

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

МОВА

**Науково-теоретичний часопис
з мовознавства**

№ 13

Одеса
«Астропринт»
2008

УДК 81(05)

Головний редактор
Главный редактор
Editor-in-chief

Дмитро Семенович ИЩЕНКО
Дмитрий Семёнович ИЩЕНКО
Dmytro S. ISHCHENKO

Заступники головного редактора
Заместители главного редактора
Vice-editors

Олександр Іванович Бондар
Александр Иванович Бондар
Oleksandr I. Bondar

Ірина Михайлівна Колегаєва
Ирина Михайловна Колегаева
Iryna M. Kolehajeva

Відповідальний секретар
Ответственный секретарь
Secretary

Євгеній Миколайович Степанов
Евгений Николаевич Степанов
Yevgeniy N. Stepanov

Редакційна колегія

Н. В. Бардіна, Л. М. Голубенко, В. В. Горбань,
Л. М. Гукова, М. І. Зубов, Н. Г. Иванова,
Ю. О. Карпенко, Т. Ю. Ковалевська, В. О. Колесник,
С. В. Плотницька, Л. Ф. Фомина

Редакционная коллегия

Н. В. Бардина, Л. Н. Голубенко, В. В. Горбань,
Л. Н. Гукова, Н. И. Зубов, Н. Г. Иванова,
Ю. А. Карпенко, Т. Ю. Ковалевская, В. А. Колесник,
С. В. Плотницкая, Л. Ф. Фомина

Часопис зареєстровано (1993) в Управлінні у справах друку Одеської обласної державної адміністрації, свідоцтво про реєстрацію № 167

Часопис «Мова» постановою президії ВАК України від 12 червня 2002 р. № 1-05/6 включено до переліку №10 наукових фахових видань України

Часопис «Мова» зареєстрований Державним комітетом телебачення та радіомовлення України 11 травня 2004 р., № 10а — 881

Рекомендовано до друку вченою радою ОНУ імені І. І. Мечникова

Адреса редакції / Адрес редакции / Address: Французький бульвар, 24/26, кімн. 111, 113
Одеса, 65058, Україна.

Телефон / Phone: +38 (048) 776-22-77;
e-mail: odessarussyaz@rambler.ru

Факс / Fax: +38 (048) 746-51-14

ЗМІСТ

ПИТАННЯ ЗАГАЛЬНОГО МОВОЗНАВСТВА І СОЦІОЛІНГВІСТИКИ

- Степанов Е. Н.* Социальные аспекты городского прецедентного феномена и его статус в системе феноменов 5
- Яковлева О. В.* До питання про нову наукову парадигму в лінгвістиці 10

ПИТАННЯ КОМУНІКАТИВНОЇ ТА КОГНІТИВНОЇ ЛІНГВІСТИКИ

- Плотницкая С. В.* Концепция взаимопроникновения языков в межкультурной коммуникации 15
- Петлюченко Н. В.* Апелятивність як *tertium comparationis* дискурсів харизматичного політичного лідера (на матеріалі німецької та української мов) 19
- Чекулай И. В., Прохорова О. Н.* Некоторые особенности механизма языковой оценочной категоризации 27
- Бигунова Н. А.* Речевой акт поощрения в английском диалогическом дискурсе 31
- Шалёв А. С.* Частотные характеристики различных видов британских телебесед 35
- Головина М. Э.* Когнитивно-ономасиологический аспект изучения орнитонимов в английском языке 40

ПИТАННЯ КОНЦЕПТОЛОГІЇ ТА МОВНОЇ КАРТИНИ СВІТУ

- Ємельянова Л. Л.* Специфіка метафоризації концепту ‘успіх’ у моделі “success” як суб’єкт дії 44

ПИТАННЯ ІСТОРІЇ МОВИ ТА ДІАЛЕКТОЛОГІЇ

- Топчій Ю. М.* Французькі запозичення у словниковому складі української мови найдавнішої доби 50
- Стоянова Д. Ф.* Особливості функціонування кондіціоналу в рукописі XVIII ст. Йосифа Брадатого 54

ПИТАННЯ ЛЕКСИКОЛОГІЇ, СЕМАНТИКИ І ПРАГМАТИКИ

- Немировська О. Ф.* Темпоральна лексика як актуалізатор художнього часу в жанрі історичної прози (на матеріалі роману Р. І. Іваничука “Черлене вино”) 61
- Іванова Н. Г., Сюе Жуй* Категория временного порядка в художественном тексте 66

ПИТАННЯ ОНОМАСТИКИ

- Шумарина Т. Ф.* Оним как объект автороведческого исследования 71
- Шумарина Т. Ф.* Ономастическая лексика в автороведении (неидентификационный аспект) 74
- Мурадян И. В.* Особенности использования антропонимов в современном российском публицистическом дискурсе 77
- Склярченко О. М.* Про трансономастичні переосмислення ойконімів (спроба типологічного зіставлення) 80

ПИТАННЯ ТЕРМІНОЗНАВСТВА

- Мар’яно Я. Г.* Синонімія в українській термінології дизайну 85
- Філюк Л. М.* Словотвірний тип термінів інформатики зі значенням ‘подібний за функцією’ 88

ПИТАННЯ ФРАЗЕОЛОГІЇ

- Льмаренко Е. А.* Семантика контрадикторных отношений в поговорках современного английского языка 94

ПИТАННЯ СИНТАКСИСУ, ТЕКСТИКИ, ДИСКУРСОЛОГІЇ

- Ткаченко Л. С.* Особенности организации бессоюзных предложений с синтагматическими разрывами в разговорной речи 99
- Олинчук В. В.* Просодическая и семантическая характеристика предложения с отрицанием в современном английском языке 104
- Єременок О. І.* Класифікація відповідно-відтворюючих повторів 109
- Ланчуковська Н. В.* Рівнева репрезентація композиційно-мовленнєвої форми “опису” (на матеріалі твору Дж. Остін “Емма”) 112

ПИТАННЯ ГЛОТОДИДАКТИКИ І МЕТОДИКИ ВИКЛАДАННЯ МОВИ

- Войцева О. А.* Значення соціокультурної компетенції як окремого компонента у вивченні польської мови 118

<i>Крюченкова Е. Ю.</i> Этимологический анализ как средство усвоения школьниками лексики русского языка в условиях близкородственного двуязычия	121
<i>Greparová R.</i> The current situation in the teaching Russian language in common classes with pupils with specific learning disorders in the region of South Moravia in the Czech Republic at senior primary grades and in the lower grades of multi-annual grammar schools (research results)	125
<i>Филиппова О. В.</i> Учёт психологических аспектов при обучении иностранных учащихся подготовительных факультетов аудированию	131
<i>Гуськова Е. Д., Маричереда Л. С.</i> Особенности контроля при обучении иностранных студентов подготовительного факультета научному стилю речи по учебным материалам нового поколения (из опыта работы)	134
<i>Нужна О. О.</i> Шляхи підвищення ефективності самостійної роботи з іноземної мови студентів втузів	138
<i>Минина Л. И.</i> Самостоятельная работа иностранных студентов подготовительного факультета по овладению навыками и умениями чтения	142
<i>Змиевская Н. П., Мирошникова О. Г.</i> Контроль и самоконтроль в системе упражнений по обучению научному стилю речи иностранных студентов на начальном этапе	144
НАШИ АВТОРЫ	148
НАШИ АВТОРЫ	149

Социальные аспекты городского прецедентного феномена и его статус в системе феноменов

В статье рассмотрены историко-цивилизационный, этнический и корпоративный аспекты социального фактора формирования и функционирования городских прецедентных феноменов. С помощью критерия “внешнего масштаба” определено место городского феномена как разновидности социумно-прецедентных феноменов.

Ключевые слова: прецедентный феномен, урбанолингвистика, городское койне, лингво-культурное пространство, социоллингвистика.

Понятие “прецедентный феномен” (ПФ) вошло в научный оборот благодаря выдвижению и определению Ю. Н. Карауловым на VI Конгрессе МАПРЯЛ понятия “прецедентный текст” в связи с разработкой проблемы соотношения феноменов языковой личности и феноменов окружающего эту личность языкового сообщества [2]. Ю. Н. Караулов прецедентными называет тексты, “значимые для той или иной личности в познавательном и эмоциональном отношении, имеющие сверхличностный характер, то есть хорошо известные и широкому окружению данной личности, включая её предшественников и современников, и, наконец, такие, обращение к которым возобновляется неоднократно в дискурсе данной языковой личности” [3: 216]. При дальнейшей разработке вопроса прецедентности в лингвистике это определение было использовано и приспособлено к характеристике прецедентных феноменов в целом, в том числе прецедентного имени (ПИ), прецедентного высказывания (ПВ), прецедентной ситуации (ПС), собственно прецедентного текста (ПТ), прецедентных текстовых реминисценций (ПР) [9; 4; 1; 6; 5].

Понятие *прецедентного феномена* в лингвистике соотносимо с понятиями *стереотипа, концепта, пропозиции, геитальта, скрипта*. Стереотип в лингвистике — это “некоторая структура ментально-лингвального комплекса, формируемая инвариантной совокупностью валентных связей, приписываемых данной единице и репрезентирующих образ-представление феномена, стоящего за данной единицей, в его национально-культурной маркированности при определённой предсказуемости направленных ассоциативных связей” [5: 232]. Как и прецедентные феномены, стереотип-представление хранится в сознании в виде фрейм-структуры, гранями которой являются штампы сознания. Развивая концепцию прецедентного феномена, В. В. Красных выделяет такие основные черты феноменов, которые можно считать прецедентными: 1) хорошая известность среди представителей национально-лингво-культурного сообщества; 2) актуальность в когнитивном (познавательном и эмоциональном) плане; 3) возобновляемость обращения в речи представителей национально-лингво-культурного сообщества [5: 170]. При поверхностном рассмотрении проблем стереотипизации и прецедентности может создаться впечатление о тождестве понятий стереотипа и прецедентного феномена. Однако исследования показывают, что эти понятия различаются формой когнитивных структур, участвующих в хранении и актуализации феномена, первоосновой и особенностями функционирования.

Мы видим, что в представленном Ю. Н. Карауловым, В. В. Красных и некоторыми другими исследователями понимании прецедентности функционирование прецедентных феноменов ограничивается средой представителей определённого национально-лингво-культурного сообщества. Изучение факторов формирования прецедентности имени, ситуации, высказывания, текста, социоллингвистические закономерности функционирования языка заставляют усомниться в необходимости такого ограничения. Мы считаем, что феномены национально-

лингво-культурного сообщества — это лишь большая группа прецедентных феноменов. Национально-прецедентные феномены обычно хорошо известны всем или большинству представителей национально-лингво-культурного сообщества (то есть имеют сверхличностный характер), актуальны в этом сообществе в когнитивном (познавательном и эмоциональном) плане, что проявляется в возобновлении апелляций к ним в речевой практике представителей данного сообщества [5: 170].

Следует учитывать, что глобализационные процессы, сопровождаемые бурным развитием форм и средств коммуникации, в десятки раз расширяют круг лиц, включающихся в межкультурные отношения, и ставят перед обычным по физиологическим параметрам *homo sapiens* задачу освоения этих форм и средств. Человек в этом процессе, как правило, становится поликультурной личностью и полиглотом / билингом. Вместе с тем, процессы цивилизационного роста сопровождаются усилением специализации знаний, умений и навыков человека. Осознавая себя членом мирового сообщества и стремясь к познанию всего мира в его разнообразии, каждый человек, тем не менее, обладает целым рядом социальных признаков, будучи членом определённого гендерного, возрастного, расового, этнического, языкового, конфессионального, исторического, регионального, профессионального, культурного, субкультурного сообщества. И каждое сообщество, даже в границах отдельных национально-культурных пространств, создаёт, сохраняет и развивает свою коммуникативную самобытность.

Думается, при исследовании проблем межкультурной коммуникации, межъязыкового взаимодействия в лингвокультурологии должен учитываться, наряду с другими, критерий “внешнего масштаба”, активно использующийся с начала XXI в. при изучении вопроса о прецедентных феноменах. Применение этого критерия позволило, кроме феноменов национально-прецедентных, выделить универсально- и социумно-прецедентные феномены [5: 173–183]. Опыт социолингвистических исследований свидетельствует о том, что социумно-прецедентный феномен может функционировать в рамках как одного, так и сразу нескольких национально-лингвокультурных сообществ. Например, многие единицы современных воровских жаргонов России, Украины, Белоруссии, Польши, Австрии, пришедшие во 2-ой пол. XIX — нач. XX в. из языка еврейского криминалитета Российской и Австро-Венгерской империй [10: 227–229], являющиеся интержаргонизмами, стали прецедентными феноменами ограниченной социальной группы людей, воровского сообщества. Однако такие ПФ, как *шмон*, *бороха*, *зухтер*, *швицер* и некоторые другие не ограничены пространством распространения одного национального языка. По нашему мнению, социумно-прецедентные феномены могут быть как национально-, так и межнационально- либо регионально-прецедентными. Социумно-прецедентные феномены могут быть одновременно универсально-прецедентными. Например, “Гаудеамус” (“*Gaudeamus*”) — гимн всего мирового студенчества. Этот прецедентный текст переведён более чем на 100 языков. Он соответствует требованиям универсально-прецедентного и одновременно социумно-прецедентного текста.

Современное коммуникативное поведение социума связано с активным использованием прецедентности. “Дискурс как никогда наполнен разными по степени эксплицитности фрагментами и оценками чужих текстов” [8: 5]. Г. Г. Слышкин считает правильным выделение ПФ разных социальных групп людей (например, существуют семейные прецедентные тексты, то есть тексты, обладающие признаками прецедентных только при функционировании в отдельной семье; прецедентные тексты отдельных студенческих групп и под.). По мнению учёного, текст может быть прецедентным не только в ту или иную эпоху или хотя бы на протяжении жизни одного поколения, но и может становиться таковым на относительно короткий срок (например, анекдот, рекламный ролик). В период своей прецедентности эти тексты обладают ценностной значимостью, а основанные на них реминисценции часто используются в дискурсе данного отрезка времени. Таким образом, Г. Г. Слышкин предлагает под прецедентным текстом понимать “любую характеризующуюся цельностью и связностью последовательность знаковых единиц, обладающую ценностной значимостью для определённой культурной группы” [8: 28].

Функционирование в дискурсе ПФ — один из ведущих факторов формирования фоновых и безэквивалентных особенностей того или иного идиома: языка, диалекта, аргю, городского койне и др. Мы считаем, что прецедентность того или иного феномена не вечна, а ограничена

большим или меньшим историческим отрезком жизни сообщества. Кроме того, с гибелью или ассимиляцией того или иного национально-лингво-культурного сообщества либо социальной группы все или многие его ПФ становятся историзмами или видоизменяются в зависимости от сути перемен.

Наше изучение проблемы соотношения коммуникативной глобальности и коммуникативной самобытности показывает, что глобализационные процессы не уничтожают, а переформируют систему стратификационной и ситуативной вариативности языка в структурном и содержательном аспектах. Большинство современных лингвокультурных исследований ориентируется преимущественно на коммуникативные особенности *национально-культурного пространства*, культурно-*национальный* опыт и традиции определённой языковой общности.

Мы считаем прецедентные феномены ядерными элементами когнитивной базы не только определённого национально-лингво-культурного сообщества, но и определённого социально-лингво-культурного сообщества. При этом широта охвата межкультурной коммуникации и межъязыкового взаимодействия может быть от социальной группы до общечеловеческого сообщества. Ведь любое национально-лингво-культурное пространство развивается не само по себе, а благодаря воздействию, с одной стороны, социально-лингво-культурных пространств, составляющих данное национально-лингво-культурное пространство, с другой стороны, универсального либо регионального межнационально-лингво-культурного пространства. В свою очередь, национально-лингво-культурное пространство нередко воздействует на региональное либо на универсальное межнационально-лингво-культурное пространство.

Лингвокультурное пространство города формируется разными социальными и, как правило, этническими группами населения на протяжении продолжительного периода времени. Любой большой город является экономическим и культурным центром определённого региона. История основания, заселения, развития города, жизнь, традиции, экономические, профессиональные предпочтения его жителей, особенности климата и географического положения, поведение горожан в периоды социальных катаклизмов воздействуют на лингвокультурное пространство города, формируя ПФ — одну из обязательных черт самобытного городского койне.

Нам представляется, что многие городские прецедентные тексты, высказывания, имена, ситуации, известные и адекватно воспринимаемые сообществом жителей одного города и непонятные большинству жителей других населённых пунктов, являются разновидностью социумно-прецедентных феноменов. Коллективное когнитивное пространство города отличается от универсального и национального когнитивного пространства. Кроме того, когнитивное пространство жителей разных городов имеет свои особенности. В отличие от феноменов, являющихся универсально-прецедентными и известных большинству цивилизованных национально-лингво-культурных сообществ мира (например, библейских имён, высказываний, ситуаций), и от национально-прецедентных феноменов, известных одному или, как нам представляется, нескольким исторически, этнически или / и конфессионально близким национально-лингво-культурным сообществам (например, прецедентный текст “Слова о полку Игореве”, прецедентные ситуации и высказывания из комедии А. С. Грибоедова “Горе от ума”, прецедентные имена из поэмы Н. В. Гоголя “Мёртвые души” в русском национально-лингво-культурном сообществе и сообществах, имеющих с ним общие культурные традиции), социумно-прецедентные городские феномены начинают своё существование как достояние социокультурного сообщества жителей отдельного города. Эти феномены могут зависеть или не зависеть от какой-либо отдельной национальной культуры. Во втором случае возможна зависимость от урбанистической культуры или от нескольких национальных культур (особенно в случае полиэтнического города).

Городские прецедентные тексты разнообразны по авторской, жанровой и функционально-стилистической представленности. Прецедентными эти феномены и проникающие из них в языковое пространство города высказывания, ситуации, имена долгое время могут оставаться внутригородскими феноменами конкретного города. Определённый круг текстов, высказываний, наименований в русском языке узнаваемы как ПФ того или иного городского койне. Напр., ПИ *Мадам Стороженко* из катаевского “Хуторка в степи”, ПВ *говорить по-малоарнаутски*, автором которого был И. Ильф, ПС *одесский трамвай*, специально описанная в одно-

имённом рассказе А. Минутко, адекватно воспринимаются только в Одессе [11: 51]; ПИ *ВПСС, всеволожский кот, парколенинская промокашка, лиговский букет*; ПВ *у каждого поколения своя блокада, в Питере не пьют только четыре человека, рыбацкий куркуль — вместо корюшки омуль, плюс-минус Нарвские ворота*; ПС *налабиринтиться; набелелиться; на Марсовом поле потолки красить; точно, как из пушки; бенуёвские переделки* [7] — адекватно воспринимаются только в Санкт-Петербурге.

Однако нередко популяризация внутригородских феноменов делает их феноменами национально-прецедентными, а иногда и универсально-прецедентными. Так, если на вопрос представителя русского лингво-культурного сообщества о чём-либо местожительстве или местопребывании ответить с помощью прецедентных высказываний, не содержащих названий городов, но взятых из прецедентных текстов песен, в которых упоминается название какого-либо города, ответ будет адекватно понят в любом населённом пункте. Например: *Письма, письма лично на почту ношу...* (Вологда); *Друга я никогда не забуду, если с ним подружился...* (Москва); *Что тебе снится, крейсер “Аврора”...* (С.-Петербург); *Фонтан черёмухой покрылся, бульвар Французский весь в цвету...* (Одесса) и под. Став шлягерами общенационального значения, эти тексты приобрели характер национально-прецедентных феноменов. А вот роман М. А. Булгакова “Мастер и Маргарита” прошёл путь от московского городского прецедентного текста (то есть социумно-прецедентного феномена) к национально-прецедентному, а затем и универсально-прецедентному [12: 150]. Думается, этому во многом способствовало использование автором в тексте прецедентных феноменов разных уровней. На социумном, городском уровне ведущими являются хронологически очерченные московские городские прецедентные имена и ситуации (*Малая Бронная улица, Садовое кольцо, Патриаршие пруды, улица Большая Никитская / Герцена, Арбатская площадь, Воробьёвы горы, Торгсин на Смоленском, жилищная проблема в столице, переполненные трамваи с пассажирами на подножках, сеансы чёрной магии* и др.), на национальном — прецедентные ситуации и имена, известные всему русскому национально-лингво-культурному сообществу (*заседания литературных ассоциаций (группировок, кружков), поездки в Кисловодск на лечение минеральными водами, рабочие клубы в бывших дворцах, профсоюзные путёвки, чиновничье взяточничество, бытовые ссоры в коммунальных квартирах, проблема междугороднего квартирного обмена на Москву, “Литературная газета”* и др.), на универсальном — библейские прецедентные феномены (*Иешуа Га-Ноцри (из Назарета) / Иисус Христос, Понтий Пилат, Иуда, Галилея, Елеонская гора, Гефсиманские ворота, Ершалаим, Вифлеем, тридцать тетрадрахм (серебрянников), казнь на Лысой горе (на Голгофе) и ураган после казни* и др.) и феномены античной истории (*Гай Кесарь Калигула, Мессалина, прокуратор, кентурии, арамейско-греческое двуязычие Галилеи* и др.).

Наблюдение за спецификой городских ПФ даёт нам возможность выделить несколько факторов, способствующих их появлению и функционированию. Ведущим нам представляется социальный фактор. Этот фактор многоаспектен. Мы выделяем историко-цивилизационный, этнический и корпоративный аспекты его действия.

Историко-цивилизационный аспект действия социального фактора формирования и функционирования городских прецедентных феноменов связан с историей урбанизации общества, появлением новых достижений цивилизации в области науки и техники, промышленного производства, транспорта, строительства, общественной жизни. Так, в повести Н. В. Гоголя “Невский проспект”, которая ещё при жизни писателя стала городским прецедентным текстом русского национально-лингво-культурного сообщества, упоминаются кареты и дрожки как основной вид городского транспорта в XIX веке, а наиболее престижной одеждой высшего света во время прогулок по главному проспекту столицы для мужчин были длинные сюртуки, а для дам — розовые, белые и бледно-голубые атласные рединготы и шляпы. В романе И. Ильфа и Е. Петрова “Золотой телёнок”, который стал городским ПТ русскоязычного межнационального лингво-культурного сообщества к середине XX века, одним из основных средств передвижения по городу показан трамвай. Именно в трамвае происходит основная масса карманных краж. Здесь же обыгрывается одна из ПС эпохи авантюристов 1920-х–1930-х годов — легенда о детях лейтенанта Шмидта, одним из которых представлялся Шура Балаганов, многие другие городские ПС. А имена Остапа Бендера и бухгалтера Корейко до сих пор активно используются в русскоязычном лингво-культурном сообществе как ПИ.

Ярким примером проявления *этнического аспекта* социального фактора порождения и функционирования городского ПФ является библейская легенда о вавилонском столпотворении, по-разному используемая в разные эпохи в целях манипулятивного воздействия на общество: и как предупреждение людям о необходимости быть толерантными и терпимыми к “своим” и “чужим”, дабы избежать войн; и как предостережение власти, не проводящей культурной, конфессиональной, языковой ассимиляции меньшинств, о возможных сепаратистских движениях и распаде страны; и как объяснение причин гибели многонациональных государств. Современное русское национально-прецедентное высказывание *Почём фунт лиха?*, первоначально возникшее как социумно-прецедентное высказывание в городском койне Петербурга, соединяет историко-цивилизационный и этнический аспекты. В основе данного фразеологизма меж-языковая омонимия: в финском языке *liha* — “мясо”, а торговали им в городе, как правило, финны из окрестных сёл бывшего финского пояса, в избытке снабжавшие С.-Петербург мясомолочной продукцией до революции 1917 года [7: 191–194].

Корпоративный аспект социального фактора порождения и функционирования городского ПФ ярко проявляется в таких ПФ, которые употребляются представителями определённой социально-корпоративной или социально-профессиональной группы либо возникли в такой группе и расширили сферу своего функционирования. Так, хорошо известные сегодня среди грузчиков, докеров, строителей ПФ *вира!*, *майна!* первоначально были командами при подъёме и опускании парусов, а затем и при погрузке и выгрузке товаров в портах Средиземного и Чёрного морей. Этимологически это императивы итальянских глаголов *virare* — “вращать лебёдку”, то есть “поднимать”, и *mainare* — “спускать, собирать (паруса)”. *Работать на кастрюлю* — *кастрюлють* — *кастрюля* стали ПФ среди одесских ювелиров в советское время, когда честным путём они могли “разжиться” только тем золотом, которое оставалось на руках, что заставляло их во время работы с золотом мыть руки в кастрюле. В 1960-е годы эти ПФ широко распространились среди водителей автобусов и такси в значении “работать / работа мимо кассы, в свой личный карман” и стали известны разным социальным группам одесситов.

В результате проведённого исследования мы пришли к **выводу** о том, что городской прецедентный феномен является разновидностью социумно-прецедентных феноменов и способен приобретать черты национально- и межнационально-(универсально-) прецедентных феноменов. Одним из ведущих факторов, способствующих появлению и функционированию городских прецедентных феноменов, является *социальный* фактор. Он многоаспектен. Мы выделяем историко-цивилизационный, этнический и корпоративный аспекты социального фактора. Все они участвуют в формировании и функционировании каждого ПФ, однако часто определённый аспект является преимущественным при формировании и/или функционировании того или иного ПФ.

1. Гудков Д. Б. Структура и функционирование двусторонних имён (к вопросу о взаимодействии языка и культуры) // Вестник МГУ. Сер. 9: Филология. — М., 1994. — №6. — С. 14–21.
2. Караулов Ю. Н. Роль прецедентных текстов в структуре и функционировании языковой личности // VI Международный конгресс МАПРЯЛ. Современное состояние и основы проблемы изучения и преподавания русского языка и литературы: Доклады советской делегации. — М., 1982. — С. 105–125.
3. Караулов Ю. Н. Русский язык и языковая личность. — М.: Наука, 1987. — 263 с.
4. Костомаров В. Г., Бурвикова Н. Д. Как тексты становятся прецедентными // Русский язык за рубежом. — М., 1994. — №1. — С. 73–76.
5. Красных В. В. “Свой” среди “чужих”: миф или реальность? — М.: Гнозис, 2003. — 375 с.
6. Прохоров Ю. Е. Национальные социокультурные стереотипы речевого общения и их роль в обучении русскому языку иностранцев. — М.: Педагогика-Пресс, 1996.
7. Синдаловский Н. А. На языке улик: Рассказы о петербургской фразеологии. — М.; СПб.: Цетрополиграф; МиМ-Дельта, 2006. — 263 с.
8. Слышкин Г. Г. От текста к символу: лингвокультурные концепты прецедентных текстов в сознании и дискурсе. — М.: Academia, 2000. — 128 с.
9. Сорокин Ю. А. Что такое прецедентный текст? // Семантика целого текста. — М., 1987. — С. 144–145.
10. Степанов Е. М. Російське мовлення Одеси. — Одеса: Астропринт, 2004. — 496 с.
11. Степанов Е. Н. Язык города в социальном и цивилизационном процессе // Мова: Науково-теоретичний часопис з мовознавства. — Одеса: Астропринт, 2006. — №11. — С. 44–54.
12. Степанов Е. Н. Речь горожан в социальном и цивилизационном процессе // Язык современного города: Тезисы докладов международной конференции Восьмые Шмелёвские чтения. — М.: Ин-т рус. яз. им. В. В. Виноградова РАН, 2008. — С. 148–150.

Ye. N. Stepanov

SOCIAL ASPECTS OF URBAN PRECEDENTIAL PHENOMENON AND IT'S STATUS IN SYSTEM OF PHENOMENA

The article deals with the historical, civilizational, ethnic and corporate aspects of social factors of formation and functioning of the urban precedential phenomenon. Using the criterion of “external scale” the status of an urban precedential phenomenon is determined as a kind of precedential phenomena of great social groups.

Key words: precedential phenomenon, urbanolinguistics, urban contact vernacular, linguistic and cultural area, sociolinguistics.

Є. М. Степанов

СОЦІАЛЬНІ АСПЕКТИ МІСЬКОГО ПРЕЦЕДЕНТНОГО ФЕНОМЕНА ТА ЙОГО СТАТУС У СИСТЕМІ ФЕНОМЕНІВ

У статті розглянуто історико-цивілізаційний, етнічний і корпоративний аспекти соціального фактора формування та функціонування міських прецедентних феноменів. За допомогою критерію “зовнішнього масштабу” визначено статус міського феномена як різновиду соціумно-прецедентних феноменів.

Ключові слова: прецедентний феномен, урбанолінгвістика, міське койне, лінгво-культурний простір, соціолінгвістика.

УДК 81-119

О. В. Яковлева

До питання про нову наукову парадигму в лінгвістиці

У статті розглядаються різні точки зору щодо нової наукової парадигми в лінгвістиці. Формування у новій парадигмі принципів антропоцентричності й антропоморфності мови зумовило не тільки новий аспект лінгвістичних пошуків, а й призвело до нового розуміння і трактування традиційних лінгвістичних понять. Зокрема, пропонується внести певні корективи щодо розуміння тлумачення таких складних понять, якими є мова і мислення. Враховуючи нерозривний зв'язок понять “мова” і “дух”, “мова” і “мислення”, природним вважаємо не діаду “мова” і “мислення”, а тріаду “мова”, “дух” і “мислення”.

Ключові слова: антропоцентричність мови, дух, мислення, свідомість, картина світу.

Відомо, що сучасна лінгвістика є еkleктичною за своєю суттю. У ХХІ столітті вона втратила “монополію” на вивчення мови, і зараз актуальною є кооперація зусиль лінгвістів, логіків, етнографів, культурологів, філософів тощо як при дослідженні власне мовних проблем, так і при вирішуванні прикладних завдань. Отже, як справедливо стверджує О. Селіванова, зараз вже є чітке усвідомлення лінгвістичною спільнотою того, що “пояснення мови неможливе без залучення наукового потенціалу різних галузей знань” [8:5].

Намітилася чітка установка на розгляд мовної форми як відображення структур людської свідомості, мислення та пізнання. В результаті наука про мову залучила до сфери своєї компетенції нетрадиційні для лінгвістики змістові сутності: юнгівські архетипи, культурні концепти, концептуалізовані ділянки, картини світу [2:9].

Саме тому, вважаємо, сьогодні вже можна говорити, що системоцентрична парадигма у дослідженнях мови почала змінюватися на антропоцентричну. Але шлях до усвідомлення того, що антропоцентризм мови вимагає антропоцентрично зорієнтованої лінгвістики, був досить довгим і складним. Сьогодні важко уявити той період розвитку мовознавства, коли вивчення мови проходило без урахування “человеческого фактора”, а лінгвістика була “бесчеловечной” [6:69].

Однак здається передчасним стверджувати, що у лінгвістиці завершено перехід до нової антропоцентричної парадигми, хоча І. Голубовська дійшла такого висновку: “Сучасний етап у розвитку лінгвістичної науки характеризується докорінною зміною базисної наукової парадигми, поворотом до розгляду мовних явищ під антропоцентричним кутом зору. Визначилася настанова досліджувати мову в нерозривному зв’язку з мисленням, свідомістю, пізнанням, культурою, світоглядом як окремого індивідуума, так і мовного колективу, до якого він належить. Формулювання принципів антропоцентричності й антропоморфності мови зумовило не тільки новий аспект лінгвістичних пошуків, а й призвело до нового розуміння і трактування традиційних лінгвістичних понять...” [2:3].

Незаперечними тут є твердження про *поворот* до розгляду мовних явищ під антропоцентричним кутом зору і про те, що тільки *визначилася* (підкреслено нами. — О. Я.) настанова досліджувати мову в нерозривному зв’язку з мисленням і свідомістю. Точнішими, мабуть, є висловлювання О. Селіванової, яка зазначає, що “пошуки нового шляху розвитку лінгвістики приводять науковців до спадщини античності, повертають їх “уперед до Гумбольдта”, і на перший план висувається “великий метод”, розробка якого, як уважається, очікується у XXI столітті, — антропоцентризм” [8:6–7].

На нашу думку, антропоцентризм у наукових дослідженнях останнього часу експлікується в картині світу (пор. у Я. Поповича: “стандарт пояснення світу”; у І. Голубовської: “Національно-мовна картина світу (національно-мовна модель світу)” — НМКС (НММС), дослідження якої зараз вже стали, мабуть, найчастотнішими.

Значна активізація дослідження мовних картин світу і виділення цих студій майже в окрему галузь лінгвістики припадає на 80–90-ті роки ХХ ст. Сучасна українська лінгвістика, як відомо, повною мірою залучена до різноаспектних студій стосовно картини світу. Остання, як зазначають М. Якименко і Ю. Мосенкіс, невіддільна від ширшої проблеми взаємних відношень мови і мислення [10:117].

Зважаючи на все вищезазначене, очевидно, що на сучасному етапі розвитку науки про мову конче необхідно внести певні корективи щодо розуміння й тлумачення таких складних понять, якими є “мова” і “мислення”. Корисними в цьому плані вважаємо ідеї сучасних лінгвістів, фізиків, філософів тощо. Зупинимось на конкретних висловлюваннях. Так, наприклад, Н. Бардіна у свій час писала: “Визнання мови невід’ємним атрибутом людини робить неможливим адекватність її внутрішньосистемного визначення. Антропологічне визначення сутності мови потребує виходу в більш широкі гносеологічні координати, в даному випадку — в простір ідеального” [1:9].

Майже так само оцінювала ситуацію О. Сербенська: “Говорити про мову як явище містичне, укорінене у вічність,... ще декілька років тому означало скочуватися в болото ідеалізму. А на теми... простору ідеального, ідеального світу духу, з якими тісно пов’язана мова, було накладено табу” [9:11].

Дозволимо собі нагадати загальновідомі ідеї В. фон Гумбольдта про нерозривний зв’язок і тождність понять “мова” і “народний дух”, і такий зв’язок, як стверджував геніальний лінгвофілософ, є недоступним для нашого розуміння і залишається таємницею, яку не можна пояснити. На жаль, і сьогодні ця таємниця ще не розкрита, тому що на сучасному етапі розвитку цивілізації перевага надається виключно інтелекту, а відомі науковці, політики тощо констатують стан духовної кризи людства.

Незаперечним і визнаним є факт, що значна частина духовного скарбу наших предків “захована” у рідній мові, зокрема, у фольклорних текстах, які дійшли до нас і у яких закодовані трансформації міфів праукраїнців. У зв’язку з цим надзвичайно важливі й водночас дуже складні завдання стоять саме перед сучасними мовознавцями, тому що, з одного боку, “мова як умістище духу народу, як результат неповторної розумово-оцінної діяльності певного етносу може відкритися не стільки інструментальному, скільки філософському поглядові, здатному охопити й осмислити потаємну духовну сутність національної мови як унікального витвору етносу” [2:2]. З іншого боку, ще й сьогодні “поширений у лінгвістиці ізоляціонізм, який виявляється в тому, що мовні значення досліджуються тільки в рамках власне лінгвістичної методології і виключно внутрішньолінгвістичними методами, навряд чи можна оцінити як позитивне явище” [там само; 4]. Порівняємо ці висловлювання з висловлюваннями Н. Бардіної стосовно оцінки стану

науки про мову: "... лінгвістика ніяк не хоче відірватися від звичних для неї дослідницьких парадигм" [1:9].

Отже, логічним, зрозумілим, своєчасним і конче необхідним може бути висновок про те, що поняття "мова" в сучасній лінгвістиці має розумітися і тлумачитися тільки у нерозривному зв'язку з поняттями "дух" і "духовність" ("уперед до Гумбольдта"!)). З іншого боку, враховуючи нерозривний зв'язок понять "мова" і "дух", "мова" і "мислення", природним вважаємо не діаду "мова і мислення", а тріаду "мова-дух-мислення", у якій "дух" є, можливо, найважливішим поняттям, бо має відношення до мови, до мислення і до розуміння духовності, про відродження якої так багато говорять і пишуть останнім часом. Щоб підтвердити правильність нашого припущення, звернемося до словникових дефініцій поняття "дух" (душа) і похідних від нього слів — "духовний", "духовність". Головний висновок, який ми зробили після аналізу, такий: усі ці поняття об'єднує ототожнення духу (душі) і духовності з розумовою діяльністю людини, з поняттями "мислення" і "свідомість" (див.: Словник української мови // За ред. І. Білодіда. — К., 1971. — Т. II. — с. 442; Філософський словник // За ред. В. Шинкарука. — К., 1986. — с. 155; Шапар В. Психологічний тлумачний словник. — Харків, 2004. — с. 113; Даль В. Толковый словарь живого великорусского языка. — М., 1989. — Т. I. — с. 503; Ожегов С. Словарь русского языка. — М., 1986. — с. 157).

Отже, вибудовується ланцюжок: свідомість — тип мислення — світогляд або картина світу — дух — духовність — духовна культура, яка засвоюється (або не засвоюється) через мову і яка впливає на свідомість. Очевидно, що цей ланцюжок утворює нерозривне коло, при поясненні якого науковці стикаються з іншою величезною проблемою: пануючий суто науковий підхід до людського розуму, з яким пов'язане мислення, світогляд людей тощо не може пояснити ні саму природу реальності, ні поняття духовності. Про це багато писали М. Мамардашвілі, О. Кришталь, Віталій і Тетяна Тихоплави, П. Рассел тощо.

Очевидно, сьогодні, як ніколи, люди потребують нового світогляду, фундаментом якого мають бути результати глибоких наукових досліджень і який, в той же час, дозволить надати цим науковим дослідженням духовного виміру. Та, на жаль, "антидуховність стала прихованою передумовою будь-якого наукового дослідження, що зрештою несе загрозу не лише кризи науки, але і занепаду всієї цивілізації" [1:5]. Для цього необхідна нова парадигма, складники якої будуть містком між науковими дослідженнями і духовним пошуком. Перехід до такої метапарадигми буде означати об'єднання двох шляхів у пошуках Істини [7:160]. Науковцям треба звернути увагу на те, що "...для нової науки потрібна не модернізація старих дослідницьких парадигм, а абсолютно інший спосіб мислення, нове бачення світу; ...говорячи про новий характер пізнання, необхідно мати на увазі зміни *в принципах відбору й інтерпретації наявної інформації*" [1:6].

Новий спосіб мислення є необхідним не тільки для того, щоб наповнити духовністю кожне наукове дослідження. Нова мисленнева парадигма має вплинути на світорозуміння кожної окремої людини і суспільства в цілому, вона допоможе усвідомити переваги духовного життя в порівнянні з перебуванням у бездуховному вакуумі.

Дійсно, щось не так пішло в процесі світорозуміння та світобачення людства, якщо серед науковців все частіше чути тривожні голоси про духовну кризу і заклик змінити ставлення до "його величності Розуму". Показовими в цьому плані є висловлювання І. Дзюби про "драму ідей", яку переживає сучасна наука, про триваюче розгортання нової бездонної і проблематичної картини Всесвіту, про страх сучасної людини, яка стала могутньою завдяки розвиткові свого розуму і перестала боятися будь-чого і будь-кого, крім подібних собі. "Цей страх перед собі подібними посідає в душевній сфері людини не менше місце, ніж колишній страх перед грізними звірами. Але в наш час і він поступається ще більшому страху: перед плодами власного розуму та їхнім наслідком — деструктивними змінами навколишнього світу і його апокаліптичними викликами... Як наслідок, змінюється психоемоційна структура людини, дедалі більше формована штучним світом і, зрештою, сама переформована відповідно до вимог цього штучного світу. А в ньому місце моралі займають технічні інструкції" [3:11–12].

Аналогічні висловлювання знаходимо у сучасного філософа С. Кримського, який писав про те, що в кінці ХХ ст. "людина виявилась розіп'ятою між палеолітом свого духовного підпілля та науково-технічним прогресом..., а цивілізація робить людей богами раніше, ніж вони стають гідними статусу людини" [4:4–5].

Природно, що нова наукова парадигма у першу чергу передбачає нове осмислення таких ключових понять, як “свідомість”, “самосвідомість” і, нарешті, самого поняття “духовність”. У зв’язку з цим, усім науковцям-гуманітаріям треба долучитися до вироблення нової наукової теорії щодо розуміння цих понять у рамках сучасного світогляду.

Спробуємо визначитися щодо розуміння свідомості й самосвідомості у світлі думок про новий спосіб мислення і про духовність. З одного боку, існування свідомості не підлягає сумніву, і в той же час її неможливо пояснити — такий парадокс свідомості. “У межах матеріалістичної метапарадигми свідомість є величезною аномалією”, — пише П. Рассел [7:48–49]. “Що б ми не говорили про свідомість, сказане нами не є вичерпним і воно ніколи не є цією свідомістю, свідомість — це завжди щось іще”, — зауважує М. Мамардашвілі [5:76].

Причину неможливості поки що пояснити аномалію свідомості П. Рассел бачить у тому, що науковці йдуть неправильним шляхом, а саме: всі наукові теорії про свідомість виходять з того, що цей феномен вторинний, або другорядний стосовно фізичного світу, який описується в категоріях простору, часу і матерії. Звідси й прагнення все більш складними способами пристосувати аномалію свідомості до нормативів матеріалістичного світогляду [7:51]. Далі цей же автор, професор-фізик Кембриджського університету, проводить пряму паралель між фізичним світлом і свідомістю: “Розглядаючи фізичне світло, ми виявили, що воно перебуває за межами часу і простору. Точно так за межами часу і простору перебуває чиста свідомість. Світло і свідомість всюдисущі” [7:121].

Порівняємо цю ідею з міркуваннями філософа М. Мамардашвілі: “За звичкою ми, як правило, вписуємо акти свідомості в межі анатомічних обрисів людини. Але, можливо, свідомість розміщена поза індивідом і є якимсь просторово подібним чи польовим утворенням... с-відомість (знати, відати разом із кимсь) — у слові поєднуються значення двох слів: стан і знання; с-відомість — це здатність вступати в акт обміну інформацією, а саме: здатність сприймати її від іншого об’єкта і самому випромінювати (бути джерелом інформації)” [5:13].

Все стає гранично зрозумілим, якщо припустити, що свідомість, як і світло, має хвильову природу; тоді “самосвідомість” можна розуміти як здатність сприймати і випромінювати інформацію (хвильові утворення) тільки якоїсь певної, конкретної частоти. Саме таке розуміння чудово ілюструють ідеї М. Мамардашвілі, який писав про неможливість “виконувати” чийсь думки (вірогідно, у зв’язку з тим, що моя “самосвідомість” не здатна сприймати ту частоту інформації, яка породила мислення, наприклад, Канта чи Ейнштейна). Цей же філософ проводить, на наш погляд, блискучу паралель щодо записаної музики і записаних думок. Перша не є справжньою музикою, тому що її треба певним чином виконати. Так само чийсь, навіть геніальні, записані думки не є зрозумілими; “щоб щось зрозуміти, треба відмовитись від себе”, настроїтися на іншу частоту інформаційних хвиль (відмовитися від своєї свідомості, щоб відродитися у іншій с-відомості) [5:21–22].

Таке розуміння свідомості — “знати”, “відати” разом із кимсь” — у першу чергу мало б зацікавити лінгвістів, оскільки проблеми взаємозв’язку мови і мислення, мови і духовності, проблема створення мовної картини світу, тобто картини світорозуміння (як національної, так і загальної) — є й на сьогодні актуальними у мовознавстві. Але тут і досі, на жаль, ситуація в основному залишається такою ж, як її описала Н. Бардіна: “... коло питань, які стосуються проблеми мови і свідомості, завжди було чітко обмежене логічними і/або психологічними рамками і в нього не допускалось багато класичних ідей: поняття “дух”, “ідеальне”, які містили в собі вказівку на існування позасуб’єктної свідомості, тісно пов’язувались із містичними, далеко не науковими поглядами” [1:7].

Отже, виявляється, що, з одного боку, тільки мовою науки можна і необхідно пояснити представнику сучасної цивілізації, як і для чого відроджувати або розвивати духовність, що це конкретно означає і який “прибуток” новий прагматичний тип людини — homo economicus — з цього отримає. А з іншого, враховуючи, що і духовність, і свідомість в рамках матеріалістичної парадигми пояснити неможливо, науковцям необхідно або перейти у світ ідеального (ненаукового), або вибрати золоту середину і спробувати залишитися на межі матеріального й ідеального.

1. Бардіна Н. Языковая гармонизация сознания. — Одесса, 1997.

2. Голубовська І. Етноспецифічні константи мовної свідомості: Автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора філологічних наук. — К., 2004.

3. Дзюба І. Природа як співучасник творення етики людства // Мова і культура. — К., 2005. — Вип. 8. — Т. 1. — С. 5–15.
4. Кримський С. Заклики духовності XXI століття. — К., 2003.
5. Мамардашвили М. Как я понимаю философию. — М., 1990.
6. Попова Е. А. Человек как основополагающая величина современного языкознания // Филологические науки. — 2002. — № 3. — С. 69–77.
7. Рассел П. От науки к Богу. — М., 2005.
8. Селіванова О. Нариси з української фразеології (психокогнітивний та етнокультурний аспекти): Монографія. — К.; Черкаси: Брама, 2004.
9. Сербенська О., Волошак М. Актуальне інтерв'ю з мовознавцем: 140 запитань і відповідей. — К., 2001.
10. Якименко М., Мосенкіс Ю. Міфологічність і проблема ключових слів японської мовної картини світу (деякі підсумки дослідження) // Мова та історія. — Вип. 78/79. — К., 2005. — С. 117–141.

O. V. Yakovleva

ABOUT THE NEW SCIENTIFIC PARADIGM IN LINGUISTICS

The article traces such crucial for linguistics concepts as “the language” and “the thinking” and their cooperation. We suggest, taking into account new scientific knowledge, to include into above mentioned number of concepts the new one — “the spirit”.

Key words: spirit, thinking, consciousness, the reflection of the world.

O. V. Яковлева

К ВОПРОСУ О НОВОЙ НАУЧНОЙ ПАРАДИГМЕ В ЛИНГВИСТИКЕ

В статье рассматриваются разные точки зрения на новую научную парадигму в лингвистике. Формулирование в новой парадигме принципов антропоцентричности и антропоморфности языка обусловило не только новый аспект лингвистических поисков, но и привело к новому пониманию и трактовке традиционных лингвистических понятий. В частности, предлагается внести определённые коррективы в толкование таких сложных понятий, которыми являются язык и мышление. Учитывая неразрывную связь понятий “язык” и “дух”, “язык” и “мышление”, естественным считаем не диаду “язык” и “мышление”, а триаду “язык”, “дух” и “мышление”.

Ключевые слова: антропоцентричность языка, дух, мышление, сознание, картина мира.

УДК 811:378.026/’134

С. В. Плотницкая

Концепция взаимопроникновения языков в межкультурной коммуникации

Статья посвящена проблеме межкультурной коммуникации с точки зрения взаимопроникновения языков и когнитивистики; дается анализ формирования языковой личности студента.

Ключевые слова: межкультурная коммуникация, языковая личность, концепт, взаимопроникновение языков.

Способность к межкультурной коммуникации, которую часто называют диалогом культур, является одной из основных характеристик интернационализации образования. Современная методика преподавания иностранных языков располагает сегодня разнообразными теориями, которые могут служить цели интернационализации образования. Этой проблемой занимались В. Г. Костомаров, Е. М. Верещагин, Е. И. Пассов, С. Г. Тер-Минасова, Г. Г. Почепцов, И. А. Стернин, В. И. Карасик, Ю. С. Степанов, Ю. Н. Караулов, Д. С. Лихачёв, В. А. Маслова. В основе межкультурной коммуникации лежит представление о культуре как открытой и динамической системе, причем основной единицей межкультурной коммуникации является концепт.

Формирование языковой личности студента может быть эффективно осуществлено при подключении обучаемого к языковой и концептуальной инофонным картинам мира и к социокультурному иноязычному фону.

Каждая языковая личность обладает собственным знанием языка и собственным когнитивным пространством, однако в структуре языковой личности можно выделить национальную часть, обуславливающую существование общенационального языкового типа. Постигание национальной картины мира, особенностей ментально-лингвального комплекса представителей иного культурного сообщества, приобщение студента к определенной национальной культуре происходит через усвоение основных национально детерминированных культурных концептов и символов иной культуры. Основными объектами когнитивного мышления обучаемого являются репрезентации, имеющие в данном языковом коллективе статус национально-культурного эталона определённой ситуации общения. Общение оказывается возможным только при наличии в сознании каждого говорящего фреймов, сценариев и моделей ситуаций, т. е. когнитивных структур культуры страны изучаемого языка.

Готовность воспринимать чужое не является естественным свойством человека. Взаимопонимание, основанное на признании чужих ценностей и уважении к ним, может и должно быть целью воспитания. Психологический аспект взаимопонимания предполагает сотрудничество при условии того, что: а) предмет общения становится личностно значимым для коммуникантов (личностный контакт); б) проявляются отношения эмпатии (эмоциональный контакт); в) оба коммуниканта снимают смысловые барьеры (смысловой контакт). Необходима главная предпосылка взаимопонимания, — присвоение знаний о культуре коммуникантов. Присвоенная культура подразумевается, как невидимая часть айсберга; коммуникантов объединяет не то, что они говорят, а то, о чем умалчивают, хотя и знают: это их пресуппозиция. Без этого не будет принятия чужой ментальности и национального характера. Ментальность может прерывать межкультурное общение, ибо “шум” в коммуникации связей может помешать установлению прямых и обратных связей, расчленив коммуникативную цепь: *посылающий информацию — информация — получающий информацию*. С ментальностью связана идея “языковой картины мира”. У человека существует “сетка представлений” — скелет картины мира. Пересечение разных “се-

ток” даёт ментальность. Картина мира составлена из концептов и связей между ними, поэтому её называют *концептуальной картиной мира*.

Концепты идеальны и кодируются в сознании единицами универсального предметного кода, в основе которых лежат индивидуальные чувственные образы, формирующиеся на базе личного чувственного опыта человека. Концептуальные признаки выявляются через семантику языка. Концепты репрезентируются словами, однако слово своим значением представляет лишь часть концепта, отсюда необходимость синонимии слова, потребность в текстах, совокупно раскрывающих содержание концепта. Концептосфера национального языка тем богаче, чем богаче вся культура нации. Особую трудность и интерес представляет сопоставление вербальных концептов родного и иностранного языков, занимающих главное место в этнической картине мира.

База знаний говорящего даёт возможность быть экономным в случае её преимущественного совпадения со знаниями слушающего. Для успешности коммуникации имеет значение схожесть менталитета, которая позволяет добиться минимальных изменений информации в процессе общения. Когнитивная обработка информации, поступающей к человеку при дискурсе, чтении, знакомстве с языковыми текстами, происходит как во время понимания, так и в процессе порождения речи.

Процесс речепроизводства неразрывно связан с процессами, происходящими в нашей памяти, однако необходимо учитывать “фоновые знания”, которые представляют собой обоюдное знание реалий говорящим и слушающим, что является основой языкового общения.

Как было отмечено выше, за языковым знаком скрывается мыслительный концепт. Языковой знак лишь соотносит разум человека с концептом. Человек живет в мире своего концептуального сознания, понятийного мышления. Внутренняя картина мира накладывается на внешнюю картину мира, благодаря чему становится возможным понимание. Такое понимание ограничено возможностями самого сознания, т. е. внутренней картиной мира. Концептуализация — это когнитивный процесс, который происходит в то время, когда слушающий или читающий, выходя за рамки эксплицитно выраженной текстовой информации и учитывая соответствующий контекст, конструирует новую ментальную семантическую и трансформированную грамматическую репрезентацию информации, т. е. новые понятия концептуализируются на основе подобных концептов, уже существующих в мозгу человека. Студент, как языковая личность, приобщается к определённой национальной культуре через усвоение основных национально детерминированных культурных концептов и символов иной культуры.

В современные программы иностранных языков органично вводится компонент, направленный на формирование у студентов умений не только текстовосприятия, но и текстообразования. Поскольку основной единицей общения является текст, то именно текст выступает в качестве высшей единицы обучения. Текстцентрический подход неразрывно связан с коммуникативно-деятельностным подходом в обучении языку.

Современные лингвисты концентрируют внимание на концептуальном анализе, имеющем целью выявление глубинных культурных коннотаций. Изучение ассоциативно-вербальных сетей полагает обращение к материалу живых языков. А что делать с латынью? Ответом будет обращение к внутренней форме слова как к продукту мыслительной деятельности человека, сохраняющему формы перехода действительности в мышление.

От историков культуры всегда исходит призыв деконструировать, т. е. заново обдумать словесный состав нашего знания. Изучение внутренней формы слова обращает нас к самому процессу номинации, т. к. актуализация того или иного признака в слове — это не просто акт словотворчества, но часть общего целенаправленного языкового процесса созидания, обусловленного внутренними потребностями как самого человека, так и языка, поэтому слово предстает перед слушателем в своей форме как часть бесконечного целого языка. Соотношение производной и непроизводной лексики в словарном составе любого языка позволяет понять, какие смыслы были предметом особого внимания человека.

Так как в любом языке словообразовательно маркируется то, что является биологически, социально или культурно значимым в сознании народа, то можно предположить, что словотворческий акт определенным образом организует смысловое пространство языка, обуславливая отбор значимых факторов и фактов и устанавливая наличие между ними связи.

Словообразовательно маркированная лексика позволяет выявить культурно-историческую специфику языка с учетом системных связей между единицам языка и культурно значимыми концептами. По словам М. Бахтина, принадлежность к единому смысловому пространству объединяет повседневную жизнь отдельного человека и историческую практику, интеллектуальную рефлексию и бессознательную память социального коллектива в сплошной континуум культуры.

Для студентов — юристов, изучающих римское право и английский язык, важно понять, что между латинским и английским вокабуляром, относящимся к юриспруденции, много общего.

Во 2 ст. до н. э римляне считали право гармонизирующим элементом мирового и гражданского порядка, причем его регулирующая сила обеспечивалась не моральными, а принудительными способами влияния. Во времена императоров греческий язык окончательно утвердился как язык науки, а латинский язык, кроме обычных функций, имел *административно- правовую функцию* и использовался как *язык международного общения*. В соответствии с общественными изменениями модифицировалось и *римское право*. Его самый старый памятник — “Законы XII таблиц” — зафиксировал существенную победу римского плебса в борьбе с римскими патрициями в V в. до н. э., заставив их принять общие для всех законы. Однако с кризисом Республики право утратило демократичность и оказалось неспособным защитить интересы нижних слоев общества. Ушла в прошлое традиция — избирать по жребию 12 граждан, которые, выслушав на судебном заседании обе стороны, выносили вердикт, после чего с виновным разбирались юристы-профессионалы. С появлением закрытых судов с постоянным составом судей право стало коррумпированным и усилило карательные функции. Судьи с позиции общих принципов права толковали каждый отдельный случай. Право и суд жёстко подчинялись государству, неравенство благородных и простого народа было узаконено, обычным делом стала самопродажа вольных римлян в рабство.

С развитием товарно-денежных отношений право ещё больше усложнилось, особенно скрупулезно разрабатывались вопросы собственности, причем основными заказчиками выступали самые богатые представители родовой аристократии. *Изучение большого количества казусов, их открыто тенденциозное рассмотрение в пользу верхушки обеспечили римскому праву ту гибкость, благодаря которой оно и сегодня остаётся классическим*. Этому способствует и его упорядоченность, достигнутая делением на право: *государственное, частное, общественное, уголовное*. Значительную работу по классификации этих отраслей совершили талантливые римские юристы Гай, Ульпиан, Флорентин.

На всей территории Римской империи языком международного общения был латинский язык. Это случилось не потому, что римляне были более многочисленны, чем народы, оказавшиеся под их гнетом, а потому, что они оказались сильнее в военном и экономическом отношении. После того как Римская империя пришла в упадок, латинский язык в течение почти тысячелетия оставался международным языком в системе образования и культуры, но благодаря другой силе — духовной власти римско-католической церкви.

Латинский язык лежит в основе романской ветви иностранных языков, но он оказал значительное влияние и на германскую ветвь языков, особенно на английский язык в связи с завоеванием Англии как в I в. н. э. римлянами, так и в средние века норманами, которые внесли массу французских и латинских заимствований, объём которых даже в современном английском языке достигает, исходя из различных источников, от 40 до 60% основного словарного фонда английского языка.

Языковая общность лексики и грамматики латинского и английского языков является взаимопроникающей и должна способствовать усвоению лексики этой пары языков. Об идентичности лексики свидетельствует весьма большое количество слов, в частности, такие слова, как: *vitality, via, renovate, facilitate, tacit, taciturnity, liberate, defend, insomnia, amity, memory, incendiary, belligerent, subterranean, subterrestrial, fidelity, serfdom, flourish, multitude, pedestrian, evident, celerity, irrevocable, erratum, benevolent, clairvoyant, sangfroid, illegibility, subcutaneous, incessant* и другие.

Концепты Римского права перешли из латыни в английский язык в эпоху заимствования системы права, причём концепты сохранили как внутреннее ядро, так и внешнюю форму:

Ex.: *Corpus delicti* — состав преступления;

Modus operandi — почерк преступника;

Accūso — обвинять; to accuse — обвинять;

Ad — voco — призывать; to advocate — защищать, поддерживать;

Argumentum — доказательство; argument — довод, аргумент, доказательство;

Condemno — осуждать, обвинять; to condemn — осуждать, приговаривать;

Defendo — защищать, охранять; to defend — защищать обвиняемого в суде, etc.

Таким образом, мы не можем сказать, что латинский язык является “мертвым” языком, это — “спящий” язык, ибо во время учебного процесса концепт, проходя входной фильтр, становится ментальной репрезентацией и попадает в хранилище информации реципиента, а само сообщение является информативным, т. е. контрастирует на фоне альтернативного выбора знаков и укладывается в составленный заранее код. В качестве детерминанты акта коммуникации выступает потребностно — информационный подход.

При формировании языковой личности студента средствами иностранного языка и культуры сферы языкового и когнитивного видов сознания обучаемого обогащаются за счет приобщения к иноязычным языковой и концептуальной картинам мира.

1. Жинкин Н. И. О кодовых переходах внутренней речи // Риторика. — 1997. — №1 (4).
2. Выготский Л. С. Мышление и речь / Собр. соч.: В 8 т. — М., 1982. — Т. 2.
3. Кубрякова Е. С., Демьянков В. З., Панкрац Ю. Г., Лузина Л. Г. Краткий словарь когнитивных терминов. — М., 1996.
4. Ощепкова В. В. Язык и культура. — СПб., 2006.
5. Ярхо В. Н. Латинский язык. — М., 2000.

S. V. Plotnitskaya

CONCEPTION OF LANGUAGE PENETRATION IN INTERCULTURAL COMMUNICATION

The article deals with the problem of intercultural communication from the cognitive point of view and language penetration. The analysis of the student's language personality is given in short.

Key words: intercultural communication, language personality, concept, language penetration.

С. В. Плотницька

КОНЦЕПЦІЯ ВЗАЄМОПРОНИКНЕННЯ МОВ У МІЖКУЛЬТУРНІЙ КОМУНІКАЦІЇ

Статтю присвячено проблемі міжкультурної комунікації з когнітивної точки зору та взаємопроникнення мов; подано аналіз формування мовної особистості студента.

Ключові слова: міжкультурна комунікація, мовна особистість, концепт, взаємопроникнення мов.

Н. В. Петлюченко

Апелятивність як *tertium comparationis* дискурсів харизматичного політичного лідера (на матеріалі німецької та української мов)

Статтю присвячено принципам створення *tertium comparationis* апелятивності харизматичного політичного лідера у німецькомовному та україномовному апелятивному дискурсах. Апелятивність, або хортаторність харизми політичного лідера розуміють як її іманентну властивість, яка відбивається на вербальному та паравербальному рівнях мовлення і може бути описана у відповідних просодичних та кінетичних параметрах.

Ключові слова: харизма політичного лідера, апелятивність, апелятивний дискурс, *tertium comparationis*.

Зіставні дослідження дискурсу є новим напрямом лінгвістичних досліджень, який спирається, водночас, на достатньо глибокі традиції контрастивної фонетики, граматики та зіставної стилістики, соціолінгвістики, психолінгвістики та когнітології [1; 6; 11; 12; 27]. Один із напрямів подібних досліджень фокусується на аналізі соціальних дискурсивних практик в різних комунікативних сферах — політичній, науковій, педагогічній тощо [14; 19; 23]. Друга група досліджень дискурсу орієнтується на його формальну сторону, зокрема засоби темпоральної, референтної, дейктичної, модальної організації дискурсу та їх дискурсивні маркери у різних мовах [7; 9; 22]. Нарешті, ще одна група досліджень ставить у центр свої уваги базові комунікативні категорії мовлення (діалогічність, авторитетність тощо) [2; 4]. Універсальні основи зіставлення впливають із сутності та структури базової комунікативної ситуації з огляду на ідіоетнічні особливості реалізації дискурсу в різних культурах [10; 17].

У даній статті розглядаються принципи побудови *tertium comparationis* для зіставного аналізу сучасного німецького та українського апелятивного дискурсу харизматичного політичного лідера. За *tertium comparationis* обрана апелятивність харизматичного лідера, яка порівнюється за чотирма параметрами, а саме семантичним, вербальним, паравербальним та екстралінгвальним. Одиницею порівняння є дискурсивний апелятивний комплекс, який є об'єктом нашого дослідження і за допомогою якого проводиться контрастивне вивчення вербальних та паравербальних ознак харизми політичного лідера у двох мовах. Матеріалом дослідження слугували промови німецьких та українських політичних лідерів, які в період кризи (революції) здійснювали керування масами на значному емоціональному підґрунті й у термінології німецького соціолога М. Вебера визначаються як *харизматичні* [29: 160], а саме П. Гінденбург, В. Брандт, Г. Коль, Ю. Фішер, В. Ющенко, Ю. Тимошенко, В. Янукович та ін.

Необхідно підкреслити, що апелятивний дискурс — це такий тип мовлення, основною комунікативною метою якого є регуляція поведінки адресата шляхом спонукання до дії або відповіді на питання, шляхом заборони дії або повідомлення інформації з метою змінити наміри адресата здійснити певну дію [18]. Харизматичний апелятивний дискурс відрізняється від апелятивного дискурсу тим, що зазначена регуляція здійснюється політичним лідером відносно певної аудиторії і в особливому емоційному стані, основою якого є *піднесення*, яке приводить до харизматичної екстатичної дії і може проявлятися в просодичних характеристиках мовлення, а також у певних жестах руки, голови, всього тіла, що супроводжують мовлення [13]. Мовленевий акт *заклику* є центральним у контексті харизматичної апелятивної мови, де він виконує функцію вербально-паравербального медіума, за допомогою якого здійснюється вплив політичного лідера на електорат, а також експлікування, тобто так званий “вплиск” його харизми [20]. Заклик належить до такого різновиду мовної регуляції як *активація*, семантичними умовами якої є апеляція до етичних та інших соціальних цінностей як стимулу до дії [5: 87–91].

Розглянемо типи спрямованості у зіставному аналізі і визначимо відповідність кожного з них у зіставленні апелятивних дискурсів визначених мов. Так, за Р. Штернеманом, розрізняють *одно-*

сторонній і двосторонній (багатосторонній) зіставний аналіз [24: 153]. За *одностороннього підходу* вихідним пунктом виступає одна із порівнюваних мов. Міжмовне порівняння здійснюється в напрямі від вихідної мови, або *Primum Comparationis (das Erste des Vergleichs)* до цільової мови, або *Secundum Comparationis (das Zweite des Vergleichs)*. Вихідна мова виконує роль системи співвідносних понять опису цільової мови [15: 79]. За *двостороннього (багатостороннього) підходу* основою порівняння є “третій член” — *Tertium comparationis, das Dritte des Vergleichs* — певне позамовне поняття, не належне до жодної із зіставляваних мов явище, дедуктивно сформульоване метамовою. При цьому простежуються способи його вираження у зіставляваних мовах [26: 78; 28: 158].

Цінність двостороннього підходу полягає в тому, що він дає змогу виявити всі мовні засоби вираження чогось — якості, властивості тощо. Обидва підходи мають переваги і недоліки, вважає М. П. Кочерган, оскільки, хоча односторонній підхід і обходиться без метамови, він передбачає зіставлення тільки в одному напрямі, як образ другої моделі в дзеркалі першої. Перевагою двостороннього підходу є те, що обидві мови рівноцінні, однак порівняння у цьому разі має спиратися на метамову, якої поки ще не існує [15: 81]. У подальшому аналізі ми виходимо з рівноцінності обох мов.

Оскільки основа порівняння, тобто *Tertium comparationis* (ТС), не відображає жодної із реально наявних мовних систем, а втілює в собі певний ідеальний тип, то він може слугувати таким *ідеалізованим інструментом порівняння* сукупності всіх реалізованих мовних рівнів у дискурсі. Для зіставлення дискурсів ТС повинен мати імена всіх одиниць і властивостей мов — об’єктів дослідження, тобто з точки зору властивостей дискурсу в ній мають бути представлені всі *універсальні властивості порівнюваних мов*.

У нашій роботі *основою порівняння* обрано якість харизматичного лідера — апелятивність, або його хортаторність [25], закличність. Хортаторність харизми, як йшлося вище, розуміється як її іманентна властивість, яка відбивається на мовному, фонаційному та кінетичному рівнях і може бути описана у відповідних термінах наукової лінгвістичної парадигми. Вибір *параметрів порівняння* апелятивності німецькомовного та україномовного дискурсів харизматичного політичного лідера у нашому дослідженні складається з кількох послідовних етапів, їх чотири:

1. Визначення параметру порівняння умов апелятивності харизматичного лідера на *семантичному* рівні. Цей параметр порівняння пов’язаний із *глибинною структурою* заклику. Семантичні умови *заклику* можуть бути виражені за допомогою наступної парафрази:

X закликає <апелює (до),волає> Y зробити дію P, вважаючи, що Y може зробити дію P, и не вважаючи, що Y мусить (може) робити дію P, X говорить Y-у, що він хоче, щоб Y зробив дію P; X говорить це таким чином, що Y розуміє, що X апелює до етичних або інших соціальних цінностей як стимулу до дії і (не) вважає, що він повинен робити дію P безпосередньо.

При визначенні семантичних умов має значення 1) ранг взаємовідношень між X та Y, тип їх підпорядкованості, 2) модальність взаємовідношень між X та Y, 3) мотивація спонування до дії, 4) час, момент виконання спонування (безпосередньо, в невизначений час). На відміну від родинних директив, наприклад, *наказу* або *прохання*, семантика *заклику* базується на однорангових взаємовідношеннях X та Y, мотивом апеляції є етичні та соціальні цінності, такі як свобода, майбутнє, мир, єдність та ін., умови виконання є відкритими, вільними, вони не вимагають моментального виконання.

Основною семантичною умовою харизматичного заклику є глибока та неперушна віра-переконавання лідера у правильності його поглядів та вчинків. Ця віра-переконавання породжує в харизматичного лідера стан *піднесення*, який транслюється його прихильникам під час звернення до них і саме на тлі якого робиться апеляція. Таким чином, вплив на адресата виконується на емоціональному підґрунті: слухачі надихаються ідеями, які містяться у закликах лідера, сприймають переконавання лідера як своє власне, більш не відділяють його від свого. Такий збіг породжує довіру в наступних сумісних діях лідера та народу, де останній проектує на лідера свої бажання та приписує йому всі бажані для певної групи прихильників ознаки.

Таким чином, ми можемо визначити семантичні умови саме *харизматичного заклику* та сформулювати їх у наступній парафразі:

X закликає <апелює (до),волає> Y зробити дію P, вважаючи, що Y може зробити дію P, и не вважаючи, що Y мусить (може) робити дію P, X говорить Y-у, що він хоче, щоб Y зробив дію P; X говорить це із сильним піднесенням, так, що Y розуміє, що X апелює до високих ідеалів та цін-

ностей людства як стимулу до дії на основі особистої віри-переконавання у ці ідеали та цінності, при цьому *X* (не) вважає, що *Y* повинен робити дію *P* безпосередньо.

2. Визначення параметру порівняння апелювативних одиниць на *вербальному* рівні з урахуванням класифікаційного критерію апелювативів “експліцитні/ імпліцитні”. Цей параметр порівняння пов’язаний із *поверхневою вербальною структурою* харизматичного заклику.

До засобів експліцитного апелювання відносяться (1) експліковані перформативи *закликати, апелювати, прохати, радити, рекомендувати, запитувати* та ін., (2) імперативи та імперативні конструкції, (3) конструкції з модальними дієсловами, (4) інфінітивні конструкції, короткі речення, слогани; до імпліцитного апелювання відносяться (1) питальні речення, (2) речення у майбутньому часі, (3) цитування або квазіцитування, (4) слова із ціннісною семантикою (майбутнє, незалежність, єдність, мир, демократія, довіра, відповідальність та ін.). До імпліцитних відносимо також дискурсивні апелювативні засоби, такі як (5) типи аргументації (моральний аргумент, ідеологічний аргумент, гіпотетичний аргумент), (6) вибір теми виступу, (7) висловлювання оцінки та ін.

3. Встановлення параметру порівняння апелювативних одиниць на *паравербальному* рівні з розподілом на фонаційні та кінетичні засоби оформлення піднесеного мовлення харизматичного лідера. Цей параметр порівняння пов’язаний із *поверхневою паравербальною структурою* харизматичного заклику, а саме:

темпоральними ознаками: 1) загальна тривалість апелювативних дискурсивних комплексів, 2) тривалість окремих фраз у дискурсивному комплексі, які містять заклик, 3) тривалість міжфразових, міжсинтагмених та внутрісинтагмених пауз у дискурсивному комплексі, 4) середня тривалість складу, 5) тривалість переднаголошеного, першого наголошеного, головнаголошеного складу, 6) середня тривалість голосних у переднаголошеному, першому наголошеному, головнаголошеному та постнаголошених складах, 6) середня тривалість приголосних у переднаголошеному, першому наголошеному, головнаголошеному та постнаголошених складах;

тональними ознаками: 1) форма контуру, 2) напрям руху частоти основного тону та 3) розташування мелодійного піку у момент харизматичного піднесення. Для вивчення мелодики харизматичного піднесеного мовлення порівняння апелювативних дискурсивних комплексів проводилося відповідно наступним фізичним характеристикам: 1) характер руху основного тону у заклик взагалі та на його завершенні, 2) рівень частотного максимуму заклику на піднесених ділянках мовлення 3) частотний діапазон заклику, 4) частотні інтервали, 5) крутість та швидкість зростання та спаду частоти основного тону завершення заклику;

енергетичними ознаками: 1) загальна інтенсивність заклику, 2) максимуми інтенсивності заклику, 3) середньоскладова інтенсивність у фразі, яка містить заклик, 4) сумарна інтенсивність усього апелювативного дискурсивного комплексу, 5) середньоскладова інтенсивності дискурсивного комплексу,

кінетичними (руховими) ознаками: 1) типи жестів, які супроводжують взагалі мовлення кожного харизматичного лідера, з урахуванням напрямку руху руки (до публіки, до себе, догори, донізу), характеру руху руки (імпульсивний, плавний), форма кисті руки (кулак, розкрита долоня, розкрита долоня зі вказівним пальцем та ін.), 2) типи жестів, які супроводжують заклик у мовленні кожного харизматичного лідера, 3) загальні типи жестів усіх харизматичних лідерів у супроводженні заклику; 4) специфічні типи жестів для кожного харизматичного лідера у супроводженні заклику, 5) узгодженість/неузгодженість руху та тону під час заклику, 6) синхронність/асинхронність піків руху та піків тону під час заклику.

4. Встановлення параметру порівняння апелювативних одиниць на *екстралінгвальному* рівні. Цей параметр порівняння пов’язаний із *екстралінгвальною структурою* харизматичного заклику, а саме з 1) ментальними, 2) фенотипічними, 3) гендерними особливостями мовленнєвої харизматичної особистості у двох лінгвокультурах.

Таким чином, ми визначили чотири параметри порівняння ознаки апелювативності харизматичного лідера у двох мовах, а саме: (1) семантичний параметр порівняння, (2) вербальний параметр порівняння, (3) паравербальний параметр порівняння, (4) екстралінгвальний параметр порівняння. Послідовне зіставлення зазначених чотирьох параметрів порівняння апелювативності дає змогу визначити типи міжрівневих дискурсивних відношень збігу, розбіжностей, міжмовних лакун та способів їх компенсації у дискурсі тощо.

Другий та третій параметри порівняння, а саме вербальні та паравербальні ознаки заклику, досліджуються у межах дискурсивного комплексу, який, як йшлося вище, обраний у нашому дослідженні за одиницю порівняння німецькомовного та україномовного апелятивного дискурсу харизматичного політичного лідера.

Комплекс (лат. *complexus* — з'єднання) визначається як сукупність явищ, предметів, понять, процесів і т. д., які складають єдине ціле, і є близьким до поняття “система”. Система являє собою множинність елементів, що знаходяться у відношеннях і зв'язках один з одним, яка утворює певну цілісність, єдність. Опис елементів і особливостей комплексу складається з таких етапів: 1) виокремлення спостерігачем комплексу з довкілля, 2) визначення меж комплексу (вхід, вихід) та його обсягів, 3) аналіз структури комплексу, проведення структуризації, 4) з'ясування механізмів функціонування комплексу, 5) визначення засобів керування комплексом [16].

Відповідно наведеної схеми, ми виокремлюємо дискурсивний комплекс із дискурсу, який є для нього довкіллям. Для коректного виокремлення визначаємо тематичні, просодичні та невербальні межі дискурсивного комплексу. До тематичних меж відноситься зміна теми або мовленнєвої ситуації, просодичні межі комплексу маркуються змінами тональних, темпоральних та енергетичних показників, до невербальних меж відносяться одиниці зворотного зв'язку з аудиторією (напр., аплодисменти, викрики, скандування та ін.). Одиницями, які утворюють дискурсивний комплекс, є різні види дискурсивних актів, послідовність яких визначається дискурсивними тактиками мовця у певний період мовлення. Структура дискурсивного комплексу визначається певною темою (напр., “єдність”, “майбутнє”, “план дій” та ін.), послідовність дискурсивних актів усередині комплексів визначається дискурсивними стратегіями та тактиками мовця [21: 45], кожний дискурсивний акт реалізується набором певних мовленнєвих актів. Такою є послідовність членування більшої мовленнєвої одиниці (дискурсивного комплексу) на менші (мовленнєві і/або комунікативні акти) [8: 17].

Таким чином, основною одиницею апелятивного дискурсу харизматичного лідера можна вважати апелятивний дискурсивний акт — апелятив, або харизматичний апелятив. Він містить ядро — мовленнєвий акт апелятива, який оточений, ніби оболонкою, переплетінням інших мовленнєвих актів, у більшості випадків споріднених, наприклад, директивних, промисливих, інспіративних та ін. Таке переплетіння є результатом застосування певних стратегій та тактик побудови конкретного дискурсивного акту, де все пов'язане одне з одним з емоційного боку, основою якого є стан харизматичного піднесення.

Основними дискурсивними стратегіями харизматичного політичного лідера, які визначаються його мотивацією та цілеустановками, є риторичний, психологічний та емоційний різновиди дискурсивних стратегій [3: 86–89]. *Риторична* стратегія харизматичного лідера, яка передбачає ефективність дії на адресата, реалізується через тактики аргументації та апеляції. *Психологічна* стратегія харизматичного лідера, яка обумовлена психологічним станом адресанта та його моральними установками, реалізується за допомогою тактики формування довіри, віри, спільності інтересів, відстоювання ідеалів, світопогляду, мотивацій. *Емоційна* стратегія харизматичного лідера, яка спрямована на емоційне залучення адресата у політичну дію, що відбувається, реалізується через тактики 1) формулювання та пояснення бачення, 2) делегування повноважень та 3) наснагу підлеглих на позитивні дії шляхом настроювання на спільну емоційну хвилю та ін.

Проілюструємо, наприклад, вербальний параметр порівняння апелятивності у двох дискурсах і розглянемо засоби експліцитного та імпліцитного апелювання у мовленні харизматичного політичного лідера. Індикаторами *експліцитного* харизматичного заклику є заклик на основі апелювання до:

(1) віри-переконавання (віра в світле майбутнє, віра в перемогу справедливості, віра в народ), наприклад:

“*Ich erwidere ihnen: Ja, genau so machen wir das. Denn wir glauben, dass auch das ein moderner Ansatz sein kann.*” “*Denn Deutschland kann mehr und ich bin überzeugt, Deutschland kann es schaffen!*” (A. Merkel);

“*An dieses Volk aber glauben wir, für dieses Volk kämpfen wir und für dieses Volk sind wir wenn nötig bereit, so wie die Tausende der Kameraden vor uns, uns einzusetzen mit Leib und mit Seele!*” (A. Hitler);

“Я вірю, що добро і любов до України переможуть”. “Я іду у Президенти, бо вірю в Україну. Я вірю — її народ сам визначить своє майбутнє” (В. Ющенко);

“Я вірю в вас, всі політики, які присутні зараз, **вірять** в вас!” (Ю. Тимошенко);

“**Верю**, что следующий год, в отличие от уходящего, не станет годом разочарований” (В. Янукович).

(2) Господа Бога, наприклад:

“Sie sollen wissen, was uns in diesem Augenblick bewegt: Deutschland ist unser Vaterland, das vereinte Europa unsere Zukunft. **Gott** segne unser deutsches Vaterland!” (H. Kohl);

“Jetzt erleben wir, und ich bin dem **Herrgott** dankbar dafür, daß ich dies miterleben darf, daß die Teile Europas zusammenwachsen!” (W. Brandt);

“Nur **Gott**, dem Vaterlande und meinem Gewissen will ich verantwortlich sein. So habe ich es bis jetzt gehalten, und so werde ich auch weiter handeln!” “Dazu ver helfe uns **Gott!**” (P. Hindenburg);

“Як і ви, у ці дні я молю **Бога** за Україну. Я прошу Його послати нам усім мудрість і силу, щоб протистояти неправді, яку сіє між нас нинішня влада” (В. Ющенко);

“І якщо духовність і віра є нашим головним пріоритетом, то ми маємо створити всі умови, щоб людина вільно вибрала **свій шлях до Бога**. Нам, безумовно, потрібно зробити це провідною ідеєю” (Ю. Тимошенко);

“Человек устроен так, что даже в самые тяжелые времена он верит — **Господь не оставит его** в одиночестве со своими бедами. Человека всегда поддерживают вера и надежда на лучшее” (В. Янукович).

(3) народу, нації, наприклад:

“Wenn die **Nation** ihre Pflicht erfüllt, muß dann einst ein Tag erstehen, der uns wiedergibt ein Reich der Ehre und Freiheit, Arbeit und Brot!” (A. Hitler);

“Aber wir haben uns nicht davon abbringen lassen, auch jeden möglichen kleinen Schritt zu tun, um den Kontakt zwischen den Menschen zu fördern und **den Zusammenhalt der Nation** nicht absterben zu lassen!” (W. Brandt);

“Не вийде! Ми — єдиний **український народ**. Ми разом і ми знаємо, що наш вибір зміцнить нашу **українську єдність!**” (В. Ющенко);

“Підтримайте сьогодні **рух народу України!**” “І тоді єдиною легітимною владою в Україні буде **народ України** і більше ніхто”. “Але не зважаючи на те, що ця банда буде робити з правовим шляхом, **народ скаже своє слово**” (Ю. Тимошенко);

“За прошедший год **народ Украины** стал свидетелем коррупционных скандалов при участии высших должностных лиц, из которых ни один не был привлечен к ответственности, зато многие попали в избирательные списки на будущих парламентских выборах”. (В. Янукович).

(4) історичного авторитету, наприклад:

“Ich sagte ihm, ich hätte nie verstanden, warum Stoiber als bayerischer Ministerpräsident gegen den Euro ist und warum er dagegen ist, daß Deutschland Mitglied der Währungsunion wird, wenn der Euro kommt — was durch die **historische Entscheidung von Helmut Kohl** klar war” (J. Fischer);

“Und eines ist ganz notwendig dafür. Da will ich zitieren, **was Johannes Rau gesagt hat**, wenn es eng wird: Wenn die anderen gegen uns sprechen, wenn Rundfunk uns gelegentlich ärgert, obwohl wir keinen Grund haben, uns zu beschweren, dann gibt es immer noch etwas, was wichtig ist, das ist der “Mundfunk” (G. Schröder);

“У стосунках з іншими народами наукою нам будуть слова **гетьмана Богдана Хмельницького**: “Всі наші зобов’язання ми обов’язково виконаємо, як тільки переконаємося, що друга сторона прийме це з вдячністю. Бо таким способом наша нація звикне добувати дружбу” (В. Ющенко);

“117 років тому **велика Леся Українка** написала: “Без надії сподіваюсь”. Я — сподіваюсь з надією і впевненістю!” (Ю. Тимошенко);

“Замість реформ в економіці ми бачили переможні реляції післявиборчі, які супроводжувались позиціонуванням політиків чи самолюбіванням. До речі, це підкреслив сьогодні в своєму виступі і президент країни — **Віктор Ющенко**”. (В. Янукович).

(5) єдності, наприклад:

Дорогі друзі, я хочу ще раз продовжити тему **єднання**, ключову вісь”. (В. Ющенко);

“І перед нами знову стоїть надзвичайне випробування. Це випробування **єдності!**” (Ю. Тимошенко);

“І вірю в те, що у політичних сил вистачить мудрості все ж в решті решт **об’єднатись** і розпочати **об’єднавчий** процес в суспільстві” (В. Янукович);

“Aus dem gleichen Grunde vergessen wir auch nicht, wem wir **die Einheit unseres Vaterlandes** zu verdanken haben. Aus eigener Kraft allein hätten wir das nicht geschafft. Viele haben dazu beigetragen!” “In vollem Einvernehmen mit unseren Nachbarn stellen wir **die Einheit Deutschlands** in Freiheit wieder her!” “Wie ein **wiedervereinigtes Deutschland** schließlich aussehen wird, das weiß heute niemand. Daß aber **die Einheit** kommen wird, wenn die Menschen in Deutschland sie wollen, dessen bin ich sicher”. (H. Kohl).

(6) “питань часу” (“Fragen der Zeit“), наприклад:

“Nun, nach 13 Jahren, da sie alles in Deutschland vernichteten, ist endlich **die Zeit** ihrer eigenen Beseitigung **gekommen!**” (A. Hitler);

“Und dann ist **der Zeitpunkt gekommen** zu dem, was ich konföderative Strukturen genannt habe — das heißt, gemeinsame Regierungsausschüsse, damit wir mit möglichst viel Gemeinsamkeit in Deutschland leben können!” (H. Kohl);

“Alte Soldatenpflicht verlangt von mir **in unserer schweren Zeit**, auf meinem Posten zu verharren, um das Vaterland vor Erschütterungen zu bewahren!” (P. Hindenburg);

“І зараз, дорогі мої, я думаю, що **прийшов час**, не скорбеть про наші програші!..” (Ю. Тимошенко);

“**І приходять колись період часу**, коли ми, дивлячись один одному (в очі,) повинні сказати правду!” “Ми зробимо все, щоб найближчим часом ми знайшли знову ж таки порозуміння з блоком “Наша Україна”, об’єднались заради вирішення багатьох проблемних питань” (В. Янукович).

До індикаторів імпліцитного харизматичного заклику належать такі смисли як:

(1) пророкування, завбачення майбутнього розвитку країни, наприклад:

“Von deutschem Boden muss in Zukunft immer Frieden ausgehen — das ist das Ziel unserer Politik!” (H. Kohl);

“Und ich habe es noch in diesem Sommer zu Papier gebracht, man kann es nachlesen, wenn man will, ohne dass ich genau wusste, was im Herbst passieren würde: Berlin wird leben, und die Mauer wird fallen!” (W. Brandt);

“У нас є все для того, щоб бути успішними. Вже через кілька років ми будемо гордитися тим, що живемо у Великій Країні!” (Ю. Тимошенко);

“Знайте: наступного дня наша країна стане іншою. Ваша воля відкриє перед кожним із нас нові шляхи, а перед Україною нове і, я переконаний, велике майбутнє!” (В. Ющенко).

(2) вимоги самозречення та самопожертви, наприклад:

“Enorme Opfer an Gut und Blut würde ein Krieg von uns erfordern. Den Gegnern aber würden wir zeigen, was es heißt, Deutschland zu reizen!” (Wilhelm II);

“Entscheidende Maßnahmen hat die Bundesregierung bereits ergriffen — auch wenn alle dabei Opfer bringen mussten” (G. Schröder);

“Наша перемога залежить від героїзму кожної окремої людини. Залежить від того, скільки людей з усієї України приїде сьогодні до Києва. Залежить від того, наскільки в кожного з нас вистачить мужності протриматися в наметах, протриматися на площах, дати сигнали всім своїм друзям, всім своїм знайомим!” (Ю. Тимошенко).

(3) створення аури спротиву, ярості, гніву та презирства проти світу ворогів, наприклад:

“Ich appelliere in dieser Stunde an das ganze deutsche Volk, an der Spitze aber an meine alten Mitkämpfer und an alle Soldaten, sich mit einem noch größeren härteren Geist des Widerstandes zu wappnen!” (A. Hitler);

“Ми з вами маємо одну місію, наше з вами покоління, — це не дати пройти ворогу України!” (Ю. Тимошенко).

(4) вибір за мету дій те, що об’єднує, а не те, що роз’єднує, наприклад:

“Jetzt kommt es darauf an, daß wir diesen Weg in der Zeit, die vor uns liegt, friedlich, mit Geduld, mit Augenmaß und gemeinsam mit unseren Nachbarn weitergehen. Für dieses Ziel lassen Sie uns gemeinsam arbeiten, lassen Sie uns gegenseitig in solidarischer Gesinnung helfen!” “Ich bitte alle Deutschen: Erweisen wir uns der gemeinsamen Freiheit würdig!” (H. Kohl);

“Я вам гарантую, що всі наші сили політичні, які ми маємо, ми безумовно об’єднаємо!” (Ю. Тимошенко).

(5) непохитне переконання в тому, що він (лідер) є єдино вірним у потрібному місці у потрібний час, наприклад:

“Aber ich habe die Bitte an euch alle: Glaubt mir, ich weiß, wo ich herkomme, also weiß ich auch, wo ich hingehöre”. (G. Schröder);

“Я — економіст. Я знаю, як це робить, друзі! Це не є складно. Це треба бути професіоналом, послідовним і мати чесний уряд!” (В. Ющенко);

“І я переконана, що оскільки я і вся наша команда підтримала Віктора Ющенка на президентських виборах, тепер ми мусимо згуртуватися для обрання прем'єр-міністра, який буде уособлювати саме те, за що ми з вами боролися!” (Ю. Тимошенко).

Таким чином, ми приходимо до висновків, що глибинну структуру мовленевого акту харизматичного закликів складає категорія способу, а саме граматична категорія спонукального способу, який характеризується ознакою апелятивності, і завдяки психіко-емоційному стану піднесення, що складає харизму політичного лідера, визначається високим ступенем інспіративності. Спонукальний спосіб з інспіративною домінантою складає основні компоненти категорії *хортаторності, закличності*, яка є вирішальною при вивченні проявів харизми у мовленні політичних лідерів Німеччини й України. При порівнянні вербального параметру ознаки апелятивності харизматичного лідера у двох лінгвокультурах, тобто поверхневої структури закликів, ми повинні спиратися як на семантико-синтаксичні засоби експліцитних та імпліцитних апелятивів, які притаманні парадигмі закликів взагалі і які ми навели у другому пункті запропонованого *tertium comparationis*, а також виокремлювати суто “харизматичні” експліцитні та імпліцитні індикатори, які визначатимуться мотивацією, цілевстановками та індивідуальністю кожного окремого харизматичного лідера та відбиватимуть національні ментально-культурні ознаки в харизмі кожного з них. У подальшому при порівнянні паравербального параметру апелятивності, а саме тональних, темпоральних, енергетичних, а також кінетичних ознак харизматичного закликів ми можемо отримати ідеалізовані моделі так званих харизматичних вербально-паравербальних комплексів, які виконуватимуть роль *tertium comparationis* при зіставленні апелятивності мовленевих харизматичних особистостей у двох мовах.

1. Багмут А. Й., Борисюк І. В., Олійник Г. П., Плющ Н. П. Типологія інтонації мовлення. — Київ: Наукова думка, 1977. — 495 с.
2. Баранов А. Н. Структура диалогического текста: лексические показатели минимальных диалогов / А. Н. Баранов, Г. Е. Крейдлин // Вопросы языкознания. — 1992. — №3. — С. 84–93.
3. Безугла Л. Р. Вербалізація імпліцитних смислів у німецькомовному діалогічному дискурсі: Монографія. — Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2007. — 332 с.
4. Болдырева А. А. Категория авторитетности в научном дискурсе / А. А. Болдырева, В. Б. Кашкин // Язык, коммуникация и социальная среда. — Вып. 1. — Воронеж: Изд-во ВГТУ, 2001. — С. 58–70.
5. Брудный А. А. Психологическая герменевтика. — М.: Лабиринт, 1998. — 336 с.
6. Йокояма О. Когнитивная модель дискурса и русский порядок слов. — Москва: Языки славянской культуры, 2005. — 424 с.
7. Капичникова И. Ю. Модально-оценочная структура интервью в массово-информационном дискурсе в современном немецком языке: Дис.... канд. филол. наук: 10. 02. 04. — Иркутск, 2003. — 143 с.
8. Карабан В. И. Сложные речевые единицы: прагматика английских асиндетических полипредикативных образований. — К.: Вища школа, 1989. — 131 с.
9. Карасик В. И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс / В. И. Карасик. — М: Гнозис, 2004. — 390 с.
10. Кашкин В. Б. Сопоставительные исследования дискурса // Концептуальное пространство языка. — Тамбов: ТГУ, 2005. — С. 337–353.
11. Кашкин В. Б. Грамматика поэтического дискурса и перевод / В. Б. Кашкин // Studia Germanica et Romanica: Иноземні мови. Зарубіжна література. Методика викладання. — 2004. — Том I. — №3. — С. 71–81.
12. Кибрик А. А. Когнитивные исследования по дискурсу / А. А. Кибрик // Вопросы языкознания. — 1994. — №5. — С. 126–139.
13. Кондратьев М. Ю., Ильин В. А. Азбука социального психолога-практика. — М.: ПЕР СЭ, 2007. — 464 с.
14. Коротеева О. В. Цели и стратегии педагогического дискурса // Языковая личность: система, нормы, стиль: Тез. докл. Науч. конф. Волгоград, 5–6 февр. 1998 г. / ВГПУ. Волгоград: Перемена, 1998. — С. 55–57.
15. Кочерган М. П. Основи зіставного мовознавства: Підручник. — К.: Видавничий центр “Академія”, 2006. — 424 с.
16. Лопатников Л. И. Экономико-математический словарь: Словарь современной экономической науки. — 5-е изд., перераб. и доп. — М.: Дело, 2003. — 520 с.
17. Макаров М. Л. Основы теории дискурса / М. Л. Макаров. — М.: Гнозис, 2003. — 280 с.
18. Мечковская Н. Б. Социальная лингвистика. — М.: Аспект Пресс, 1996. — 207 с.
19. Михайлова Е. В. Конститутивные признаки научного дискурса // Языковая личность: система, нормы, стиль: Тез. докл. науч. конф. Волгоград, 5–6 февр. 1998 г. / ВГПУ. — Волгоград: Перемена, 1998. — С. 95–96.
20. Петлюченко Н. В. Феномен харизми: аспекти дослідження // Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. Серія “Філологічні науки”, №5, 2008. — С. 476–482.
21. Сухих С. А. Личность в коммуникативном процессе. — Краснодар: Изд-во ин-та менеджмента, 2004. — 155 с.

22. Тураева З. Я. Категория времени: время грамматическое и время художественное / З. Я. Тураева. — М.: Высш. школа, 1979. — 219 с.
23. Шейгал Е. И. Семиотика политического дискурса. — М.: ИТДГК “Гнозис”. — 326 с.
24. Штернеманн Р. (рук.) и колл. Введение в контрастивную лингвистику // Новое в зарубежной лингвистике. — Вып. 25. — М., 1989. — С. 153.
25. Edelman, M. J. Politik als Ritual: die symbolische Funktion staatlicher Institutionen und politischen Handelns. — Frankfurt: Campus-Verlag, 1990. — 202 S.
26. Gläser, R. Methodische Konzepte für das Tertium comparationis in der Fachsprachenforschung // Kontrastive Fachsprachenforschung / Klaus-Dieter Baumann; Hartwig Kalverkämper (Hrsg.). — Tübingen: Narr, 1992. — S. 78–92.
27. Kniffka, H. Elemente einer kulturkontrastiven Linguistik. — Frankfurt am Main: Lang, 1995. — 464 S.
28. Lehmann, Ch. Zum Tertium comparationis im typologischen Sprachvergleich // Beiträge zum romanisch-deutschen und innerromanischen Sprachvergleich. — Bonn: Romanistischer Verlag, 2005. — Bd. 1. — S. 157–168.
29. Weber, M. Wirtschaft und Gesellschaft. Grundriss der verstehenden Soziologie. — Paderborn: Voltmedia, 2006. — 1311 S.

Джерела фактологічного матеріалу

1. Тимошенко Ю. В. Виступ на мітингу в Києві 22 листопада 2004 року; Виступ на Майдані у річницю революції 22 листопада 2005; Виступ на мітингу опозиції “Геть Зраду!” 31 березня 2007.
2. Ющенко В. А. Виступ на Майдані під Центрвиборчкомом 23 жовтня 2004 року; Виступ на мітингу у Волочиську з програмою “10 кроків назустріч людині” 2. 09. 2004; Промова на Майдані Незалежності у Києві 7 листопада 2004.
3. Янукович В. Ф. Промова Віктора Януковича на мітингу антикризової коаліції 2 серпня 2006 р.
4. Brandt W. Ansprache auf der Kundgebung auf dem Platz vor dem Schöneberger Rathaus anlässlich des Falls der Berliner Mauer am 10. 11. 1989.
5. Fischer J. Rede zum Nato-Einsatz im Kosovo am 13. 05. 1999 in Bielefeld.
6. Hindenburg P. Erklärung zur erneuten Kandidatur für das Amt des Reichspräsidenten 1. März 1932.
7. Hitler A. “Appell an die Nation”, Rede zur Reichstagswahl am 31. Juli 1932.
8. Kohl H. Ansprache zur Öffnung des Brandenburger Tores am 22. Dezember 1989.
9. Merkel A. Regierungserklärung vom 30. 11. 2005.
10. Schröder G. Rede auf dem SPD-Bundesparteitag am 14. November 2005 in Karlsruhe.
11. Wilhelm II. Erste Balkonrede in Berlin, 31. Juli 1914.

N. V. Petlyuchenko

APPELLATIVITY AS *TERTIUM COMPARATIONIS* OF A CHARISMATIC POLITICAL LEADER’S DISCOURSE (BASED ON GERMAN AND UKRAINIAN)

The article deals with building *tertium comparationis* of a charismatic political leader’s appellativity in German and Ukrainian appellative discourse. Appellativity or hortatority of a politician’s charisma is understood as its immanent property expressed on verbal and paraverbal levels of speech and can be described in corresponding prosody and gesture parameters.

Key words: charisma of political leaders, appellativity, hortatority, appellative discourse, *tertium comparationis*.

Н. В. Петлюченко

АПЕЛЛЯТИВНОСТЬ КАК *TERTIUM COMPARATIONIS* ДИСКУРСОВ ХАРИЗМАТИЧЕСКОГО ПОЛИТИЧЕСКОГО ЛИДЕРА (НА МАТЕРИАЛЕ НЕМЕЦКОГО И УКРАИНСКОГО ЯЗЫКОВ)

Статья посвящена принципам построения *tertium comparationis* апеллятивности харизматического политического лидера в немецкоязычном и украиноязычном апеллятивном дискурсах. Апеллятивность или хортаторность харизмы политического лидера понимается как ее имманентное свойство, которое проявляется на вербальном и паравербальном уровнях речи и может быть описано в соответствующих просодических и кинетических параметрах.

Ключевые слова: харизма политического лидера, апеллятивность, хортаторность, апеллятивный дискурс, *tertium comparationis*.

И. В. Чекулай, О. Н. Прохорова

Некоторые особенности механизма языковой оценочной категоризации

В статье рассматривается специфика семантических процессов, которые участвуют в формировании отношений, составляющих суть ценностных категорий, и их речевые оценочные репрезентации. Главная идея состоит в том, что оценочное использование языковых единиц во многом зависит от характера самой ситуации оценки. В результате одни и те же единицы могут использоваться с противоположными аксиологическими знаками.

Ключевые слова: оценочная категоризация, ценность, языковая оценка, ситуация оценки, аксиологический знак.

Как известно, ключевыми понятиями в современной когнитивной лингвистике являются понятия концептуализации и категоризации. Под концептуализацией Е. С. Кубрякова понимает “один из важнейших процессов познавательной деятельности человека, заключающийся в осмыслении поступающей к нему информации и приводящей к образованию концептов, концептуальных структур и всей концептуальной системы в мозгу (психике) человека” [4: 93], а под категоризацией — “подведение явления, объекта, процесса и т. п. под определенную рубрику опыта, категорию и признание его членом этой категории” [4: 42]. Также подчёркивается мысль о том, что “образование категории тесно связано с формированием концепта или группы концептов, вокруг которых она строится, т. е. с выделением набора признаков, выражающих идею подобия или сходства объединяемых единиц” [4: 46]. Таким образом, понятия концептуализации и категоризации тесно связаны тем отношением, что концептуализация и категоризация являются не просто параллельными, но и взаимоопределяющими процессами ментального плана.

В связи с этим одной из актуальных проблем исследования механизма языковой категоризации является то, как этот механизм группирует концепты таким образом, что становится возможным говорить об определённой категории сознания, выраженной в форме этих концептов. Но, как известно, основной формой выражения концепта являются слова, словосочетания, а также определенные синтаксические структуры и тексты как формально организованные единицы такой уникальной в силу своего антропоцентризма семиотической системы, как язык. При этом слово далеко не всегда является единственной единицей вербализации концепта, особенно если этот концепт относится к сфере отношений, например, к сфере оценки. Так, один и тот же факт действительности может вызывать совершенно противоположные аксиологические трактовки не только в устах разных носителей языка, интересы которых диаметрально противоположны, но и даже с точки зрения одного и того же индивида в разное время и в разных обстоятельствах. Так, в детстве некоторые игрушки являются своего рода друзьями ребенка, и, теряя их, он сильно переживает; однако став взрослым, он без жалости избавляется от своих “друзей” детства.

На обыденном уровне мы часто, даже в течение нескольких минут, можем оказаться в противоположных статусах субъекта лингвистического оценочного действия по отношению к одним и тем же концептам. Так, спешащий водитель, “подрезав” другого автомобилиста, полагает это нормальным и вполне приемлемым, но через несколько минут, став жертвой такого же “подреза”, полагает такое действие, по меньшей мере, нарушением правил. Естественно, что такое противоположное отношение к одному и тому же факту может находить выражение в единицах речи, передающих противоположный оценочный знак. Общеизвестны такие оценочные лексические пары, как “разведчик — шпион”, “традиционный — консервативный, косный”, “стойкий — упрямый” и т. п.

Противоположное отношение может выражаться не только на уровне лексических единиц. Очень часто противоположное отношение к одному и тому же явлению, соответствием кото-

рого является определенный концепт, выражается в фразеологических единицах и в единицах синтаксического уровня. З. Д. Попова и И. А. Стернин приводят очень убедительный, на наш взгляд, пример противоположного отношения носителей русского языка к концепту “брань”, выражающегося, с одной стороны, в пословицах “Бранью праву не быть”, “Спорить спорь, а браниться грех”, а с другой стороны — “Брань на вороту не виснет”, “Не выбранившись, и замка в клетки не откроешь” и т. п. [5: 64].

Оценки текстового уровня являются еще более противоречивыми, поскольку на уровне текста логическая структура интенции реализуется наиболее оптимально. Именно в тексте можно создать не только определенный оценочный знак, но и поставить равенство между противоположными оценочными знаками, что предполагает неоднозначную аксиологическую интерпретацию явления. В этом плане примечательны произведения У. С. Моэма, в которых, как известно, автор никогда не даёт собственной авторской квалификации событий, а выносит определение оценки на суд читателя. Структурой текста, кроме того, можно создать достаточно четкое оценочное отношение к событиям и персонажам, даже не пользуясь специализированными лексическими единицами с четко выраженным аксиологическим содержанием. Именно таким образом М. А. Шолохов создаёт в “Тихом Доне” достаточно однозначное сочувствие греховной любви Григория и Аксиньи, неприязнь к рафинированному негодяю Листницкому и садисту Митьке Коршунову, жалость к растоптанной судьбе Натальи, тёплую иронию по отношению к буйному нраву Пантелея Прокофьевича и безобидному, но глуповатому поведению Христови.

Тем не менее, четкая оппозиция положительного и отрицательного оценочного знака на парадигматическом уровне является гораздо более редкой, нежели сочетание противоположных оценочных характеристик внутри одного концепта. Наиболее отчетливо такое явление представлено на лексическом уровне. Именно лексические единицы являются основной формой языковой репрезентации концепта. Несомненно, их разные по аксиологическому знаку характеристики реализуются только в контексте (например, “бремя славы” и “бремя позора”), а сама оценка в принципе полностью реализуется лишь на предикативном уровне, в основном на уровне предложения-высказывания. Однако уже на уровне словосочетания становится заметным, что именно слово как основная языковая форма презентации концепта содержит в себе определенные оценочные характеристики (потенциалы), реализуемые в высказываниях в их развернутом и полном виде. При этом аксиологический знак несколько затушевывает (но не устраняет полностью) содержание взаимодействующих концептов.

Оценка является не отражением факта действительности, а экспликацией отражения факта действительности. Известный отечественный исследователь в области философской аксиологии С. Ф. Анисимов чётко разводит понятия ценности и оценки, поскольку оценка представляет собой *форму* значения (ценности), а вследствие этого он полагает, что “для правильного понимания оценки важно установить её отношение к ценности и к ценностному отношению” [1: 85]. При этом следует отметить, что проблема взаимодействия отношения с формой его экспликации не сводится лишь к ценностным отношениям. Отношение в объективном мире и его отражение в языке и в сознании отнюдь не тождественны, поскольку сущность отношения может быть и, очевидно, чаще всего бывает шире формы своего выражения. Известный остроумный ответ, приписываемый Микеланджело, на вопрос о том, как он создает свои шедевры (“Это очень просто. Я беру глыбу мрамора и удаляю все лишнее”), показывает именно такое двойственное отношение. С одной стороны, к процессу ваяния можно подходить как к сведению цельной глыбы к какому-то определенному, приемлемому нашим жизненным опытом очертанию (так сказать, “от глыбы к очертанию”), но с другой, можно и рассматривать такое очертание скрытым в толще поделочного материала, и ваяние состоит в освобождении этого очертания (“от очертания к глыбе”). Семантика единства исходной заготовки и конечного результата на основе генетической однородности материала, несомненно, объективно присутствует в данном реальном факте, или всех фактов ваяния, что позволяет говорить об определенном категориальном статусе концепта “ваяние”. Но если при первом подходе сведение материала к определённой форме предполагает реципрокально-метонимическое отношение между материалом и формой и указывает на их изначальное единство, то при втором подходе форма и материал противопоставлены как “цель, искомое” и “лишнее”, которое мешает проявлению искомого, и поэтому его

следует удалить. Материал, отличный от формы, приобретает статус “чужого” и находится в таком же отношении к искомой форме, как порода, которая удаляется в процессе рафинирования и обогащения, по отношению к углю, металлам и иным полезным ископаемым.

При оценочной категоризации событий, явлений, вещей объективного мира, равно как и поступков, мыслей, речей людей, продиктованных их взглядами и убеждениями, также возникают подобные несоответствия между реальным отношением и языковой формой их выражения, однако они являются более четко очерченными аксиологическими знаками “положительно” или “отрицательно”, наводимыми определенной ситуацией. Можно, конечно, говорить о том, что ситуативность исключает понятие категоризации, поскольку статус категории безусловен и не зависит от ситуативных факторов. Однако в своей концепции мы опираемся на положения о категориальной ситуации, разработанные А. В. Бондарко.

Категориальная ситуация, по мнению А. В. Бондарко, — “это базирующаяся на определённой семантической категории и соответствующем функционально-семантическом поле типовая содержательная структура, представляющая собой один из аспектов передаваемой высказыванием общей сигнификативной (семантической) ситуации” [2: 8]. Продолжая разработку данного понятия, он добавляет к данному определению еще одну важную характеристику категориальной ситуации — категориальная ситуация интерпретируется “как родовое понятие, по отношению к которому аспектуальные, темпоральные и другие подобные ситуации являются понятиями видовыми” [3: 319].

Нетрудно заметить, что в трактовке А. В. Бондарко содержится существенная черта, не позволяющая до конца отождествить понятия категориальной и оценочной ситуаций. Это облигаторный характер морфолого-семантических категорий, определяющих особенности функционирования языковых единиц в высказывании, таких как аспект, грамматическое время, вид, таксис и др. Можно предположить, что основное различие между морфолого-семантической и собственно семантической категориальными ситуациями состоит в следующем. Если в категориальной ситуации в её понимании А. В. Бондарко категория носит априорный характер и задаёт собственно такую типовую содержательную структуру в языке, то при возникшей объективной ситуации определённого типа возникают определенные условия создания языковых высказываний, дающих оценочную, прагматическую квалификацию таким событиям и явлениям. Иными словами, в таких случаях экстралингвистическая ситуация носит первичный по отношению к фактам языка характер и определяет условия для актуализации тех или иных языковых единиц в определенных синтагматических моделях.

Очевидно, такие ситуации следует назвать “ситуациями оценки” (СО). Конечно, нельзя исключать и того, что такие ситуации могут быть связаны и с категоризацией языковых явлений. Под СО в данной работе понимаются определённые экстралингвистические условия, которые вызывают языковую реакцию индивида в виде оценочных высказываний, обладающих определёнными структурными и семантическими характеристиками.

Таким образом, оценочная категоризация происходит в активном взаимодействии самого концепта и ситуации оценочной категоризации. При этом концепт изначально относится к концептосфере сугубо ментальных явлений (таких, как интерес, внимание, настроение и т. п.). В то же время в нём заложены потенциалы, позволяющие применять этот концепт к тем фактам действительности, которые отражены в данной ситуации. Реальная ситуация, в свою очередь, подпадает под определённую рубрику ситуации оценочной категоризации. Реализация соединения концепта, имеющего определённый оценочный знак, с СО отражается в форме речевых единиц.

Рассмотрим такое взаимодействие на примере концепта “интерес”. Как известно, лексема “интерес” в языке рассматривается, в первую очередь, как обладающая положительным аксиологическим знаком. Так, если мы хотим подчеркнуть инертность человека в выполнении какого-то дела, мы говорим: “У тебя нет никакого интереса к этому”. Естественно, существует и нездоровый интерес, который мы называем любопытством, однако он представляет лишь частный случай интереса. Основное различие между “положительным” и “отрицательным” интересом состоит в том, что с позиций субъекта оценки какая-то деятельность, затрагивающая имущественный, общественный, светский статус этого субъекта (или его убеждения, взгляды, презумпции и т. п.), может соответствовать взглядам самого субъекта на такую деятельность или

же, наоборот, противоречить ей. В любом случае, мы говорим, что такая деятельность находится в сфере интересов субъекта. В первом случае интерес, с точки зрения субъекта оценки, является положительным, во втором случае — отрицательным. При этом “интерес” вследствие недостаточного учета характера ситуации может переосмысливаться на обратный. Чаще всего это происходит либо в результате дефицита информированности субъекта о ситуации, либо некомпетентного понимания концепта, передаваемого словом “интерес”.

Таким образом, можно предполагать, что собственно оценочная оппозиция “положительно::отрицательно”, накладываясь на концепт из сферы ментального действия, создает потенциал для взаимодействия с ситуацией оценочной категоризации, и в результате такого взаимодействия происходит их языковая экспликация преимущественно в форме данного концепта ментальной деятельности. Конечно, не все оценочные единицы языка сводятся к концептам ментальной деятельности. Многие из них представляют собой и достаточно осязаемые концепты (например, такие категории концептов, как явления природы, продукты утилитарного использования и т. п.), однако в основе их взаимодействия с субъектом оценки продолжает лежать ценностное отношение, что через систему метафорических и метонимических переносов приводит к переосмыслению этих концептов через сферу ментального действия.

Как представляется, семантика концептов отношений представляет особую сторону когнитивно-лингвистических исследований и, очевидно, имеет относительно самостоятельную методику исследования системных и функциональных свойств таких концептов. Несомненно, это должно принести новые данные в изучение когнитивной специфики различных отношений.

1. Анисимов С. Ф. Введение в аксиологию. Учеб. пособие для изучающих философию. — М.: Современные тетради, 2001. — 128 с.
2. Бондарко А. В. Проблемы системного анализа в сфере функциональной грамматики: категоризация ситуаций // Филология и культура: Материалы III-й Междунар. научной конференции 16–18 мая 2001 г. / Отв. ред. Н. Н. Болдырев. — Ч. 2. — Тамбов, 2001. — С. 8.
3. Бондарко А. В. Теория значения в системе функциональной грамматики: На материале русского языка / Рос. АН. Ин-т лингвистических исследований. — М.: Языки славянской культуры, 2002. — 736 с. — (Studia philologica).
4. Краткий словарь когнитивных терминов / Е. С. Кубрякова, В. З. Демьянков, Ю. Г. Панкрац, Л. Г. Лузина: Под общ. ред. Е. С. Кубряковой. — М.: Изд-во МГУ, 1997. — 242 с.
5. Попова З. Д., Стернин И. А. Очерки по когнитивной лингвистике. — Воронеж: Истоки, 2001. — 191 с.

I. V. Chekulai, O. N. Prokhorova

SOME PECULIARITIES IN THE MECHANISM OF THE LANGUAGE EVALUATIVE CATEGORIZATION

The article deals with the specific character of the semantic processes which take part in the formation of the relational categories that constitute the notion of the value categories and their evaluative representation in speech. The main idea is that the evaluative use of the language units depends much on the character of the evaluative situation itself, this resulting in the possibility of a language unit's use with opposed axiological sign.

Key words: evaluative categorization, evaluation, axiological signs.

I. В. Чекулай, О. М. Прохорова

ДЕЯКІ ОСОБЛИВОСТІ МЕХАНІЗМУ МОВНОЇ ОЦІНЮВАЛЬНОЇ КАТЕГОРИЗАЦІЇ

У статті йдеться про специфіку семантичних процесів, які беруть участь у формуванні відносин, що складають сутність ціннісних категорій, та їх мовленнєві оцінювальні репрезентації. Головна ідея полягає в тому, що оцінювальне використання мовних одиниць багато у чому залежить від характеру самої оцінювальної ситуації, внаслідок чого однакові одиниці можуть вживатися з протилежними аксіологічними знаками.

Ключові слова: оцінювальна категоризація, цінність, мовна оцінка, ситуація оцінювання, аксіологічні знаки.

Речевой акт поощрения в английском диалогическом дискурсе

В работе описаны иллокутивные функции речевого акта поощрения, определены лексические, синтаксические и интонационные средства, формирующие высказывания поощрения.

Ключевые слова: речевой акт, оценка, одобрение, поощрение.

Помимо объективной действительности язык способен отражать область субъектно-объектных взаимоотношений, которая связана с понятием ценности. В современных аксиологических исследованиях “слово “оценка” употребляется обычно для обозначения (выраженного в языке) установления ценностного отношения между субъектом и предметом” [4: 25]. Как утверждает Н. Д. Арутюнова, “для того чтобы отнести объект к той или другой аксиологической категории, человек должен войти с ним в контакт: воспринять его физически, психически или эстетически, вовлечь в свою практическую или духовную деятельность. Оценочный подход к объекту поэтому налагается на познание его реальных свойств, отношений и функций” [2: 16].

Любое продвижение в положительную или отрицательную сторону сразу же маркируется соответствующим знаком, на что обращал внимание еще Дж. Локк. Он писал: ““Добром” мы называем то, что способно вызвать у нас или увеличить удовольствие, либо уменьшить наше страдание, или же доставить, либо сохранить нам обладание каким-нибудь другим благом, или же отсутствие какого-нибудь зла. “Злом”, напротив, мы называем то, что способно причинить нам или увеличить какое-нибудь страдание, либо уменьшить какое-нибудь удовольствие, или же доставить нам какое-нибудь неудовольствие, либо лишить нас какого-нибудь блага” [6: 242].

Анализ вербальных сообщений одобряющего характера, к которым наряду с похвалой, комплиментом и лестью, относится поощрение, представляется важным для понимания механизма оценочности и его отражения в речи. В качестве объекта данного исследования выбран речевой акт поощрения, осуществляемый в рамках координат “Говорящий (субъект оценки) — Слушающий (её объект)”. Предметом исследования служат языковые единицы, основное содержание которых составляет положительная квалификация поступков и качеств личности собеседника. Цель работы состоит в определении лексического наполнения, синтаксического построения и интонационного образа речевого акта поощрения в английском диалогическом дискурсе. Поставленная цель определяет конкретные задачи данного исследования:

- определение поощрения как оценочного высказывания и как речевого акта;
- установление иллокутивных функций речевого акта поощрения;
- обозначение структурных, семантических и функциональных особенностей речевого акта поощрения;
- определение лексических, синтаксических и интонационных средств, формирующих высказывания поощрения.

Материалом исследования послужили 52 речевых акта поощрения собеседника, полученные методом сплошной выборки из художественных произведений английских и американских писателей и из английских и американских художественных фильмов.

Исследование семантики слов одного синонимического ряда “одобрение”, “похвала”, “поощрение” в лингвистических словарях дает следующие сведения: *одобрять* значит “признавать что-либо хорошим, правильным; отзываться о чём-либо положительно, с похвалой” [8: 378]. *Похвала* — это “лестный отзыв, одобрение” [8: 402]. *Хвалить* значит 1) “высказывать одобрение, похвалу кому-нибудь, чему-нибудь”, 2) “восхвалять, прославлять, славословить” [8: 709].

Поощрять значит “давать надежду, уверенность, придавать храбрости; побуждать, подстрекать; ободрять; поддерживать” (перевод наш) [9: 424].

Мы позволим себе определить в межличностных отношениях *одобрение* как установку, выражающую положительное отношение к другому человеку. Что касается *поощрения*, то в данной

работе мы предлагаем рассматривать его как речевое действие, акт речи, который совершается с целью выражения одобрения.

На наш взгляд, отличительной особенностью поощрения от схожих оценочных высказываний (похвалы, комплимента) является то, что, помимо выражения одобрения, поощрение также подразумевает побуждение к дальнейшим действиям, сходным с уже совершенными или совершаемыми, либо к повторению некоего состояния, в котором адресат пребывает в момент речи.

В речевых актах поощрения субъект квалификации и субъект речи совпадают. Выражение одобрения и поощрения собеседника возможно также лишь при определенных иерархических отношениях коммуникантов.

Разграничить смежные виды речевой деятельности — похвалу, поощрение, комплимент и лесть — возможно, учитывая статусные отношения коммуникантов. Похвала и поощрение, как правило, адресуются собеседникам, находящимся на одной социальной ступени с адресантом либо занимающим более низкую ступень. Комплимент направлен на формирование положительной эмоциональной реакции собеседника, он отличается субъективностью оценки, наличием небольшого преувеличения достоинств собеседника и повышенной эмоциональностью [7: 19]. Лесть всегда адресуется “снизу вверх” [3: 57], она рассчитана на благорасположение человека, от которого говорящий зависит в данной ситуации.

Анализ целей и намерений говорящего позволяет отнести поощрение к классу высказываний, регулирующих межличностные отношения коммуникантов, нацеленных на сохранение (восстановление или установление) определенного равновесия во взаимоотношениях говорящего и слушающего. С этой точки зрения выражения одобряющего характера представляют собой реакцию субъекта оценки на партнера по коммуникации, его поступки, которые предшествуют акту речи и порождают новую ситуацию, характеризующуюся нарушением равновесия. Говорящий использует поощрение как средство целенаправленной регуляции нового положения дел. Таким образом, мы разделяем точку зрения Дж. Остина, который относит одобрительные речевые акты к бехабитивам — актам, выражающим реакцию на поведение, поступки человека [7].

По мнению И. А. Коновой, оценочные речевые акты выполняют двоякую функцию. Во-первых, сама оценка (“+” / “-”) приобретает статус иллокутивной цели высказывания, становится основным смыслом сообщения. Во-вторых, с их помощью говорящий стремится оказать воздействие на адресата, на его эмоциональные реакции и стимулируемые ими вербальные и невербальные формы поведения, в чём проявляется активная природа речевых актов похвалы и порицания собеседника, представляющих собой один из видов человеческой деятельности, направленной на изменение окружающей действительности [5: 55–56].

Применительно к речевому акту поощрения, данный перечень функций можно расширить. Прежде всего следует назвать функцию, свойственную всем иллокутивным актам — **информативную** функцию. Субъект оценки информирует партнера по коммуникации о своей положительной позиции относительно некоторого действия или качества последнего.

Социальная функция заключается в том, что адресат получает своеобразное социальное отражение собственной личности, которое сообщается ему представлением о нём окружающих.

Следующей и наиболее важной иллокутивной функцией является функция **воздействия**: в утверждениях одобряющего характера заключена большая воздействующая сила. С её помощью говорящий пытается оказывать влияние на слушателя, модифицировать систему его ценностей и установок, добиться определённых изменений и в поведении коммуниканта.

Далее выделяется **экспрессивная** функция, которая заключается в освобождении субъекта речи от эмоциональной перегрузки. Высказывания, содержащие положительную оценку собеседника, служат средством выражения позитивных эмоций адресанта, которые возникают большей частью в силу того, что объект похвалы является функционально значимым для говорящего и нередко затрагивает его личные интересы.

Кроме того, отличительной способностью высказываний поощрения является также **стимулирующая** функция, которая заключается в побуждении объекта оценки к действиям, сходным с теми, что он уже совершил, либо к восстановлению состояния, сходного с тем, в котором объект оценки находился в момент речи.

Признавая качества и действия адресатов положительными, адресанты используют определенный набор лексических, синтаксических и интонационных средств реализации положи-

тельной оценки. Наблюдения над выборкой настоящего исследования позволяют утверждать, что к числу наиболее распространённых форм, приёмов и способов, позволяющих говорящему передать поощрительное отношение к поступкам адресата, относятся: 1) лексическое наполнение высказываний, характеризующееся положительной оценочной окраской; 2) стилистические средства (сравнительные обороты, эпитеты, метафоры, гиперболы); 3) интенсификация; 4) синтаксические средства (восклицательные предложения, повторы, эллипсис, инверсия), 5) интонационное оформление высказываний.

Лексическое наполнение речевого акта поощрения характеризуется положительной оценочной окраской существительных (*marvel, beauty*), прилагательных (*nice, marvelous, fantastic*), наречий (*well, kindly, nicely*). Например:

- — “*I’m going to do that cross-over pattern with frills again, the one I did in Terylene before*”.
“*That’ll be nice*”, said Cherry (10: 140).

- — “*By the way, Doctor, I shall want your co-operation*”.
“*I shall be delighted*” (11: 18).

Высказывания поощрения характеризуются также употреблением качественных наречий, в том числе и в сравнительной или превосходной степени сравнения:

1) “*I feel that I bore you with these details...*”

“*I am following you closely*,” I answered (12: 16).

2) “*If your Majesty would condescend to state your case,*” he remarked, “*I should be better able to advise you*” (12: 10).

В семантике глаголов, употребляемых в высказываниях поощрения, присутствует коннотация уважительности (см. глагол *condescend* в предыдущем примере). Кроме того, глаголы употребляются в переносном значении для усиления эмотивности поощрения:

“*Then pray consult,*” said Holmes, *shutting his eyes once more* (12: 11).

Речевой акт поощрения зачастую реализуется фразеологическими единицами:

What do you think about coming in and drinking a cup of coffee? I can see you are very tired and you feel cold.

Good egg! You read my mind (14: 58).

Лексические интенсификаторы или наречия-интенсивы распространены в речевых актах поощрения. Они повышают степень экспрессивности высказывания. Интенсификация, как правило, достигается употреблением:

- термина семантической безысключительности *all*:

“*You have really got it!*”

“*Not yet*”.

“*But you have hopes?*”

“*I have hopes*”.

“*Then, come. I am all impatience to be gone*” (12: 25).

- вспомогательного глагола перед сказуемым:

But I may want to talk to you again, Mrs. Lake.

I do hope you will (15: 34).

Сочетание лексем положительной оценочной семантики с экспрессивными синтаксическими средствами позволяет говорить о явлении конвергенции в высказываниях похвалы и поощрения. Под конвергенцией, вслед за И. В. Арнольд, мы понимаем сочетание в одном отрезке текста (высказывания) различных языковых средств и стилистических приёмов [1: 62]. Наблюдаемая конвергенция значительно увеличивает экспрессивность речевого акта похвалы.

Наблюдения над синтаксической структурой высказываний поощрения позволяют констатировать, что данный речевой акт, как правило, реализуется побудительными предложениями (62 % всех исследованных высказываний):

- “*Josephine dear... It’s a lovely idea!*” (13: 179).

Реже используются вопросы и повествовательные предложения, характеризующиеся неполнотой — атрибутом диалога:

A neat little landau hadn’t pulled up before she shot out of the hall door and into it. “The church of St. Monica, John,” she cried, “and half a sovereign if you reach it in twenty minutes” (12: 17).

Практически во всех исследованных источниках зафиксирован следующий способ реализации значения поощрения: употребление вводной конструкции *well* в вопросительной форме:

“Well?” she said.

При выражении поощрения нередко используются повторы лексических единиц и грамматических форм или конструкций:

I dropped into a church. Suddenly, to my surprise, the three at the altar faced round to me, and Godfrey Norton came running as hard as he could towards me. “Thank God!” he cried. “You’ll do. Come! Come!” (12: 17).

Исследование просодических характеристик речевого акта поощрения, к которым относятся ударение, высота тона, тональный диапазон, мелодия, темп, представляло собой перцептивный, т. е. слуховой анализ устной части материала исследования, а именно фрагментов художественных фильмов.

Главным интонационным средством, маркирующим поощрительное отношение говорящего, следует признать высотный уровень произнесения. Речевой акт поощрения характеризуется, как правило, высоким тональным уровнем, сообщающим яркую интонационную выделенность поощрительным высказываниям.

В плане мелодического контура, отличающего фразы речевых актов поощрения, имеет место употребление двух интонационных моделей: высокого нисходящего и нисходяще-восходящего терминального тонов, реализованных в рамках широкого тонального диапазона. Употребление данных эмфатических интонационных конструкций свидетельствует о семантической важности данных речевых построений в диалоге.

Перцептивное исследование темпа произнесения поощрительных фраз, их интонационная маркированность достигается как замедлением, так и ускорением речевого темпа. Нормальный темп речи не характерен для речевого акта поощрения.

Таким образом, поощрение является самостоятельным речевым актом, обладающим комплексным иллокутивным значением, т. е. способным выполнять несколько целей одновременно, и характеризующимся определенным лексическим наполнением, синтаксической структурой и интонационным оформлением.

1. Арнольд И. В. Стилистика современного английского языка: стилистика декодирования. — Л., 1981.
2. Арутюнова Н. Д. Типы языковых значений. Оценка. Событие. Факт. — М., 1988.
3. Блох М. Я. Неполное и вторично-полное предложение как строевые элементы разговорной речи // Теория и практика лингвистического описания разговорной речи: Межвуз. сб. научных тр. — Горький, 1987. — С. 13–32.
4. Ивин А. А. Основания логики оценок. — М., 1970.
5. Конова И. А. Речевые акты похвалы и порицания // Германистика. — СПб., 1992. — С. 52–58.
6. Локк Д. Избранные философские произведения: в 2-х т. — М., 1960. — Т. I.
7. Остин Д. Слово как действие // Новое в зарубежной лингвистике. Вып. 17: Теория речевых актов. — М., 1986. — С. 22–130.
8. Литературный энциклопедический словарь. — М., 1987.
9. Hornby A. S., Gatenby E. V., Wakefield H. The advanced learner’s dictionary of current English. — Ставрополь, 1992. — Т. 3.
10. Collins J. Lady Boss. — N. Y., 1990.
11. Dickens C. The Life and Adventures of Nicholas Nickleby. — Ware, 1995.
12. Doyle A. C. The adventures of Sherlock Holmes. — New Zealand, 1994.
13. Fritch E. Sweet Silver Moon. — N. Y., 1988.
14. Modern English Short Stories. — Moscow, 1963.
15. Rendell R. Shake hands for ever. — London, 1976.

N. A. Bigunova

ENCOURAGEMENT SPEECH ACT IN ENGLISH DIALOGIC DISCOURSE

The work is devoted to the illocutionary functions of encouragement speech acts and to the lexical, syntactic and intonation means, forming encouragement speech acts.

Key words: speech act, evaluation, approval, encouragement, English, dialogue.

Н. О. Бігунова

МОВЛЕННЄВИЙ АКТ ЗАОХОЧЕННЯ В АНГЛІЙСЬКОМУ ДІАЛОГІЧНОМУ ДИСКУРСІ

Робота містить опис ілюктивних функцій мовленнєвого акту заохочення та визначення лексичних, синтаксичних та інтонаційних засобів, які утворюють висловлення заохочення.

Ключові слова: мовленнєвий акт, оцінка, схвалення, заохочення, англійська мова, діалог.

УДК 811.111-342

А. С. Шалёв

Частотные характеристики различных видов британских телебесед

Статья посвящена описанию частотных характеристик британских телебесед. Проведённый анализ показал, что информационные, морально-этические и развлекательные телебеседы имеют чёткие отличия на уровне частотной организации.

Ключевые слова: телебеседа, компьютерный анализ, частота основного тона, частотный интервал, частотный диапазон.

Значение средств массовой информации в жизни общества, их оперативность, распространённость и воздействие трудно переоценить, — они обладают высокой степенью экспрессивности и влияния, огромным воспитательным потенциалом.

Внимание лингвистики к средствам массовой информации объясняется тем растущим значением, которое приобретают они сегодня, в основном благодаря их многофункциональности и передаче актуальной информации. В литературе по данному вопросу подчеркивается, что система СМИ способна многосторонне отображать действительность, представляя её наиболее объективную модель. Она оперативна, наглядна, аналитична, эмоциональна и массова. Основными её функциями являются: 1) информативная, 2) формирования и выражения общественного мнения, 3) интегральная (объединение разнообразных групп населения в единый социальный организм), 4) общения, 5) воспитательная, образовательная, 6) эстетическая, 7) развлекательная [1: 68].

Целью данной работы является определение и классификация различных типов телебесед, а также описание частотных характеристик каждого исследованного типа.

Актуальность проведённого исследования определяется тем, что получить полное представление о механизме речевого воздействия можно, лишь рассмотрев его в разных ситуациях: в условиях межличностного общения, массовой коммуникации, взаимодействия в малых группах, а также публичного выступления. К сожалению, межличностная коммуникация не получила достаточного внимания, несмотря на тот факт, что она занимает далеко не последнее место в общении людей. До сих пор основное внимание уделялось исследованию эстетического воздействия, характерного для художественной литературы, а также рационально-психологическому влиянию на массовую аудиторию в публичной коммуникации.

Научная новизна данной работы заключается в том, что в ней впервые предложена классификация телебесед, а также использована усовершенствованная методика проведения фонетического анализа с помощью современных электронно-вычислительных машин, позволяющая выявить и наглядно представить отличия в частотной организации разных типов телебесед.

Беседа — это вопросно-ответная форма обсуждения различных проблем с определенной политической или образовательно-воспитательной целью. Беседа может быть коллективной (не более 25–30 участников), групповой (8–10 участников) и индивидуальной. В рамках телевидения распространенной формой беседы является “беседа за круглым столом”, а также многочис-

ленные “ток-шоу”, которые проводятся для разъяснения и обсуждения разнообразных актуальных вопросов текущего момента [3: 52].

Телебеседа является специфическим телевизионным жанром аналитической публицистики, представляющим собой диалог. Обычно такие передачи посвящены темам, имеющим определённое общественное значение: политическим, экономическим, социальным, морально-этическим, научным и т. д. [2: 115].

В беседе должны быть конфликт, столкновение различных точек зрения, развитие мысли, в результате которых происходит разрешение конфликта путём выбора наиболее убедительных аргументов. Значительность темы, занимательность, актуальность обуславливают действенность и популярность бесед в телевизионных передачах.

Ведущий является равноправным собеседником рядом со своими партнёрами по коммуникативному акту. В вопросно-ответной форме обмена мыслями, присущей интервью, в беседе происходит обмен репликами, суждениями, размышлениями. Все участники беседы имеют свою позицию, но в разговоре все они — равноправные партнёры. И это повышает шансы объективного освещения предмета разговора, потому что очень часто журналист и другие участники беседы могут находиться на своих особых позициях, которые ориентируют их на освещение иных аспектов, иных качеств, достоинств, недостатков, связей обсуждаемого предмета. Таким образом, в беседе обязательно проявится многостороннее, полифоническое видение предмета, что усилит объективность, адекватность его рассмотрения.

Данные тенденции в полной мере проявились в ходе исследования 95 телебесед, транслируемых британскими телеканалами.

Из общего количества проанализированных телебесед 22,3% относятся к аналитическим, а 77,7% — к публицистическим. В отличие от аналитических программ, публицистические передачи, как правило, характеризуются более эмоциональной манерой ведения спора, а также более широким кругом приглашённых гостей.

В результате проведённого исследования было выделено четыре группы телебесед в зависимости от семантического принципа — событийные (13,2%), научно-популярные (9,1%), морально-этические (36,3%), развлекательные (41,4%), отличающиеся друг от друга тематикой, задачами, а также кругом приглашаемых гостей и экспертов.

К **событийным телебеседам** относятся программы, в задачи которых входит анализ сложившейся ситуации, как в своей стране, так и за рубежом, а также прогнозирование дальнейшего хода тех или иных событий. Тематика исследованных телепередач данной группы в большинстве случаев ограничивается социально-политическими и экономическими проблемами. Это, в свою очередь, определяет и круг приглашаемых в студию экспертов в данных сферах деятельности — общественных деятелей и политиков, экономистов и бизнесменов, социологов и политологов.

Научно-популярные телебеседы представляют собой программы, основной задачей которых является просвещение телезрительской аудитории, которой в доступной форме рассказывается об интересных явлениях и открытиях в различных областях науки. В качестве экспертов в студию приглашаются известные учёные, академики, изобретатели, представители общественных организаций.

Темы **морально-этических телебесед** являются самыми разнообразными по сравнению с исследованными программами других групп. В задачи познавательных телебесед входит распространение идей культуры и добра, а также оказание помощи, поддержки в решении сложных жизненных ситуаций. При этом затрагиваемые проблемы рассматриваются не в мировом или государственном масштабе, а на уровне конкретных личностей — от общепризнанных кумиров до рабочих и домохозяек.

Спектр приглашённых в студию гостей также является самым широким среди исследованных групп телебесед. Популярными актёры и политики, спортсмены и государственные чиновники, выдающиеся учёные и известные деятели культуры и искусства, звезды эстрады и дипломаты, экономисты и социологи, журналисты и бизнесмены, правозащитники и психологи, а также многие другие обсуждают важнейшие аспекты человеческих взаимоотношений, пытаются найти пути выхода из сложных психологических ситуаций.

Развлекательные телебеседы относятся к программам, основными задачами которых являются обсуждение наиболее интересных явлений в общественной и культурной жизни

страны, а также создание у телезрителей хорошего настроения. Этим определяется и круг приглашаемых в студию гостей — звёзд театра, кино и эстрады, известных деятелей культуры и искусства, а также неординарных личностей, деятельность которых связана с темой обсуждения.

Для дальнейшего анализа было отобрано по 5 примеров телебесед из каждой группы исследованных аналитических и публицистических телепрограмм общей длительностью звучания более 15 часов.

Интонационно-графическому анализу в данной работе подвергались следующие частотные признаки:

- 1) максимальные значения ЧОТ (Гц) структурных элементов фраз в исследуемых видах телебесед;
- 2) частотный интервал (относительные единицы) первого ударного слога, ядра и семантического центра фраз текста, вычисляемый по формуле:

$$\frac{f_0 \text{ max слога}}{f_0 \text{ min слога}}$$

- 3) пиковая ЧОТ фразы (Гц);
- 4) частотный диапазон фразы (Гц), являющийся разностью максимального и минимального значений ЧОТ фразы.

На основании функционального анализа дискретных значений ЧОТ структурных элементов каждой фразы (3 измерения ЧОТ в начальных безударных слогах; 7 — в корпусе; 4 — в ядре; 2 — в заядерных слогах) получены данные о следующих частотных характеристиках:

- 5) частотность терминальных тонов в исследуемых видах телебесед;
- 6) характер движения тона (тональные контуры) фраз в исследуемых видах телебесед.

Результаты компьютерного анализа акустических параметров экспериментального материала позволили выявить определённые закономерности в интонационной организации различных видов телебесед.

Наиболее значимыми для различения видов телебесед были показания пиковой ЧОТ первых ударных и ядерных слогов. Определённую роль играли также показатели пиковой ЧОТ начальных безударных и заядерных слогов.

Проведённое исследование показало, что событийные и научно-популярные телебеседы по показателям пиковой ЧОТ структурных элементов высказывания существенно не различаются и могут составлять единый вид телебесед по данным характеристикам, тип информационных телебесед.

Событийные и научно-популярные (информационные) телебеседы отличаются как от морально-этических, так и от развлекательных телебесед более низкими показателями первых ударных, ядерных и заядерных слогов.

Морально-этические телебеседы отличаются от событийных и научно-популярных телебесед более высокими значениями пиковой ЧОТ начальных безударных и ядерных слогов, а также более низкими значениями пиковой ЧОТ первых ударных и заядерных слогов.

Развлекательные телебеседы характеризуются значительно более высокими значениями пиковой ЧОТ всех структурных элементов фраз от информационных и морально-этических телебесед.

Результаты вычислений значений пиковой ЧОТ структурных элементов высказывания, выражающих различные виды телебесед, представлены на рис. 1.

В ходе компьютерного анализа частотных характеристик материала исследования были выявлены особенности распределения пиковых значений ЧОТ структурных элементов высказывания, играющих определённую роль в разграничении трёх видов телебесед — информационных, морально-этических и развлекательных.

Результаты компьютерного анализа показывают, что при произнесении фраз из событийных и научно-популярных телебесед были зарегистрированы меньшие значения частотного интервала первого ударного слога, ядра и завершения, а также частотного диапазона фраз в целом, чем в остальных рассматриваемых видах телебесед.

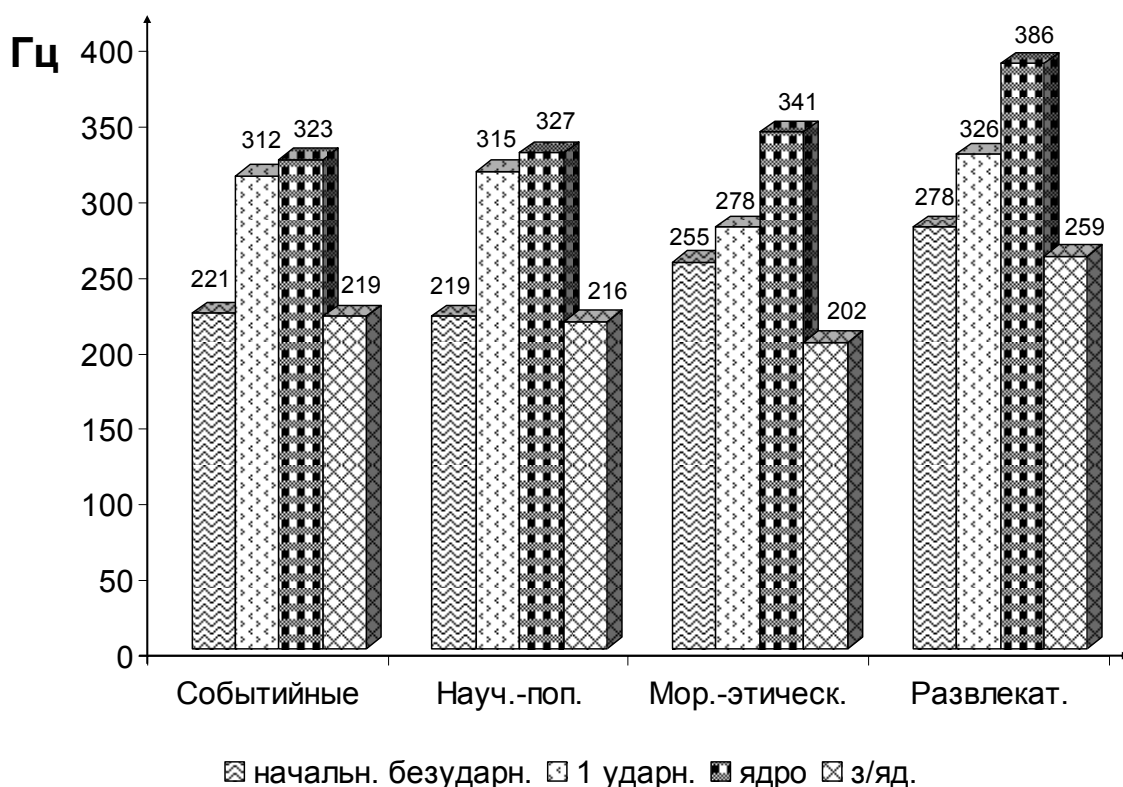

Рис. 1. Среднеарифметические значения пиковой ЧОТ структурных элементов фраз в исследованных видах телебесед

При этом отсутствие существенных различий в показателях частотного интервала и частотного диапазона между событийными и научно-популярными телебеседами и их чёткое противопоставление морально-этическим и развлекательным телебеседам по значениям частотного интервала, частотного диапазона и по другим частотным признакам позволяют рассматривать их как единый вид информационных телебесед.

Морально-этические телебеседы в целом отличаются несколько бóльшими значениями частотного интервала структурных элементов фразы, а также частотного диапазона фраз в целом, от событийных и научно-популярных телебесед и значительно меньшими соответствующими значениями от развлекательных телебесед.

Развлекательные телебеседы отличаются от событийных, научно-популярных и морально-этических телебесед самыми бóльшими значениями частотного интервала первого ударного слога, ядра и завершения, а также бóльшим значением частотного диапазона фразы в целом (см. рис. 2).

Таким образом, можно утверждать, что значения частотного интервала первого ударного слога, ядра и завершения, а также частотного диапазона фраз в целом играют существенную роль в дифференциации информационных, морально-этических и развлекательных телебесед.

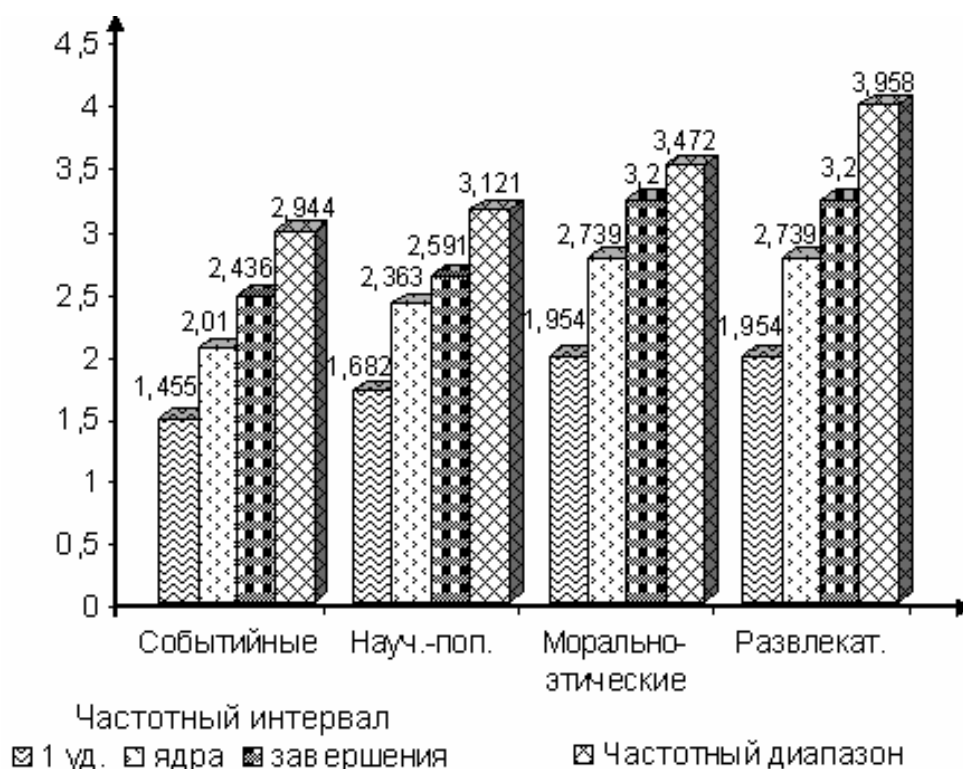

Рис. 2. Среднеарифметические значения частотного интервала первых ударных, ядерных слогов, завершения и частотного диапазона в различных видах телебесед

1. Багиров Э. Г., Борецкий Р. А., Юровский А. Я. Основы телевизионной тележурналистики. — М.: Изд-во Моск. ун-та, 1987. — 240 с.
2. Тертычный А. А. Жанры периодической печати. — М.: Аспект пресс, 2000. — 194 с.
3. Шмелева Т. В. Модель речевого жанра // Жанры речи. — Саратов, 1997. — 216 с.

A. S. Shaljev

FREQUENCY CHARACTERISTICS OF DIFFERENT KINDS OF BRITISH TALK SHOWS

The article is devoted to the description of frequency characteristics of British talk shows. The conducted analysis has shown that informative, moral-ethical and entertaining talk shows have clear differences at the level of frequency organization.

Key words: talk show, computer analysis, fundamental frequency, frequency interval, frequency range.

A. C. Шальов

ЧАСТОТНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ РІЗНИХ ВИДІВ БРИТАНСЬКИХ ТЕЛЕБЕСІД

Стаття присвячена опису частотних характеристик британських телебесід. Проведений аналіз показав, що інформаційні, морально-етичні і розважальні телебесіди мають чіткі відмінності на рівні частотної організації.

Ключові слова: телебесіда, комп'ютерний аналіз, частота основного тону, частотний інтервал, частотний діапазон.

Когнитивно-ономасиологический аспект изучения орнитонимов в английском языке

В статье представлена разработка основных положений когнитивно-ономасиологического исследования мотивационной природы возникновения орнитологических наименований в английском языке с позиций современных научных исследований. В работе обосновывается тот факт, что отправной точкой для выстраивания подобного исследования должно быть обоснованное выявление внутренней формы слов и мотивации их возникновения с последующей дистрибуцией наименований и анализом каждого этапа в диахроническом процессе их формирования.

Ключевые слова: орнитонимы, внутренняя форма, когнитивно-ономасиологический анализ, мотивация.

Статья выполнена в русле теорий когнитивной лингвистики — научной дисциплины, интенсивно и плодотворно разрабатываемой на протяжении последних десятилетий отечественными и зарубежными исследователями. Свидетельством этому служит обширная библиография по данной проблематике [1; 2; 4; 9; 10; 12; 13]. Наиболее приоритетным и актуальным подходом в её пределах признаётся изучение языка как средства отражения национальной ментальности, культуры и мировоззрения. Подобные исследования направлены также на изучение связи системной и функциональной природы языковых единиц со структурой и операциями мышления. В фокус внимания при этом попадает выявление когнитивно-семантического механизма возникновения наименований, а также объяснение связи внутренней формы слова со структурами знания, анализ мотивационных закономерностей номинативных языковых единиц с точки зрения этимолого-мотивационного анализа [10; 11; 12; 13; 14].

Орнитологическая лексика английского языка в координатах когнитивной ономасиологии полностью вписывается в указанный спектр проблем. Изучение обозначений птиц — орнитонимов — в английском языке в когнитивном аспекте и мотивационные особенности их номинации не были прежде предметом специального исследования и требуют комплексного рассмотрения. Данная работа является пилотным исследованием специфики возникновения единиц данного лексического пласта, а также особенностей связи структуры слов с их семантикой в проекции на фрагмент знаний субъекта номинации. Конечной целью выступает выявление когнитивного основания у ономасиологических структур орнитонимов и типов их мотивации в современном английском языке с представлением концептуальной модели их образования, полученной с помощью всестороннего лингво-когнитивного анализа словарных данных.

Изучение орнитологических номинаций в английском языке с учетом когнитивных и словообразовательных факторов направлено на распределение выявленных единиц с точки зрения прозрачности их внутренней формы и характера мотивации. При этом все полученные наименования мы распределили на три группы: 1) с прозрачной внутренней формой — так называемой “истинной”, не подлежащей сомнению и облегчающей описание мотивационной специфики этого вида слов; 2) латентной — требующей восстановления своего этимона и восстановления мотивации своего возникновения; 3) промежуточной, в которой внутренняя форма в достаточной степени понятна носителю современного языка, но не позволяет достоверно интерпретировать мотивацию возникновения слова.

При изучении происхождения слов многие ученые первой целью считают решение проблемы происхождения слова, прежде всего, с позиций определения модели образования слова в его фонетической форме, составе морфем и значении на базе соответствующей языковой системы [5; 6; 8; 15]. Другие находят необходимым реконструировать самую древнюю словообразовательную структуру лексической единицы, вести поиски всех компонентов её значения [3; 7], “т. е. образы, символы или связи с предметами материальной культуры, на основе которых первоначально возникло данное значение” [7: 18].

словах, возникших благодаря сходству понятий и ассоциациям, является ведущим и в значении слова: *tumbler — kind of pigeon that turns over in flight; turns somersaults during flight* [17].

В приведённых примерах зависимость значения слова и признака номинации прямо пропорциональна. Знание значения слова влечёт за собой понимание носителями языка признака, положенного в основу наименования, а по признаку можно легко определить значение слова.

Внутренняя форма слова, мотивация возникновения которого легко восстанавливаема в сознании современного носителя языка, входит в состав его лексического значения, является одним из важных компонентов его семантической структуры, связываясь с целым представлением о предмете отношениями целого и части. Одни признаки части выступают наиболее зримо, проявляясь в понятии, другие признаки, хотя и не реализованы, но существуют в целом в виде потенциальной возможности.

Ассоциативная связь значения — слова — признака номинации наблюдается в достаточно большом количестве рассматриваемых слов. Но нередко в таких словах корректная связь между мотивационным признаком и характеристиками птицы, а следовательно и значением слова пропадает. Признак наименования в таких случаях не полностью раскрывается через значение слова, а по признаку трудно судить о значении.

Например, в слове *turkey* (*индюк*) — признак номинации — *Turkey* (Турция). Опора исключительно на внутреннюю форму приводит носителя языка к ложным выводам относительно мотивационных факторов возникновения данного наименования — якобы происхождение самой птицы должно связываться именно с этой страной. На самом деле, *the bird came into Europe from Africa, but by way of Turkey*, а само значение слова никак не отражает этого факта: *turkey — large bird valued as food* [17]. Признак номинации и значение слова несводимы друг к другу.

В другом примере птица *pheasant* (*фазан*) также названа по месту происхождения — *bird of the river Phasis* [18] и в значении слова — *a large bird naturalize in Britain and other parts of Europe или long-tailed game-bird* [17] признак номинации достаточно трудно восстановим для среднестатистического носителя языка, которому может быть и неизвестна легенда, согласно которой фазанов, обитавших на реке Фасис в Колхиде, в Европу завезли аргонавты. По мнению Партриджа, эта легенда частично соответствует действительности [19].

Многие слова, в основу названия которых положен признак звучания — звукоподражание, — в своих значениях не отражают этого признака и также не могут претендовать на достоверную интерпретацию своей внутренней формы: *pipit* (*щеврица*) — *imitation of its sounds*, значение — *bird like lark* [17]; *curlew* (*кроншнеп*) — *imitation of its cry*, значение — *wading bird with a long, slender, down-curved bill* [18]; *quail* (перепел) — *imitation of its sounds*, значение — *migratory bird allied to partridge esteemed as food* [17] и т. д.

Таким образом, для корректного описания и когнитивно-ономасиологического анализа языковые единицы (наподобие наименований *pheasant*, *turkey*, *pipit* и т. д.) должны приравниваться к словам с латентной внутренней основой.

Отметим, что данные орнитонимы мы объединили в группу промежуточных наименований — рассматриваемых нами как слова с не-латентной внутренней формой, но с трудно восстанавливаемой мотивацией. Они требуют не менее серьёзного анализа, чем слова с латентной основой, так как в отличие от номинаций с прозрачной внутренней основой, связуемой с элементами мотивационного содержания номинации, в этих языковых единицах связь признака основы номинации с современным значением устраняется, а представление о внутренней форме не даёт возможности судить о причинах, лежащих в основе номинации.

Мотивационная кодификация лексического состава отдельных сфер языка объективно углубляет и расширяет возможности лингвистической реконструкции и терминологической дифференциации лексики английского языка на разных этапах его развития. Но при этом следует помнить, что для точного построения когнитивно-ономасиологической модели формирования номинации следует анализировать как внутреннюю форму слова, его этимон, так и концептуальный фрагмент действительности, послуживший мотивационной базой наименования.

1. Алимпиева Р. В. Внутренняя форма слова и проблемы лексической синонимии // Семантика русского языка в диахронии. — Калининград: КГУ, 1996. — С. 3–7.
2. Арутюнова Н. Д. Язык и мир человека. — М.: Языки русской культуры, 1999. — 895 с.
3. Блинов О. И. Явление мотивации слов. — Томск: Изд-во Алтайского ун-та, 1984. — 144 с.

4. Вежицкая А. Язык. Культура. Познание 1996. — М.: УРСС, 1996. — 416 с.
5. Голев Н. Д. О природе лексико-мотивационных отношений в языке и речи // Вопросы словообразования в индоевропейских языках. — Томск: Изд-во Алтайского ун-та, 1994. — С. 23–36.
6. Кияк Т. Р. О внутренней форме лексических единиц // Вопросы языкознания. — 1987. — № 3 — С. 58–68.
7. Маковский М. М. Удивительный мир слов и значений: Иллюзии и парадоксы в лексике и семантике. — М.: Высшая школа, 1989. — 99 с.
8. Никитин М. В. Курс лингвистической семантики. — СПб.: Науч. центр проблем диалога, 1997. — 757 с.
9. Постовалова В. И. Картина мира в жизнедеятельности человека // Роль человеческого фактора в языке: Язык и картина мира / Б. А. Серебренников, Е. С. Кубрякова, В. И. Постовалова. — М.: Наука, 1998. — С. 8–70.
10. Селиванова Е. А. Когнитивная ономазиология. — Киев: Фитоциентр, 2000. — 248 с.
11. Фесенко Т. А. Этноментальный мир человека: Опыт концептуального моделирования: Автореф. дис. ... д-ра филол. наук: 10. 02. 19. — М.: МГУ, 1999. — 21 с.
12. Фрумкина Р. М. Есть ли в современной лингвистике своя эпистемология? // Язык и наука XX века. — М.: Изд-во РГГУ, 1995. — С. 74–117.
13. Ченки А. Семантика в когнитивной лингвистике // Фундаментальные направления современной американской лингвистики. — М.: Изд-во РАН, 1997. — С. 340–369.
14. Langacker R. W. Foundations of Cognitive Linguistics. — Stanford: Hackett Publishing Company, 1997. — 220 p.
15. Rosch E. Principles of categorization // Cognition and categorization. — Hillsdale, 1978. — P. 27 — 48.
16. Barnhart R. K. Chambers Dictionary of Etymology. — New York: Lexicon Publications, 1999. — 1884 p.
17. Collins English Dictionary for Advanced Learners. — Glasgow: Harper Collins Publishers, 2001. — 1950 p.
18. Oxford Dictionary of English Etymology edited by C. T. Onions. — Oxford: At the Clarendon Press, 1996. — 1026p.
19. Partridge E. Origins. A Short Etymological Dictionary of Modern English. — N. Y.: Crenwich House, 1983. — 972 p.
20. Skeat W. W. An Etymological Dictionary of the English Language. — Oxford: Clarendon Press, 2005. — 2458 p.

M. E. Golovina

THE COGNITIVE-ONOMASIOLOGICAL ASPECT OF STUDYING OF ORNITHONYMS IN ENGLISH

The article presents elaboration of the fundamental theses for the cognitive-onomasiologic investigating motivational nature of the origin of the ornithologic nominations of English from standpoints of the up-to-date scientific research. There must be taken as a starting point for forming such a theory a substantiated exposure of the inner form of the words and the motivation of their formation with the subsequent distributing the nominations and analysis of each stage in the diachronic process of their forming.

Key words: ornithonyms, an inner form, cognitive-onomasiologic analysis, motivation.

М. Е. Головіна

КОГНІТИВНО-ОНОМАСІОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ ВИВЧЕННЯ ОРНІТОНІМІВ В АНГЛІЙСЬКІЙ МОВІ

У статті наведено розробку основних положень когнітивно-ономасіологічного дослідження мотиваційної природи виникнення орнітологічних назв в англійській мові з точки зору сучасних наукових досліджень. У роботі обґрунтовується, що відправною точкою для побудови такого дослідження повинно бути з'ясування внутрішньої форми слів і мотивації їх виникнення з наступною дистрибуцією назв і аналізом кожного етапу в діахронічному процесі їх формування.

Ключові слова: орнітоніми, внутрішня форма, когнітивно-ономасіологічний аналіз, мотивація.

ПИТАННЯ КОНЦЕПТОЛОГІЇ ТА МОВНОЇ КАРТИНИ СВІТУ

УДК 811.111'373

Л. Л. Ємельянова

Специфіка метафоризації концепту “успіх” у моделі “success” як суб’єкт дії

У пропонованій статті поставлене завдання з’ясувати метафоричні закономірності мовного втілення концепту “успіх”. Результатом дослідження став висновок про те, що абстрактне ім’я success у моделі “Success як суб’єкт дії” імплікує гештальт “Success is a living being” з одного боку і “Success is a nonphysical thing” — з іншого.

Ключові слова: концепт, метафорична модель, гештальт, суб’єкт дії.

Когнітивна лінгвістика розглядає метафору як вербалізований спосіб сприйняття і усвідомлення світу, універсальний пізнавальний механізм. Розкриття процесів виникнення і функціонування метафоризації навколишньої дійсності у сучасній лінгвістичній парадигмі визнається одним з найбільш істотних факторів аналізу процесу концептуалізації та категоризації світу в межах певної національної мовної культури.

У статті ми наводимо результати аналізу способів метафоричного усвідомлення лексеми *success* у системі концепту “успіх”, що має багато культурних і етнічних особливостей, зацікавленість якими людиною в умовах нестабільності сучасних економічних і політичних факторів виявляється особливо значущою, чим і пояснюється актуальність нашого звертання до цієї теми.

Об’єктом дослідження стали метафоричні конструкції, що вербалізують досліджуваний концепт, тобто виявлені метафоричні закономірності його мовного втілення.

Матеріалом для дослідження послужили відомості тлумачних, ідеографічних, синонімічних словників американського варіанту англійської мови, а також приклади з творів американських авторів літературно-художньої та публіцистичної спрямованості, які містять метафори, що об’єктивують концепт “успіх” у моделі *success як суб’єкт дії*.

Історія вивчення досліджуваної проблеми метафоризації концептів ґрунтується переважно на теорії концептуальної метафори, запропонованій американськими лінгвістами-філософами Дж. Лакоффом та М. Джонсоном. Головна перевага їхніх праць полягає в тому, що вперше метафорика в мовах представлена не як зібрання випадків перенесення імені, об’єднаних загальним принципом семантичної деривації, але внутрішньо розрізнених, а в більш упорядкованому вигляді — згрупованих у блоки метафоризації, що організуються за допомогою так званих базових концептуальних метафор [6: 258].

Кожна концептуальна метафора, на думку Дж. Лакоффа та М. Джонсона, відображає частину життєвого досвіду культурного суспільства і має індивідуальне історичне тло, яке показує соціокультурну залежність кожної метафори окремо. Самий же процес метафоризації розглядається як перенесення з області-джерела на область-мету, тобто розуміння однієї області відбувається крізь призму іншої [17]. Інакше кажучи, “метафора — це не просто феномен мови, але й повсякденна концептуальна реальність, коли ми думаємо про одну сферу в термінах іншої” [7: 71].

М. Джонсон у книзі “The Body in the Mind” робить висновок, що концептуальна метафора є відносно стабільним мовним формуванням. Він пояснює це тим, що всі люди мають приблизно однакові сфери фізичного досвіду. Метафорична проекція полягає у перенесенні фізичного досвіду на сферу нефізичного, абстрактного досвіду. Оскільки всі мовці в окремо узятій культурі мають більш або менш ідентичний досвід, то й розуміння досягається за допомогою метафори [15].

Наша концептуальна система містить досить численний набір конвенціональних метафоричних проєкцій, які ніби “вбудовані” в повсякденне мислення, легко викликаються у свідомості

мовців і є невід'ємною частиною парадигми культури носіїв мови, через що усвідомлюються членами мовного колективу як буквальні. Конвенціональні метафори як закріплені у свідомості зразки концептуальних відповідностей між областями полегшують процеси мислення, надаючи експерієнціальний контекст, у межах якого знову сприйняті абстрактні концепти і поняття можуть бути адаптованими й адекватно зрозумілими. Мережа метафор, які таким чином, знаходяться в основі розумових процесів, утворює когнітивну карту концептів, організовану для того, щоб помістити абстрактні поняття і знов отриманий досвід у вже осмислену практику взаємодії суб'єкта із зовнішнім світом [4: 9–10].

Обрання тих або інших метафор при побудові моделі світу здебільшого зумовлене нашою тілесною організацією і культурою. Саме ці два фактори — фізичний досвід взаємодії з навколишнім світом і культурна своєрідність — визначають специфіку категоризації світу людиною.

Когнітивна роль метафори як невід'ємної частини повсякденної мови виявляється в незвичайній систематичності метафоричних семантичних перенесень як лінгвістичних реалізацій концептуальних метафор. Тому на підставі аналізу і систематизації мовних метафор ми досягаємо глибинні закономірності людського мислення [4: 10–11].

В основі когнітивної концепції метафори лежить теорія “лінгвістичних гештальтів”, запропонована Дж. Лакоффом.

У концепції Дж. Лакоффа мислення, сприйняття, емоції, процеси усвідомлення, рухова діяльність і мова вважаються організованими в категоріях одних і тих же типів структур, які називаються гештальтами [17: 359]. Сам термін “гештальт” (від нім. *Gestalt* — фігура, форма, структура) запозичений з психологічних теорій, що отримали назву “гештальтпсихології”. Це не перший досвід використання такого поняття в лінгвістиці. Так, Б. Л. Уорф у роботі 1940 р. спробував показати, що отримання складової основи в мові шоні підпорядковане гештальтним принципам [цит. за: 1: 65].

Термін “гештальт”, на думку самого Дж. Лакоффа, нагадує поняття, що вживається в гештальтпсихології, проте багато в чому відрізняється від останнього [3: 361]. У роботі “Лінгвістичні гештальти” він наводить досить широке тлумачення цього поняття. Основними моментами такого визначення є: гештальти одночасно цілісні й аналізовані, вони складаються з частин, але не зводяться до сукупності цих частин; гештальт може бути зв'язаний зовнішніми відносинами з іншими гештальтами або знаходитись у відносинах опозиції до іншого гештальту; гештальти можуть перетинатися; у гештальтах повинні розмежовуватись прототипові й непрототипові властивості; гештальти — це структури, що вживаються в процесах: мовних, розумових, перцептуальних, моторних та ін. [3: 359–360].

Лінгвістичні гештальти за Лакоффом можна розглядати як спосіб співвіднесення значень з поверхневими формами, при цьому лінгвістичні гештальти містять кілька типів властивостей — граматичні, семантичні, фонологічні, функціональні [3: 360–366].

Завдяки когнітивному спрямуванню термін “гештальт” отримав подальший розвиток як у вітчизняній, так і в зарубіжній лінгвістиці. Так, наприклад, Ю. Н. Караулов при порівнянні асоціативних полів різних мов і виявленні особливої семантичної організації їх структури називає таку семантичну організацію “семантичним гештальтом” [2: 194]. І. Ю. Марковина та Е. В. Данилова також використовують гештальтний підхід при структуруванні асоціативного матеріалу. Так, вводиться термін “асоціативний гештальт”, “використовуючи структуру якого в якості інструмента інтерпретації вербальних асоціацій, можна зрозуміти специфіку свідомості, сприйняття світу різних народів” [5: 131].

Під гештальтом Л. О. Чернейко розуміє імплікатуру предикативно-атрибутивної сполученості абстрактного імені як прихованих проєкцій абстрактної сутності на конкретне явище, зримих фізичних форм метафізичного абстрактного [8: 81]. Запропонований нею метод концептуального аналізу абстрактного імені ґрунтується на буквальному прочитанні, у першу чергу дієслів фізичної дії, що з ним сполучаються [9: 289]. Проєкції розумовоосягненої (абстрактної) сутності на емпірично осягнені (зорові) явища розкриваються крізь дієслівну сполучуваність абстрактного імені, а на емпірично осягнені властивості — крізь атрибутивну.

Абстрактні імена крізь сполучуваність представляють сутність, що стоїть за ними і як активний об'єкт дії (агент) здебільшого в акті персоніфікації (уособлення), і як об'єкт впливу в акті реіфікації (опредмечування) [9: 291], а також як предикат метафоричної дефініції.

Сполучуваність імені є зовнішній, поверхневий вияв його глибинних асоціативних контурів, які складаються з імпліцитних субстантивних лексичних параметрів. Такі параметри можна назвати гештальтами абстрактного імені. Стратегія його — в описі структури мовного знання, тобто уявлень носіїв мови, прихованих в імені, які розкриваються в його сполучуваності [9: 295].

У нашій роботі ми, спираючись на цю теорію, проаналізували концепт "успіх", в основі якого лежить експлікація гештальтних структур, що випливають із сполучення імені *success*. Припускається, що метафоричне усвідомлення цього концепту дозволить нам крізь призму концептуальних метафор (гештальтів) більш повно розкрити структуру концепту і побачити, у вигляді яких метафор реалізується цей концепт у мовленнєвій культурі американців.

Звісно, "исчислить все гештальты имени, свойственные языковому сознанию в целом, — вряд ли выполнимая задача. Она становится вполне реальной, если очертит некоторый массив культурно значимых текстов, где обнаруживаются как обыденные представления носителей языка о том или ином явлении, так и научные. Очевидно, что концепт имени должен структурироваться, моделироваться с опорой на обыденные представления носителей языка. В таком случае полученная модель концепта сможет служить фоном для анализа представлений научного, философского и поэтического (художественного) сознания, отражающих нетривиальный взгляд на вещи" [9: 306].

Повсякденні уявлення носіїв мови можна побачити не тільки в діалогах драматургічних творів або побутових розмовах, але й в деяких публіцистичних текстах, зокрема в газетних телеінтерв'ю, а також у статтях на актуальні теми. Тому матеріалом для виявлення гештальтів послужили ті художні твори американських письменників, популярні американські журнали, газети, які використовувалися в контекстуальному аналізі імені *success*.

При аналізі матеріалу ми з'ясували, що найбільш частотну сполучуваність становить поєднання імені *success* і дієслова. Проте ми аналізували також і сполучення імені *success* з іншими частинами мови. В одних контекстах концепт "успіх" може бути суб'єктом (агентом), в інших — об'єктом (пацієнтом) дії, у третіх — предикатом метафоричних дефініцій. Однак зазначимо, що "для восстановления гештальтов, из которых складывается концепт имени, разделение актантов при глаголе существенной роли не играет, поскольку важен имплицитный вспомогательный субъект метафоры, выводимый из буквального прочтения глагола" [9: 310].

Кількість прикладів із суб'єктами і об'єктами дії, а також з предикатами метафоричних дефініцій, приблизно однакова, значно менше прикладів, в яких ім'я *success* виступає в ролі основного суб'єкта генетичної метафори. З іншого боку, концепт "успіх", номінований ім'ям *success*, може сприйматися як живий предмет (акт персоніфікації), так і неживий (акт реіфікації, за Л. О. Чернеїко). Далі ми перейдемо до опису концепту "успіх" як суб'єкта, об'єкта дії, предиката метафоричної дефініції, а також в атрибутивних сполученнях.

Як суб'єкт дії (агент) ім'я *success* імплікує персоніфіковані гештальти. Згідно з нашим матеріалом, найбільш частотним є гештальт персоніфікації "*success is a living being*".

"Успіх" пересувається у просторі і часі:

... *he's well aware of the dangers of growth for a studio whose successes came out of a lean structure...* [24: 5];

... *thus success came to John Adams...* [22: 453];

... *Tot believed all success came from hard work...* [14: 210].

"Успіх" представляє когось /щось у хибному світлі, перекручує, приховує, не показує справжнього стану речей:

Success disguises things that you've screwed up [24: 6].

"Успіх" робить, виготовляє, виробляє щось:

... *but now their success... makes Medicare a less attractive payer than it was a few years ago* [24: 8].

"Успіх" вимагає, наказує:

Success here requires inspiring a suspension of our native skepticism toward things foreign [12: 188].

"Успіх" загрожує комусь:

... *at least not to be threatened by your rather dazzling success...* [13: 63].

"Успіх" псує, — балує когось, тобто "успіх" може бути добрим/поганим вихователем:

And though I don't know him personally, I feel he is my kind of guy — ordinary and unspoiled by his success [13: 34].

“Успіх” дає прибуток у вигляді яких-небудь нагород або просування по службі:

... *success... quickly earned him partner status in the firm...* [23: 473].

“Успіх” висуває вимоги до когось і монополізує щось:

It was obvious that Stephen's success, and the demands it placed on him, could monopolise his life... [23: 473].

В останньому прикладі пряме прочитання предикатів при суб'єкті *success* показує наявність прихованого агенсу — “загарбника”, що висуває свої вимоги.

“Успіх” впливає на когось:

... *Denzel's effervescent mood likely is influenced by the success...* [12: 32].

“Успіх” може позбавити когось життя:

... *a success that will kick the breath out of everyone* [20: 40].

Буквально цей вислів означає “вибити дихання з когось”, фігурально — “витрясти душу”. У наведеному прикладі фразеологізм з дієсловом *kick* передбачає наявність активного діяча, руйнівника, ворога, бандита, зрештою, вбивцю. На підставі цього можна конкретизувати гештальт *success is a living being* як *success is a destroyer*.

“Успіх” накладає відбиток на когось, буквально, ставить печатку:

... *her success stamped on her unmistakably* [20: 4].

“Успіх” засмучує когось:

... *her success no longer embarrassed her...* [20:30].

“Успіх” здобуває перемогу:

... *the success won him repatriation* [21: 646].

“Успіх” зростає або зменшується:

In the early 1950's Toby Temple's success was growing [18: 99];

... *success was decreasing for a number of reasons* [14: 199].

“Успіх” дозволяє або не дозволяє комусь щось робити:

... *his success did not allow him to be a bystander* [10: 366].

Людина може знаходитись під захистом “успіху”:

He had been protected... by his position and success [10: 335].

“Успіх” компенсує комусь які-небудь втрати:

... *no amount of personal success in his own world could ever compensate for the eternal loss...* [16: 74].

“Успіх” позбавляє чогось важливого (букв. віднімати).

... *Zachary's success did not subtract something essential from his own life* [16: 75].

У нашому матеріалі зустрівся контекст, в якому ім'я *success*, як суб'єкт дії, сполучається з дієсловом *well*, яке має основне значення *to flow or rise to the surface and spill over* [25], що передбачає наявність агенсу — неживого предмета. Виходячи з контексту: *The enormous success of his afternoon welled up, like a promise that everything would be all right*, концепт “успіх” має ознаку неживого предмета з властивостями текучості. Звідси можна вивести гештальт “Success is water” — “Успіх — вода” з усіма асоціаціями, що випливають звідси, наприклад такими, як “успіх ллється, успіх переливається через край, успіх просякається крізь пальці” тощо.

Предикатом імені *success* може бути побутове дієслово, що прирівнює “успіх” як абстрактну сутність до якої-небудь іншої абстрактної або конкретної сутності. Так, наприклад, у контексті: *No matter that he was one of the top newscasters in the nation no matter that people nocked for his autograph everywhere they went, John always seemed to feel that his success was an ephemeral thing, that any day it could be over, that they might replace him, that the ratings could change his life* [19: 11] “успіх” прирівнюється до ефемерної сутності, з чого можна зробити висновок, що “успіх” недовговічний.

Таким чином, абстрактне ім'я *success* у сполученні з дієсловами в моделі “*success* як суб'єкт дії” позначає гештальт, з одного боку, “*success is a living being*” / “успіх — жива істота”, який становить собою архетип (інваріант кількох гештальтів), або більш абстрактне представлення концепту [8: 306], і який зазнає подальшої конкретизації: успіх — гість, успіх — руйнівник, успіх — бандит, успіх — вбивця, успіх — злодій, успіх — переможець, успіх — захисник, успіх — загарбник, успіх — монополіст, успіх — покровитель, успіх — вихователь, успіх — працівник тощо. Прихованим агенсом концептуальних метафор у цьому випадку є людина, яка *comes, disguises, makes, requires, threatens, spoils, earns, monopolises, influences, kicks the breath out of, stamps, embarrasses, wins, grows, allows, protects, compensates, subtracts*. З іншого боку, ім'я *success* у сполу-

ченні з дієсловами в цій же моделі позначає гештальт “успіх — неживий предмет” / “*success is a nonphysical thing*”, або в термінах онтологічних метафор, “*success is an entity or substance*”, який становить собою архетип, який можливо далі конкретизувати. У нашому дослідженні — це “успіх — вода”, “успіх — ефемерна сутність”.

Підводячи підсумок, можна сказати, що концепт “успіх” в моделі “*success* як суб’єкт дії” становить собою “калейдоскопічну” картину, що складається з великої кількості гештальтів персоніфікації, а також реіфікації, виявляючи при цьому антропоцентричність як провідну ознаку концепту “успіх”. Крім того, потрібно підкреслити, що при метафоризації ім’я *success* відбувається його граматична та лексична перекатегоризація.

Отже, гештальти як концептуальні ознаки “успіху” фіксують уявлення американців про цей концепт, що склалися історично протягом тривалого часу їх становлення як етносу і відображують національно-специфічне ставлення до цього явища дійсності.

1. Демьянков В. З. Когнитивная лингвистика как разновидность интерпретирующего подхода // Вопр. языкознания. — 1994. — № 4. — С. 55–68.
2. Караулов Ю. Н. От структуры ассоциативного словаря к структуре языковой способности // Вестник Российского ун-ва Дружбы народов. — Сер. Филология. Журналистика. — 2000. — № 5. — С. 194–206.
3. Лакофф Дж. Лингвистические гештальты // Новое в зарубежной лингвистике. — Вып. 10: Лингвистическая семантика. — М.: Прогресс, 1981. — С. 350–368.
4. Липилина Л. А. Когнитивные аспекты семантики метафорических инноваций: (На материале существительных, появившихся в соврем. англ. яз. за последние 30 лет) / РАН, Ин-т языкознания. — М., 1998. — 24 с.
5. Марковина И. Ю., Данилова Е. В. Специфика языкового сознания русских и американцев: опыт построения “ассоциативного гештальта” текстов оригинала и перевода // Языковое сознание и образ мира: Сб. статей / отв. ред. Н. В. Уфимцева. — М.: РАН, Ин-т языкознания, 2000. — С. 116–132.
6. Никитин М. В. Метафора: уподобление vs. интеграция концептов // С любовью к языку: Научн. сб. — М.; Воронеж: ИЯ РАН, ВГУ, 2002. — С. 258–269.
7. Ченки А. Современные когнитивные подходы к семантике: сходства и различия в теориях и целях // Вопр. языкознания. — 2001. — № 2. — С. 68–78.
8. Чернейко Л. О. Гештальтная структура абстрактного имени // Филологические науки. — 1995. — № 4. — С. 73–83.
9. Чернейко Л. О. Лингво-философский анализ абстрактного имени. — М.: Языки славянской культуры, 1997. — 320 с.
10. Archer J. Kane and Abel. — N. Y., 1981. — 477 p.
11. Clare S. Sweet Temptation. — N. Y., 1982. — 304 p.
12. Esquire. — September. — 1995. — 200 p.
13. GQ. — June. — 1998. — 286 p.
14. Gregory M. Privileged Lies. — N. Y., 1993. — 393 p.
15. Jonson M. The Preconceptual Basis of Experimental Metaphor. — Carbondale: Department of Philosophy, Southern Illinois University, 1987. — 764 p.
16. Krantz J. I’ll take Manhattan. — N. Y., 1986. — 440 p.
17. Lakoff G., Jonson M. Metaphors We Live. — Chicago: University of Chicago Press, 1999.
18. Sheldon S. A Stranger in the Mirror. — N. Y., 1976. — 241 p.
19. Steel D. Perfect Stranger. — N. Y., 1981. — 393 p.
20. Steel D. Family Album. — N. Y., 1985. — 399 p.
21. Stone I. The Agony and the Ecstasy. — N. Y., 1963. — 774 p.
22. Stone I. Those Who Love. — N. Y., 1967. — 652 p.
23. Stone I. Room-mates. — N. Y., 1985. — 562 p.
24. USA Today. — February 19. — 2001.
25. Webster’s Encyclopedic Unabridged Dictionary of the English Language. — N. Y. /Avenel: Gramercy Books, 1994. — 1567 p.

L. L. Yemelianova

THE CONCEPT “SUCCESS” AS AN OBJECT OF LINGUAL-CULTUROLOGICAL RESEARCH

The purpose of the article is to establish metaphoric regularities of language realization of the concept “Success”. As a result we have come to the conclusion that the abstract noun “Success” in the pattern “Success as the subject of action” implies the Gestalt “*Success is a living being*” on the one hand and “*Success is a nonphysical thing*” on the other.

Key words: concept, metaphorical pattern, Gestalt, subject of action.

Л. Л. Емельянова

**КОНЦЕПТ “УСПЕХ” КАК ПРЕДМЕТ ЛИНГВО-КУЛЬТУРОЛОГИЧЕСКОГО
ИССЛЕДОВАНИЯ**

В статье поставлена задача выявить метафорические закономерности языкового воплощения концепта “успех”. Абстрактное имя *success* в модели “Success как субъект действия” имплицитно гештальт “Success is a living being” с одной стороны и “Success is a nonphysical thing” — с другой.

Ключевые слова: концепт, метафорическая модель, гештальт, субъект действия.

ПИТАННЯ ІСТОРІЇ МОВИ ТА ДІАЛЕКТОЛОГІЇ

УДК 811. 161. 2'373. 613

Ю. М. Топчій

Французькі запозичення у словниковому складі української мови найдавнішої доби

У статті зроблено спробу уточнити репертуар французьких запозичень у лексичному корпусі української мови найдавнішої доби, з'ясувати час їхньої появи. Проаналізовано складні шляхи їх проникнення до лексичного складу мови-реципієнта.

Ключові слова: мовно-культурні контакти, культурне запозичення, французькі запозичення, хронологізація, шляхи появи.

Вокабуляр кожної мови складається, як відомо, з питомих (успадкованих) та запозичених слів, причому одні з цих останніх, як вказує І. І. Огієнко, потрапляли у східнослов'янські мови від найдавніших, ще доісторичних часів, інші — в історичні часи [15: 11], творячи у лексиці східнослов'янських мов визначений, хоча кількісно незначний шар [1: 22]. Цей процес у всі періоди розвитку української літературної мови не припинявся, але його вияви були різної інтенсивності у різні проміжки часу. На думку Ф. І. Буслаєва, запозичені слова, як свідки ранніх доісторичних зв'язків наших предків з іншими народами, мають особливо велике значення для дослідження історії побуту, релігії, моральних понять, промислового й політичного ладу тієї епохи, від якої, крім цих слів, можливо, дуже мало збереглось інших свідчень [4: 541].

Засади дослідження найдавніших впливів на лексику східнослов'янських мов закладено у працях М. Максимовича [13], Ф. І. Буслаєва [4], О. О. Потебні [16], Ф. П. Філіна [20], П. Я. Черних [21] та ін.

Донедавна загальноприйнятою була думка, що французькі слова проникали в українську мову з XVII–XVIII ст., спочатку через польську, а пізніше — за посередництва російської мови [3: 138]. Вважали, що вірогідних ранніх запозичень з французької мови вказати неможливо. Так, П. Ковалів зазначав, що “французи залишили дуже незначні сліди в мові давніх східнослов'янських пам'яток”, бо східні слов'яни в ранній період свого історичного життя не були в безпосередніх відносинах з французами [12: 193–194].

Беззастережно погодитися з цими твердженнями не можна. Нагадаємо деякі історичні свідчення, що їх спростовують. Династичні зв'язки, як зауважує Д. Наливайко, зумовлювали відвідини французами Русі, як, приміром, Бенжамен де Тудель, який приїздив до Києва сватати дочку Ярослава за Генріха I [14: 53]: Анна Ярославна стала французькою королевою, дружиною Генріха I з династії Капетингів. Цей факт засвідчує безпосередні контакти між княжим та королівським дворами. Про обопільні впливи переконливо свідчать і відгомони Київської Русі і русичів у французькому героїчному епосі та лицарських романах X–XIV ст. За підрахунками Є. Ланглуа, Русь згадується у 28 французьких *chansons de geste* близько 70 разів, зокрема кілька разів у різних списках “Пісні про Роланда” [25: 576–577]. Отже, наші мовно-культурні зносини з Францією були в давній час жвавими, що не могло не відбитися на словниковому складі цих мов; мовне контактування виявляється історичною необхідністю, зумовлює взаємопроникнення мов [5: 257].

Спробуємо уточнити склад і час найдавніших запозичень французького походження у лексичному корпусі давньоруської літературної мови княжої доби (IX–XIV ст.), а також у староукраїнській писемно-актовій мові (XIV–XV ст.), спираючись на матеріали давніх пам'яток, історичні та етимологічні словники.

У вивченні запозичень ранньої доби великої ваги набуває хронологізація мовних фактів [9: 5]. Як зауважував І. О. Бодуен де Куртене, “у мовознавстві, можливо, більш, аніж в історії,

слід суворо дотримуватися вимог географії та хронології” [2: 349]. Визначення часу запозичення лексеми може дати також і матеріал для з’ясування історії реалії, питання про культурне запозичення. Хронологізація слів передбачає насамперед встановлення часу ранніх фіксацій слова в писемних пам’ятках, і хоча “між запозиченням слова та його першою фіксацією у пам’ятці може пройти значний відрізок часу” [7: 219], та все ж матеріали пам’яток дозволяють хронологізувати більшість лексем, оскільки це документація наявності слова у мовних джерелах відповідного періоду, можливість установити його семантичну структуру [6: 31]. Тому перше відбиття лексем французького походження у давніх писемних пам’ятках вважаємо часом засвідченого функціонування запозичення.

Аналіз джерел [19; 17; 18; 10; 12] дозволяє стверджувати, що найдавніші запозичення французького походження фіксуються давньоруськими пам’ятками з XII ст.

Так, у пам’ятці XII ст. “Златоструй”, що поширювалася по давній Русі в перекладах, зафіксовано назву намету *тента*: “... *творящимъ обитаахоу, друзии же къ шиющимъ тентоу*” [19, III: 948]. Джерело цієї назви — ст. — фр. *tente* “намет, шатро” (букв. “щось натягнуте”) [8, 5: 546]; див. також ст. — фр. *tentoire, tente* “намет” (XII ст.) [24, VII: 682–683] та *tente* “павільйон” (XIII ст.) [23: 739], що сягають лат. *tenta* “натягнута”. До словникового складу давньоруської мови слово *тента* могло ще зайти через староанглійське посередництво (ст. — англ. *tente, tent*) або ж безпосередньо зі старогрецької, пор. ст. — гр. *τέντα* “шатро” [8, 5: 546].

У писемних пам’ятках з кінця XIII ст. зустрічається назва дорогої тканини *скорлать (скарлатъ, шарлатъ)*: “... *а даль есмь на немь... локоть скорлата*”; “*И дали ему скорлата портъ*”; “*Поставь скарлату*” [19, III: 381]. Лексема відома у значенні “сукно червоного кольору” [12: 199], що викликає деякі сумніви відносно її французького походження; адже у старофранцузькій мові ця назва має відмінну семантику, пор. *écarlate (éscarlate, éscallate, éskallaste, ésquerlate, aschallatte)* “різновид тканини; різновид тканини вищого гатунку, колір якої помітно варіювався” [24, V: 354]. Етимологічний словник А. Доза датує лексему *écarlate (éscarlate)* XII ст., визначаючи її як похідну від ст. — лат. *scarlatum*, що означала назву тканини, “первісно синьої, пізніше червоної” [23: 250]. Вказана невідповідність у семантиці наводить на думку про безпосереднє запозичення цієї лексеми з латини, пор. більш пізні значення ст. — лат. *scarlatum* — “червоний одяг, червона тканина” [8, 5: 266]. І все ж не можна відкидати варіант прямого запозичення зі старофранцузької мови. Адже відомо, що семантичні розбіжності в процесі запозичення майже неминучі, а в знайомстві з цією іноземною реалією як саме з французькою остаточно переконує пізніший приклад уживання лексеми *шарлатъ* у супроводі прикметника “французький”: “*Франчюские сукна, а по Русски шарлатъ; а инымъ (ихъ) сукнамъ имянь не знаемъ*” [19, III: 1581–1582]. Зауважимо, що у пам’ятках наявні деривати від цієї лексеми, пор. *скорлатъный* “зроблений із скорлату”: “*Андрею сыну моему бугаи соболии съ наплечки съ великим женчугомъ съ каменемъ, скорлатъное портище сажено зъ бармами*” (1327–1328); “... *сыну своему князю Дмитрию... опашень скорлатень сажень*” (1359) [19, III: 381], що свідчить про її широку вживаність та адаптованість в аналізований період.

З різновидів тканин у пам’ятках цього періоду згадується ще *харс*, очевидно, *гарус* “рід вовняної тканини”: “*и от харса... щобы платили... мыто*” (1460) [10: 232]. Процес активного освоєння цієї назви та високий рівень її уживаності засвідчує наявність похідних, пор. *гарусовый* “зроблений із гарусу”: “*Ризы гарусовыи бурнатныи...*” (1494) [11: 509]. Лексема запозичена зі ст.-п. *harasz, harus, arus* (діал. *haras, aras*), що сягає свн. *Harrasz*, назви міста Аппас у північній Франції, де цю тканину почали виробляти вперше [8, 1: 478]. Зауважимо, що, хоча зазначена лексема не може розглядатися як безпосереднє давнє запозичення з французької, оскільки воно сягає іншого мовного джерела, все ж сама реалія, що дала поштовх утворенню назви, пов’язана з давньою Францією.

Запозичена назва *шап(ъ)ка* відома в пам’ятках з XIV ст. у значенні “чоловічий головний убір”, “великокняжий вінець” (пор. “шапка Мономаха”): “... *сыну моему Семену кожухъ черленьи женчюжьныи, шапка золотая*” (1327–1328; 1359); “... *шапка золота, бармы*” (1359); “*то золото и шапку золотую..., даль есмь своему сыну Василью...*” (1378; 1389); “... *шапки черлены*” (XV ст.); “... *не снима шапо*” (XV ст.) [19, III: 1581] та “головний убір давньоєврейських священників”: “*Возложи на ня шапкы*” (XIV ст.) [19, III: 1581]. Численні контексти уживання вказаної лексеми доводять, що первісно *шапка* була не звичайним головним убором, а однією з емблем вели-

кокняжого достоїнства. П. Я. Черних вказував на можливість безпосереднього запозичення цієї лексеми ще в добу Київської Русі у зв'язку з відомими подіями (шлюб дочки Ярослава Мудрого з французьким королем Генріхом I) [21: 401–402]; це дає нам підстави віднести слово *шапка* до найдавніших запозичень з французької мови, що опинилися на давньоруському мовному ґрунті, найвірогідніше, усним шляхом. На поширення у вжитку назви *шапка* в пізніший період вказує фразеологізм, записаний традиційною орфографією як *шапку ставити* (1478), що означав “судову запоруку, грошову заставу, якої позбувався той, хто програвав справу” [10: 217]. Функціонування названої лексеми у складі сталого фразеологічного сполучення переконливо свідчить про високий ступінь її адаптованості, початковим моментом якої вважаємо морфологічне оформлення французького кореня *шап-* за допомогою загальнослов'янського суфікса *-ък* (*a*).

На думку П. Я. Черних, першоджерелом лексеми *шапка* є ст. — фр. *chape* “плащ; плащ з відлогою”, *chapel* “головний убір”, *encharper* “надягати відлогу, шапочку” [21: 401–402], пор. дані історичного словника Ф. Годфроя, де знаходимо: *chape, charpe, carpe* “плащ; плащ з відлогою”, більш пізні *chapeau*, фонетичні варіанти *charpe, carpe* з близьким значенням та численні похідні [24, II: 59]. А. Доза вказує, що слово *chape* у вказаному значенні відоме з XII ст. і походить від лат. *sarra, sarichon* “тс.” [23: 153].

Запозичена назва французького походження *ботъ* у значенні “черевик” фіксується вже в Радзивілівському літописі, що є списком “Повісті минулих літ”, словник якої охоплює лексику найрізноманітніших сфер давньоруського побуту та давньоруської писемності: “*Егда же приспеше зима и мрази лютии. и сътояше (Исакии) въ утлыхъ ботехъ яко примерзнути ногама къ камени*” [19, I: 158]. Як зауважував П. Я. Черних, цей приклад вживання слова *боти* в наведеному значенні змушує піддати сумніву твердження польських авторів О. Брюкнера [22: 50] і Ф. Славського [26: 51] про те, що в давньоруській мові воно опинилося завдяки посередництву польської мови (пор. визначення старопольської мови як посередника при запозиченні цієї лексеми в “Етимологічному словнику української мови” [8, 1: 238]): адже там ця лексема з'явилася пізніше [21: 105]. Отже, маємо підстави припускати можливість безпосереднього шляху цього раннього французького запозичення. Зауважимо, що в лексикографічних джерелах спостерігаємо розбіжності й щодо часу проникнення назви *ботъ*. Так, “Історичний словник українського язика” [11: 129] та “Етимологічний словник української мови” [8, 1: 238] помилково, на наш погляд, вказують на більш пізню часову презентацію цієї лексеми — 1571 р.; вважаємо, що це свідчить про неврахування хронологічних відомостей з робіт, які включають посилання щодо вживання слів у давніх пам'ятках. У французьких писемних джерелах, згідно з відомостями словника А. Доза, лексема *botte* (більш давнє *bote*) у значенні “взуття” (початково певний його різновид, а саме — “грубе взуття”) відома з XII ст., причому етимологія її є темною [23: 98–99].

Отже, отримані відомості дають усі підстави вважати лексему *ботъ* одним із ранніх, вірогідно, усних французьких запозичень у лексичному корпусі літературної мови найдавнішої доби.

В лексикографічних джерелах знаходимо запозичену з французької назву лицаря ордену тамплієрів (інша назва — храмівники), який був заснований у Палестині в період хрестових походів; орден утвердився у Франції та ряді інших країн Західної Європи й був скасований у 1312 р. Йдеться про лексему *тепличь* < ст. — фр. *templier* “храмовий лицар”, що зустрічається в Іпатівському літописі — одному з найдавніших літописних зводів та важливіших документальних джерел з історії Давньої Русі: “*Не лепо есть держати наше отчины крижевникомъ, тепличемъ, рекомымъ Соломоничемъ*” [19, II: 948]. А. Доза визначає слово *templier* “храмівник”, що фіксується вже в історичному словнику Ф. Годфроя [24, VII: 666], як похідне від фр. *temple* (< лат. *templum*), датуючи його XIII ст. [23: 738].

Переймання цієї лексеми можна оцінити як результат безпосереднього запозичення зі старофранцузької мови, що підтверджують лексикографічні джерела. Можемо припустити усний шлях появи давньої лексеми *тепличь* як більш імовірний, у чому переконує його зовнішня форма — наявність суфікса *-ич* (*b*).

У староукраїнських грамотах XV ст. знаходимо назву військового оснащення французького походження, яка, перш ніж опинитися на староукраїнському мовному ґрунті, пройшла складний шлях. Так, лексема *панцир* (*панъцирь, панъцирьъ*) у значенні “частина металевого військового спорядження, що захищала тулуб воїна від ураження холодною зброєю; панцир” через старочеське (стч. *pancer, pancir*) або старопольське (стп. *pancerz*) посередництво була запозичена з се-

редньоверхньонімецької мови (свн. *panc(e)r, panzi(e)r*) [18: 126], що є її етимологічним джерелом. Історично ця назва сягає старофранцузької мови (пор. ст.-фр. *pancier < pancia* “живіт, пузо”), на що вказують лексикографічні джерела [8, 4: 280; 10: 267]. В історичному словнику французької мови аналізована лексема зустрічається у формах *pancier, panchiere, panchire* і визначається як “різновид кіраси, броні; частина спорядження, призначена для прикриття живота; звичайно сталава частина спорядження, що розміщується між грудьми та ременем” [24, V: 716]. Розширення семантики лексеми *панцыр* відбулося, очевидно, вже у мовах-медіаторах. На високий ступінь обізнаності з цією давньою запозиченою назвою вказує її використання у складі сталих словосполук, пор.: *село панъцерное* (1499), *служба панъцерная* (1499) [18: 126].

Таким чином, давні писемні пам’ятки фіксують невелику кількість лексем французького походження. Вони належать переважно до сфери матеріальної культури, що дозволяє кваліфікувати їх як культурні запозичення (за Л. Блумфілдом). Питання про можливість з’ясування в кожному конкретному випадку шляхів проникнення раннях французьких запозичень до лексики мови-реципієнта викликає певні труднощі, адже вони потрапляли як усним (більшою мірою), так і писемним шляхами, безпосередньо чи за посередництвом інших мов, інколи навіть кількох, причому не завжди можна беззастережно прийняти накреслений іншими дослідниками сценарій щодо їхньої участі у цьому процесі: деякі лексеми історичними словниками української мови кваліфікуються як опосередковані запозичення з французької мови, причому не вказується на можливість їх безпосереднього запозичення. Кожне запозичення має свою індивідуальну історію появи, і ця історія не обмежується лише вказівкою на час та шлях переймання: визначення шляху запозичання постійно полишає місце для дискусій і уточнень, оскільки поява нової джерельної бази може змінити відомості стосовно наявності й характеру посередництва при перейманні конкретної мовної одиниці. Залучення словникових матеріалів давніх пам’яток дозволило зробити уточнення щодо шляхів і часу засвоєння українською мовою окремих старофранцузьких лексем.

1. Алексеев С. И. Заимствованная лексика в восточнославянских языках XIV–XVII веков // Актуальные проблемы исторической лексикологии и лексикографии восточнославянских языков: Тез. докл. Ч. 2. — Днепропетровск, 1988. — С. 22–23.
2. Бодуэн де Куртене И. А. Избранные труды по общему языкознанию: В 2-х т. — М.: Изд-во АН СССР, 1963. — Т. 1. — 384 с.
3. Бурячок А. А. Лексика сучасної української мови з погляду її походження // Сучасна українська літературна мова / За ред. І. К. Білодіда. — К., 1973. — С. 101–151.
4. Буслев Ф. И. Иностранные слова в славянских наречиях. Die Fremdwörter in der slavischen Sprachen. Von Dr. Franz Ritter von Miklosich. Wien. 1867. — ЖМНП, 1867, ч. CXXXV, авг. — С. 540–560.
5. Вандриес Ж. Язык. Лингвистическое введение в историю. — М., 1937.
6. Войтів Г. Назви реалій в історичному словнику (особливості тлумачення) // Українська історична та діалектна лексика: Зб. наук. праць, Вип. 4 / НАН України, Ін-т українознавства ім. І. Крип’якевича. — Львів, 2003. — С. 25–32.
7. Добродомов И. Г. Семантическая структура заимствованного слова и проблема хронологизации заимствований // Актуальные вопросы лексикологии. Ч. 3–4. — Новосибирск, 1971.
8. Етимологічний словник української мови: У 7 т. / Редкол.: О. С. Мельничук (голов. ред.) та ін. — К.: Наук. думка, 1982 — 2006. — Т. 1–5.
9. Заимствования русского языка в историко-функциональном аспекте. — Изд-во Казан. ун-та, Казань, 1991. — 191 с.
10. Історія української мови. Лексика і фразеологія. — К.: Наукова думка, 1983. — 744 с.
11. Історичний словник українського языка / Під ред. Є. Тимченка; укл.: Є. Тимченко, Є. Волошин, К. Лазаревська, Г. Петренко. — К. — Х., 1930–32. — Т. 1. — XXIV. — 948с. Зошит 1: А — Глу. — К.; Х.: “Державне видавництво України”, 1930. — XXIV. — 528 с.
12. Ковалів П. Лексичний фонд літературної мови київського періоду X — XIV ст. Т. II. Запозичення. — Нью-Йорк, 1964. — 330 с.
13. Максимович М. История русской словесности, Т. 1. — К.: Университетская типография, 1839. — 232 с.
14. Наливайко Д. Очима Заходу: рецепція України в Західній Європі XI — XVII ст. — К.: Основи, 1998. — 578 с.
15. Осиенко И. И. Иноземные элементы в русском языке. — К., 1915. — 198 с.
16. Потєбня А. А. Заметки о малорусском наречии. — Воронеж, 1871. — 134 с.
17. Словарь древнерусского языка / XI — XIV вв. / В 10 т. / РАН, Ин-т рус. яз.; Гл. ред. Р. И. Аванесов. — М.: Рус. яз., 1988 — 2000. — Т. 1–6.
18. Словник староукраїнської мови XIV — XV ст.: У 2 т. / Укл.: Д. Г. Гринчишин та ін. — К.: Наук. думка, 1977–1978. — Т. 2: Н — 0 (5827 слів) / Ред. тому: Л. Л. Гумецька, І. М. Керницький. — К.: Наук. думка, 1978. — 592 с.
19. Срезневский И. И. Материалы для словаря древнерусского языка: В 3 т. (в 6-ти кн.). Репринт. изд. 1893 г. — М.: Книга, 1989. — Т. I–III.

20. *Филин Ф. П.* Лексика русского литературного языка древнекиевской эпохи (по материалам летописей) // Учен. зап. Ленингр. пед. ин-та. — Т. 80. — 1949. — 288 с.
21. *Черных П. Я.* Очерк русской исторической лексикологии. Древнерусский период. — М.: Изд-во Московского ун-та, 1956. — 243 с.
22. *Brückner A.* Słownik etymologiczny języka polskiego. — Warszawa, 1957.
23. *Dauzat A., Dubois J., Mitterand H.* Nouveau dictionnaire étymologique et historique, cinquième éd. revue et corrigée. — Paris: “Librairie Larousse”, 1964. — 806 p.
24. Dictionnaire de l’ancienne langue française et de tous ses dialects du IX au XV siècle: composé d’après le dépouillement de tous les plus importants documents manuscrits... / par Frédéric Godefroy. — Paris: F. Vieweg, 1973. — V. 1—8.
25. *Langlois E.* Table des noms propres dans la Chansons de gestes. — Paris, 1911. — P. 576—577.
26. *Sławski F.* Słownik etymologiczny języka polskiego. — Kraków, 1957.

У. М. Топчий

FRENCH BORROWINGS IN THE VOCABULARY OF ANCIENT UKRAINIAN

The author of the article has the attempt to specify and to find the oldest French borrowings in the lexical body of Ancient Ukrainian. The intricate ways of their penetration into the recipient language are also analysed.

Key words: linguistic-cultural contacts, cultural borrowing, Old-French borrowings, chronology systemizing, ways of appearance.

Ю. Н. Топчий

ФРАНЦУЗСКИЕ ЗАЙМСТВОВАНИЯ В СЛОВАРНОМ СОСТАВЕ УКРАИНСКОГО ЯЗЫКА ДРЕВНЕЙШЕГО ВРЕМЕНИ

В статье сделана попытка уточнить репертуар французских заимствований в лексическом корпусе украинского языка древнейшего периода, выяснить время их появления. Проанализированы сложные пути их проникновения в лексический состав языка-реципиента.

Ключевые слова: культурно-языковые контакты, культурное заимствование, старофранцузские заимствования, хронологизация, пути проникновения.

УДК 811.163.2’366.594’367.625

Д. Ф. Стоянова

Особливості функціонування кондиціоналу в рукописі XVIII ст. Йосифа Брадатого

У статті досліджуються особливості функціонування умовного способу (кондиціоналу) в болгарській мові на матеріалі рукопису XVIII ст. (1756 р.) Йосифа Брадатого.

Ключові слова: болгарська мова, дамаскін, кондиціонал (умовний спосіб), морфологічна категорія, синтаксис, модальність.

В середньоболгарський період у болгарській мові відбувалися різноманітні процеси та зміни. Дуже показовою стосовно можливості простежити динаміку мовних змін є дамаскінарська література, яка, власне, була об’єднуючою ланкою між старим і новим етапами розвитку болгарської мови. Вона особливо цікава тим, що відображає етапи і характер структурних змін від староболгарської мови до новоболгарської, демонструючи намагання поєднувати попередні багатовікові традиції з прагненням створити нову традицію: писати живою розмовною мовою. Палким і старанним прибічником такого принципу писання був чернець Рильського монастиря Йосиф Брадатий, перекладач і переписувач творів Дамаскіна Студита, написаних розмовною мовою.

До збірників Брадатого входять переклади з грецької не тільки творів солунського іподиякона, але й повчальних слів і оповідей Іоанна Златоуста та інших авторів. Його переклади середини XVIII ст. переписувалися в різних районах Болгарії — в Самокові, Враці, Пазарджику [4: 93]. Тепер майже всі вони зберігаються в Народній бібліотеці в Софії. Деякі з них входять до складу рукописного фонду В. Григоровича Одеської державної наукової бібліотеки ім. О. М. Горького. В даній роботі наша увага зосереджена на списку одного із цих збірників — “Сборникъ словъ и позчени на новоболгарскомъ языкѣ” 2-ї половини XVIII ст. (1756 р.) № 1/154, а саме 100 сторінок даного рукопису. На цьому матеріалі ми намагатимемося визначити особливості використання форм кондиціоналу на відповідному етапі розвитку мови (де, крім того, також відбита заміна інфінітиву *да*-конструкціями як показник аналітизації).

Умовний спосіб дієслова (кондиціонал) виражає можливість виконання дії в її залежності від певних обставин — умов. Дія може сприйматися як можлива або як така, що передбачається. Вона проектується заздалегідь з урахуванням умов, які визначають ймовірність її здійснення в залежності від їхнього збігу чи розходження з намірами мовця. А. В. Ісаченко так визначив суть умовного способу — “вираження нереальної (нереалізованої) дії, яка реалізується і конкретизується у варіативних значеннях, що виникають у різноманітних умовах і контекстах” [5:473]. Розрізняють дві форми кондиціоналу: аналітичну (стару, за термінологією Д. Хр. Матеева) [8: 152], що представлена сполученням особливої форми допоміжного дієслова *съм* — *бих, би, би, бихме, бихте, биха* і доконаного активного дієприкметника минулого часу, та синтетичну (нову), яка утворюється за допомогою суфіксів *-вам-, -ам-, -ям-*.

Спостереження над конкретними випадками вживання сучасного кондиціоналу дають підстави стверджувати, що йому властива широка і багата сфера функціонування. Задля пояснення цього факту славісти часто повертаються до старого індоєвропейського кон'юнктиву і звертаються до проблеми подальшої долі ускладненої системи його значень і відтінків значень у мовах, у яких він давно перестав існувати [2: 287–288]. Ставив перед собою таке питання і Б. Панцер, звертаючись до даних європейських мов, в яких “кондиціонал походить із описових минулих часів, але все-таки сприймається як спосіб, а не як минулий час завдяки його модальному вживанню і значенню” [12: 480]. Згідно з таким твердженням про походження *вимь* Х. Пантелеєва, приймаючи опозиційну схему слов'янських модусів, розроблену З. Голомбом, дуже чітко виокремлює два значення кондиціоналу: бажальне і наказове [10: 458].

Оптитивна модальність на морфологічному рівні розглядається як оптитивне (бажальне) значення кондиціоналу. Спираючись на результати досліджень Є. Кржижкової, Х. Пантелеєва вказує на три типи транспозиційних (із розповідних!) оптитивних речень, що містять у собі форми умовного способу, де проявляється дезидеративний кондиціонал: 1) умовний спосіб використовується в оптитивному (бажальному) значенні; 2) бажальні речення, представлені висловлюваннями, що містять форму умовного способу; 3) оптитивні речення, які широко використовуються у пресі і в науковій літературі [9: 498]. Використання останнього типу кондиціоналу слід розглядати як стилістично марковане.

Багато уваги наказовому кондиціоналу приділяли Ю. Панцер у своїй книзі про слов'янський кондиціонал та П. Гард у праці про умовний спосіб на матеріалі російської мови. Використання наказового кондиціоналу спостерігаємо у випадках з обов'язковою наявністю форм модальних дієслів *трябва* і *следва* в 3-ї ос. одн. умовного способу, які означають необхідність і є синонімами. Е. Кржижкова їх називає модальними модифікаторами, призначення яких “виражати відношення самої дії чи стану до дійсності з огляду на потенційність, необхідність та інші подібні реалізації” [14: 822]. Це існує поряд із загальною модальністю, що виражає відношення мовця до дійсності, і призначення якої — модифікувати значення предикативного ядра речення, не змінюючи, однак, комунікативної спрямованості речення, його синтаксичної модальності. Як спонукальне може бути інтерпретоване значення умовного способу в наступних прикладах: **Би могъл да ме оставиш най-сетне на мира. Би могла да готви нещо или поне да прескочи до кулінарния магазин. Млади човече, бихте могли да отстъпите мястото си на една майка с дете. Биха могли вече да свършат.** Необхідною умовою є вживання дієслова *мога*, вжитого в умовному способі у 2 і 3 ос. одн. і мн. (ще один доказ для підтвердження спонукального звучання наведених прикладів), і наявність відповідної інтонації, що відіграє значну роль у сприйнятті спонукування, яке виражається. Модальний модифікатор зазнав такої зміни, бо набув значення *трябва*, а цей

тип речень став тотожним реченням такого типу: *Да беше ме оставил най-сетне на мира*. Отже, спонукальний тип сучасного літературного кондиціоналу реалізується в непитальних (без заперечення) реченнях тільки за допомогою модальних дієслів.

В “Граматичі староболгарської мови” зазначається, що умовний спосіб у староболгарській (старослов’янській) утворювався за допомогою л-дієприкметника і спеціальної умовної форми *вѣти* — *вѣмь*, *ви*. Успадкований формант *ви* походить з давніх форм колишнього оптативу (бажальний спосіб від *вѣти* — *вѣмь* порівн. лит. форми —*bime* (1 ос. мн.), —*bite* (2 ос. мн.), які, поєднуючись із супіном, утворюють оптатив [3: 312]. Для староболгарських пам’яток форми умовного способу зафіксовані лише в однині і множині. Двоїна зустрічається лише в одиничних випадках. Форми *вѣмь*, *ви* *ви*, *вѣмь*, *вѣте*, *вѣж*, як зазначає Ю. Трифонов, дуже скоро почали конкурувати з формами аористу *вѣхъ*, *вѣ*, які в пам’ятках згодом стають домінуючими [13: 357–358].

В досліджуваному нами рукописі представлені приклади одночасного функціонування обох варіантів зі співвідношенням 17 з *ви*: 6 з *вѣ*. Цікаво відзначити, що староболгарські форми з *ви* можуть вживатися і в головному реченні складного з підрядним умови, і в підрядному, а пізніші форми з *вѣ* — нами знайдені лише в підрядних. Зафіксовані також 4 випадки, де в межах одного речення вжиті обидві форми, що яскраво демонструє їхнє конкурентне використання: *аще вѣ ѿѿва постила и да не ви престъпила заповѣда Бжѿа не вѣхоме нѣ сега илѣли нъгда да постиме Мѿа*: 2–5; *аще не вѣ било смрътъ ниже Павла агла гста Хѿа не ви се похвалилъ да речетъ на вѣсакъ день оумираю Иа*: 12; *аще не вѣ билъ смъртъ паки не ви реклъ нѣне радюсе в страданѣ мои васъ ради КЗк*: 20; *кои вѣ члкъ вѣделъ мрътвагъ да оживеетъ не ли ви се радвалъ и ѿ линогъ години да е некому снъ завѣгналъ и да прѣидетъ въ домъ ѿца своегъ не ли ви было радостъ въ тогъ дома ККа*: 6–13. Факт збереження староболгарської форми з *ви* можемо пояснити обов’язковим дотриманням переписувачами строго визначених правил і вимог під час самого процесу переписування, а також орієнтацією на наслідування традиції. Проте, як видно з аналізу тексту, жива мова накладає свій відбиток, про що свідчать наявні в рукописі нові форми з *вѣ*.

Ю. Маслов вказує такі значення умовного способу [7: 258] (перераховані дослідником випадки вживання в чомусь перехреснюються з запропонованими Х. Пантелеєвою):

1. *Значення чистої можливості* (сюди ж вчений відносить випадки, в яких на перший план виходить суб’єктивна готовність виконати дію). Ми знайшли лише 2 таких приклади: *И тогъа ви прѣшалъ некои царекъ любазникъ да рече црѿ даи мене тои даръ ПЗа*: 17–20; *Рекалъ ви црѿ немъ не могу дати го ПЗа*: 20–24.

2. *Значення обумовленої можливості* (в близькому до цього значенні вживається майбутній час у минулому, проте вчений вказує на деяку семантичну відмінність між ними): *аще вѣ члкъ вѣделъ мрътвагъ да оживеетъ не ли ви се радвалъ и ѿ линогъ години да е некому снъ завѣгналъ и да прѣидетъ въ домъ ѿца своегъ не ли ви было радостъ въ тогъ дома ККа*: 6–13; *егда вихте сътвориле единомъ сѿромахъ какъ да фете ме сътвориле и хотелъ вихъ ради то похвтитъ васъ но егда сте биле немилостивъ не можете сега да полъчите милостъ А*: 7–14.

3. *Виразення умови формами власне умовного способу*: *аще ли вѣ прѣвалъ на землани црѿ да се вѣкшаеъ да даретъ насъ некои землани вѣщи скоро идеме благодарны и трезвенны VФ*: 20–23 *Оа*: 1–2. Грѣшникъ же показетъ кротостъ и милосръдѣе и много благоствѣе, понеже познаваеъ прѣмъдрын *аще вѣ оустрашилъ шнога иже мъ съгрѣшилъ сътвораетъ го да паднетъ въ шчаєнѣе, аще ли похвалитъ правѣдника хошетъ разлентисе дѣлати доводѣтель И*: 9–14; *аще не ви прежде напоена земля ѿ даждъ и ѿ снѣгъ и ако не ви было стъдены вѣтрово да протресуте сеа дрѣвеса плодовиа и не плодовиа и да помръзнетъ земля и да станетъ лѣдъ и да се възлобитъ земля и дрѣвеса не можетъ ни земля плодъ дати ни дрѣвеса ЧК*: 5–12.

У наведених випадках у підрядних реченнях умови використано умовний спосіб, а в головних реченнях, що виражають можливий наслідок вказаної в підрядних умови, вживається теперішній час задля підкреслення впевненості і беззаперечності кінцевого результату при реалізації даної умови. Адже саме форми теперішнього часу забезпечують достовірність виконання тієї чи іншої дії, яка виконується в момент мовлення, що не допускає жодних сумнівів. Дія сприймається як наявний факт. Маємо приклад використання в головному реченні форми майбутнього часу в минулому (*futurum praeteriti*), яка, втім, вжита в своєму темпоральному значенні:

Яще х̄с не ви шкличнѣ ихъ хотѣахъ да се съблазнатъ и да рекътъ какъ не можахъ ап̄лѣ да исцелѣ болнаго (Оѣа: 4–9). Л. Андрейчин зазначає, що форми умовного способу і форми майбутнього в минулому не є повністю синонімічними ні стилістично, ні семантично. Перші виражають цілковиту впевненість у здійсненні дії, яке залежить тільки від певних зовнішніх обставин, форми ж умовного способу вказують лише на передбачувану і очікувану можливість її виконання [1:215].

Все ж таки більш частотними і характерними для живої розмовної мови, на думку дослідників, є звороти і сполучення, в яких гіпотетична умова виражається за допомогою імперфекта, плюсквамперфекта і — найчастіше — майбутнього в минулому, і лише обумовлений факт — умовним способом, тобто форми з вихъ —лъ частіше фігурують у головному реченні складнопідрядного, а в самому підрядному використовуються транспозиційні, вжиті в переносному значенні темпоральні форми. Збереження у таких випадках форм вихъ —лъ пояснюється існуючою в мові потребою висловити модальне значення за допомогою дієслівної форми. Але це може відбутися лише за умови відсутності у підрядному реченні сполучника, який би виражав значення модальності. Однак результат нашого дослідження не підтверджує цієї думки. Більшість випадків вживання форм кондиціоналу припадає саме на підрядні речення. Як підкреслює М. Деянова, “Йосиф Брадатий відхиляється від народного узусу вживання форм кондиціоналу, зберігаючи його староболгарське вживання не тільки в головному реченні, але й в підрядному реченні мети” [4: 95]. Тому кондиціонал у синтаксичному відношенні зустрічається і в межах умовного періоду — головного речення (протозису) складнопідрядного речення з підрядним умови, — і в межах простих речень — самостійного, головного, підрядного, а також поза межами умовного періоду. Це зовсім не означає, що наявність даної форми в головному реченні обов’язково передбачає її присутність у підрядному і навпаки, вони можуть вживатися або в одному, або в іншому. Те, що конструкції умовного способу в обох частинах умовної формули — в головному і підрядному реченнях — властиві народній розмовній болгарській мові, доводить їх використання у прислів’ях та приказках.

На матеріалі рукопису “Сборник словъ и позчени на новоболгарскомъ языкѣ” ми нараховуємо 7 випадків використання повного умовного періоду, тобто наявні форми з вихъ —лъ і в головному, і в підрядному умовному: аще вѣ члѣкъ вѣделъ мрътвагъ да оживеетъ не ли ви се радъвалъ и ѡ’ лихѡгъ години да є некому сѣвъ завѣгналъ и да прѣидетъ въ домъ ѡца своего не ли ви было радость въ тогѡ дома КѢа: 6–13; егда вихѣте сътвориле единому сѣромахъ какъ да хѣте ме сътвориле и хотѣлъ вихѣ ради то похвтитѣ васъ но егда сте биле нелиостикѣ не можете сега да полъчите лилоеть Л: 7–14; аще вѣ їѡа постила и да не ви прѣстѣпила заповѣда Бжѣа не вѣхоме нѣ сега ниѣли нѣжда да постиме МѢа: 2–5; аще не вѣ было смрътъ ниже Павлъ ап̄лъ зета Хѣа не ви се похвалилъ да речетъ на вѣсакъ день оумираю; аще не вѣ билъ смрътъ паки не ви рекъ нѣне радъюсе в страданїе мои васъ ради; Иа: 12; аще не ви се крило богатаѣтво оу землю никон не ви билъ сѣромахъ ЛѢа: 5–7; аще не вѣ было смрътъ какъ вихѣне рекле оумираюши шправдают се ѡ’ грѣхъ.

Форма умовного способу з вихъ —лъ може зустрічатися і в самостійних реченнях, які, як стверджує Ю. Трифонов, походять від підрядних, що виражають бажання і можливість. И тогѡа ви прѣшалъ некои царевъ любазникъ да рече цѣрѣ дан мене твои даръ ПЗа: 17–20; Рекалъ ви цѣрѣ немъ не могъ дати го ПЗа: 20–24; Икоже не можаше всаки нечистъ члѣк или скотъ да се прѣближитъ при гора сѣнаискаа егда прѣимаше моусеи закона ви пришло са каменїе го повинютъ НѢа: 14–18, в якому проявляється наказове значення кондиціоналу завдяки використанню 3 ос. одн. модального дієслова, що виражає необхідність і примусовість.

4. Для вираження ввічливого ствердження, що здебільшого властиво літературній мові, аніж розмовному мовленню. Таких випадків використання не зафіксовано нашим дослідженням тексту.

* * *

На думку Ю. Трифонов, сполучення вихъ —лъ в новоболгарській мові могли використовуватися для вираження як реальної, так і ірреальної умови. У випадку вираження реальної умови (про яку попередньо невідомо, здійсниться вони чи ні) сполучення вихъ —лъ найчастіше передавали значення вЖдно врѣме (майбутнього часу) і — рідше — значення минулого часу, коли апелювали не лише до минулого моменту, а й до моменту після нього (коли мова йде не лише про минулий момент, а й про наступний після нього минулий момент). Ці сполучення можуть використовуватися у підрядних відносних реченнях, які мають потенціальну здатність перебудовува-

тися в підрядні речення умови, в підрядних допусту, які приєднуються до головного речення за допомогою сполучників ако, да і є видозміненими підрядними умови. Дані сполучення могли замінюватися іншими темпоральними формами: теперішнього часу дійсного способу, минулого недоконаного часу (імперфекта).

У досліджуваному нами рукописі знайдено такі приклади використання умовного способу з формами *вихъ* —*лъ* у значенні а) *майбутнього часу*: Грѣшници же покажутъ кротость и милосрдїе и много благотворїе, понеже познаваѣтъ прездрѣти аще бы оустрашилъ многа иже азъ съгрѣшихъ сътвориаетъ го да паднетъ въ чаюніе, аще ли похвалитъ правѣдника хоцетъ разлениитсе дѣлати добродѣтель И: 9—14; аще бы члкъ вїделъ мрътваго да оживеетъ не ли би се радвалъ и ѿ многъ години да є некому снъ завѣналъ и да прїдетъ въ домъ ѿца своего не ли би было радость въ тогѡ дома КБа: 6—13; б) *минулого часу*: егда вихте сътворише единому сїромаху какѡ да ѣсте не сътворише и хотелъ вихъ ради то похвалити васъ но егда сте биле немилостивы не можете сега да полгчите милость А: ѡ—єо; аще не би прежде напоена земля ѿ даждь и ѿ снѣгъ и ако не би было стѣдены вѣтроке да протресутсе вса дрєвеса плодовиѣ и не плодовиѣ да помръзнетъ земля и да станетъ лѣдъ и да се възобитъ земля и дрєвеса не можетъ ни земля плодъ дати ни дрєвеса ЧБ: 5—12; Яше хѣ не би вбличи ихъ хотѣху да се съблзнатъ и да рекутъ какѡ не можаху аплгы да исцелѡ волнаго (ОѢа: 4—9).

Для вираження ірреальної умови і нездійсненого бажання форми умовного способу з *вихъ* —*лъ* в новоболгарській мові вживалися дуже рідко і в таких випадках сприймалися як архаїзми. А в староболгарській (старослов'янській) мові, окрім вже згаданого вираження нездійсненої умови, кондиціонал міг передавати відтінки бажаності, можливості, мети, наміру в підрядних реченнях. Оскільки в розмовній живій мові новоболгарського періоду домінувала тенденція збереження часової точності, ніж модальності, форми з *вихъ* —*лъ* в значенні ірреальної умови могли замінюватися формами теперішнього часу і всіх минулих (окрім аориста) часів дійсного способу.

У тексті зафіксовані наступні приклади використання форм умовного способу для вираження ірреальної умови: аще бы Ієѡа постила и да не би престъпила заповѣда Бжїа не вїхѡме нїе сега иликли нзжда да постиме Мѡа: 2—5; аще не би се крило богатаѣтво оуземлю никон не би вилъ сїромахъ Аѡ: 5—7; аще не бы било смрътъ ниже Павлъ апллъ зета Хѡа не би се похвалилъ да речетъ на вѣсакъ день оумираю; аще не бы вилъ смъртъ паки не би реклъ нѣне радюсе в страданїе мои васъ ради. В цих випадках вживаються заперечні форми і в умові, і в наслідку, що підкреслює і підсилює неможливість здійснення дії. аще ли бы прїзвалъ на землани црѣ да се вѣбшаеетъ да дарзетъ насъ некои землани вѣщи скоро идеме благодарны и трезвенны V-Ѣ: 20—23 Оа: 1—2;

Всі знайдені в рукописі приклади форм умовного способу — 30 — можна розподілити на дві групи: 1. форми з уживанням *да* (нараховані 6 випадків); 2. форми без уживання *да* (24 випадки). Першу групу формують складні речення з підрядними, що виражають намір і мету. В них *да* надає формам *вихъ* —*лъ* відтінку бажаності виконання дії або передає виявлене мовцем бажання необхідності чи належності її здійснення. Саме ця здатність *да* дала підстави Ю. Маслову виділяти кон'юнктив. Таке використання *вихъ* —*лъ* форм є досить рідкісним і в староболгарській мові, а в новоболгарській вони поступалися формам з інфінітивом чи з дієсловом дійсного способу теперішнього часу з сполучником *да*. Такі випадки зустрічаються здебільшого в дамаскінах і у творах авторів попередніх періодів. Подібними до них є підрядні речення, що виражають прохання, бажання, вимогу, наказ, страх, сподівання, надію: Га^с различни скръби и напасти и тесноты досаждаетъ насъ да би разъмили и да сетиме да прїбегнемъ къ бгъ VБа: 16—19; Тогѡ ради потребно естъ намъ много молитви и молъви и слъзи и въздиханїе и исповеданїе да вихме възмогли спаси свою вкатиною дшш НѢ: єо NSа: 1—5; Многи различные лѣкковє ищеме и далеко идеме да вихме изцелише тѣло наше НЗ: 14—16; Конито са гладны дшшєвны и жадны да ги насити дшшєвною пищѡ сїречъ коиамъ естъ потребно пошченїе и сказанїе да ги пошчутъ и да ги наставаляютъ, конито са дшшєвници и оучителе да би ги откратиле ѿ грѣхъ къ покапанїе АБ: 6—14; И такова и тилигъ подобна глголаше влѣка хрѣтосъ да би шмєгчилъ оумъ предатела и ноги егѡ омъ прежде ѿ дргитє аплгы ЧД: 19—24; Таклиш молатсе да би се изкавиле ѿ вѣчною мзкѡ и мала надежда иматъ да прїимутъ некы даръ Иа: 2—5;

* * *

Отже, на підставі вивченого нами матеріалу можемо зробити висновок, що умовний спосіб не набув широкого використання в болгарській мові у досліджуваній період 2-ї пол. XVIII ст.,

про що свідчить наявність лише 30 випадків використання форм кондиціоналу на 100 сторінках рукопису.

Як відомо, умовний спосіб у староболгарській (старослов'янській) мові утворювався за допомогою спеціальної форми *вильь, ви*, яка вже в пізніх староболгарських пам'ятках поступається аористним формам *вихъ, вѣ*, що стають домінуючими. Результати нашої дослідницької розробки не підтверджують цього твердження. Нами зафіксовано наступне співвідношення згаданих форм: 6:18 = нові форми: старі форми. 4 з 6 випадків використання *вихъ, вѣ* форм вживаються поряд із старими формами в межах одного речення. Цікаво відзначити, що *вихъ, вѣ* функціонують у підрядних реченнях умови, а *вильь, ви* мають властивість використовуватись і в підрядних, і в головних, і в самостійних реченнях.

Загальновідомо, що в розглядуваний період у мові діяла тенденція вираження значення умовності за допомогою транспозиції темпоральних форм, які використовувалися в підрядних умови, а форми умовного способу — в головних реченнях. Проаналізувавши текст, ми дійшли до заперечення такого погляду на проблему. За даними нашого дослідження, більшість форм кондиціоналу вживається саме в підрядних реченнях, тоді як їхнє функціонування в самостійних реченнях зафіксовано лише двічі і один раз у головному реченні. До уваги не беремо повний умовний період, де в обох типах речень вживаються форми умовного способу.

Відомо також, що повна умовна формула в мові даного періоду зустрічалась лише в прислів'ях та приказках. Наш матеріал показує, що Йосиф Брадатий вживає її досить активно. Адже із загальної кількості форм умовного способу — 30 — за таким призначенням використовується 14 (7 речень).

Всі знайдені в рукописі форми умовного способу на основі наявності/відсутності частки *да* ми розділили на дві групи. *Да*, приєднуючи *вихъ* — *ль* форми, надає підрядним реченням мети додаткового модального значення бажаності у виконанні дії. Їх нараховуємо 6. Друга група, без уживання *да*, нараховує більшу кількість форм — 24.

У староболгарській (старослов'янській) мові умовний спосіб використовувався передусім для вираження ірреальної умови, що прослідковуємо і на матеріалі досліджуваного тексту. Крім того, виражаючи реальну умову, форми кондиціоналу можуть мати значення і майбутнього, і минулого часів.

1. Андрейчин Л. Основна българска граматика. С., 1978.
2. Георгиев Вл. Проблеми на българския език. С., 1979, с. 287-288.
3. Давидов А. Условно наклонение // Граматика на старобългарския език. С., 1993, с. 312-314.
4. Деянова М. Наблюдения над синтаксиса на Йосиф Братати — БЕ, XLIX, с. 92-96.
5. Исаченко А. В. Грамматический строй русского языка, Морфология, II. Братислава, 1960, с. 473.
6. Кржижкова Н. Дистинктивные семантические признаки и структура предложения // Грамматическое описание славянских языков. М., 1974, с. 102-103.
7. Маслов Ю. С. Очерк болгарской грамматики. М., 1956.
8. Матеев Др. Хр. Новата форма за условно наклонение в български език // ИИЕБ, 1954, кн. 3, с. 149-164.
9. Пантелеева Хр. Кондиционалът в съвременния български книжовен език и изразяване на оптимативна модалност // Доклади на Втория международен конгрес по българистика. Т. 3. Съвременен български език. С., 1987, с. 562-572.
10. Пантелеева Хр. Употреба на условно наклонение // Българска книжовна реч. Т. 2, библ. Знания за езика. С., 1981, с. 121-124.
11. Пантелеева Хр. За кондиционала на съвременния книжовен език (Наблюдения над подбудителното му значение) // БЕ, 1986, №5, с. 457-461.
12. Панцер Б. Глагольные времена, виды и наклонения в современном болгарском языке // Международный конгрес по българистика. Доклади. СБЕ, т. 3, 1987.
13. Трифонов Ю. Съединение на бихъ съ причастие на ль в новобългарския език // Сборник в чест на Л. Милетич. С., 1912, с. 357-379.
14. Vametová V., Běličová-Křižková H. Russkaja grammatika 2. Praha, 1979, с. 822.

D. F. Stoianova

**FUNCTIONAL PECULIARITIES OF CONDITIONAL MOOD IN MANUSCRIPT
OF XVIII CENTURY BY IOSIPH BRADATY**

The article is devoted to analysis of conditional mood function peculiarities in Bulgarian. The subject of analysis is manuscript of XVIII century (1756) by Iosiph Bradaty.

Key words: Bulgarian, damaskin, conditional mood, morphological category, syntax, modality.

Д. Ф. Стоянова

**ОСОБЕННОСТИ ФУНКЦИОНИРОВАНИЯ КОНДИЦИОНАЛА В РУКОПИСИ XVIII В.
ЙОСИФА БРАДАТОГО**

В статье исследуются особенности функционирования условного наклонения (кондиционала) в болгарском языке на материале рукописи XVIII в. (1756 г.) Иосифа Брадатого.

Ключевые слова: болгарский язык, дамаскин, условное наклонение (кондиционал), морфологическая категория, синтаксис, модальность.

**Темпоральна лексика як актуалізатор художнього часу
в жанрі історичної прози
(на матеріалі роману Р. І. Іваничука “Черлене вино”)**

У статті проаналізовано особливості функціонування і стилістичну роль темпоральної лексики в жанрі історичної прози, встановлено її роль у побудові сюжету і створенні художнього хронотопу.

Ключові слова: темпоральна лексика, художній час, художній хронотоп.

У контексті художнього твору час і простір є одними з найважливіших компонентів. “Часові і просторові координати є не тільки каркасом твору, але й одним із дійових засобів організації його змісту [4:228]. Просторово-часові уявлення письменника визначають своєрідність структури його твору, вони є основою композиції [1:97].

Вивчення мовних засобів утворення художнього часу (ХЧ) є однією з важливих проблем сучасного мовознавства. Категорія часу у різних своїх аспектах — філософському, історичному, лінгвістичному — тісно пов’язана з природою художнього твору. “Категорія часу тісно пов’язана з екзистенцією людини, її світосприйняттям, історичними процесами, що відбуваються, загальним прискоренням ритму життя (...) Для поета, письменника час (...) пов’язаний з життям самої людини, суспільства, з історією країни” [3:175].

Даній проблемі присвячено праці таких учених, як Т. О. Андрєєва, С. О. Бабушкін, М. М. Бахтін, І. Р. Гальперін, Т. І. Дешерєва, Г. С. Кнабе, Д. С. Лихачов, Ю. М. Лотман, В. В. Молчанов, Н. О. Потаєнко, Л. А. Приходько, Ю. І. Селєзньов, В. О. Сидоренко, О. В. Спачіль, В. Я. Співак, Ю. М. Суровцев, М. І. Шапошникова та ін. Дослідження проводяться, в основному, на матеріалі російської та західноєвропейських літератур. У контексті української літератури дослідження здійснено на матеріалі творчості Лесі Українки [8], В. Сосюри [7]. Майже недослідженим залишається аспект функціонування ХЧ, мовних засобів його утворення в жанрі історичної прози, поезії, драматургії. Саме це зумовлює **актуальність** нашого дослідження.

Історичний роман Р. І. Іваничука “Черлене вино”, що послужив **матеріалом** розвідки, відтворює події 15 століття — героїчну оборону Олеського замку, маленького острівця народної волі, що кинув виклик можновладній польській шляхті. Даний твір є, на нашу думку, досить цікавим з точки зору функціонування в ньому темпоральної лексики, що є основою ХЧ. Час у романі відтворено за допомогою різноманітних лексичних, граматичних та синтаксичних засобів. З урахуванням обсягу статті **об’єктом** дослідження обрано лексичні і частково синтаксичні засоби актуалізації ХЧ. **Предметом** розвідки є темпоральна лексика (ТЛ) роману. Ми поставили за **мету** з’ясувати особливості функціонування ТЛ у контексті твору, її роль у створенні ХЧ.

Роман насичений ТЛ, що має різноманітні засоби вираження. Перш за все, це пряма датованість, або конкретне датування (КД) [2:152], до якого автор вдається з метою правдивого змалювання історичної доби. Випадки КД зумовлені розвитком сюжету і зустрічаються:

1) в першому розділі: а) при описі з’їзду європейських правителів до Олеського замку: “*Не міг замок умістити всіх європейських правителів з почетами, бо наїхало їх тієї зими під 1430 рік*” [5:10]; б) при описі спогадів Івашка Преслужича про визволення князя Свидригайла з крем’янецької тюрми: “*У великий четвер 1418 року зібралися князі Василь та Олександр у Рогатині, у дворі Преслужича*” [5:11–12];

2) у розділі другому: а) при відтворенні тексту літопису: “*Месяца июля, 26, 1408 года, — записано в московских летописах, — прииде к великому князю князь литовський Свидригайло Ольгердо-*

вич служити” [5:22]; б) при роздумах *Свидригайла* про долю подальшого правління в Литві: “*І чи прийме Вітовтові кості литовська земля, якщо після його смерті посяде Вільнюс син Ягайла — за кондицією Горodelьської унії 1413 року?*” [5:25–26];

3) у розділі третьому при спогадах *Осташка Каліграфа* про свої мандрівки: “*А перша випала навесні 1412 року*” [5:38]; “*1420 року серед тисячі пражан зустрічав переможця — сліпого Яна Жижку...*” [5:39].

Один раз непряме, опосередковане датування уживається у розділі п'ятому при розповіді *Яцька Русина* про історію з львівським архієпископом *Яном Одровонжем*: “*Це ж колись подумують люди: який добродій верховодив костьолом у Львові на початку п'ятнадцятого століття...*” [5:62]. У третьому розділі описова конструкція опосередковано позначає дату загибелі видатного чеського мислителя *Яна Гуса*: “*Отримав звання магістра вільних мистецтв у той рік, коли в Констанці палало вогнище*” [5:39].

До засобів КД у романі належать і геортоніми — назви свят, що уживаються самостійно або у складі словосполучення і речення: “... княжі кортежі (...) **перед Різдвом** котилися сюди з Вільна, Кракова й Мальборка.” [5:96]; “*А я бачив такий дзвін у Кракові, що як у нього на Різдво задзвонять, то на Великдень у Варшаві чути*” [5:114]; “*По Рождестві 1431 року били чолом Свидригайлові, сучлячи допомогу...*” [5:197]; “*Ми теперки в Олеській корчмі пиво п'ємо та чекаємо Стрітєння, щоб провести з музикою до шлюбу дочку Івашка Рогатинського...*” [5:51]; “*У медових чагарниках гуділи бджоли — було вже по теплomu Олексі*” [5:67]; “*Після святого Якуба, коли стомлене спекою літо вже улестилося до ласкавої осені, на Вавелі залихоманило*” [5:77]; “*За два дні до святого Михайла Вітовт сказав покликати короля*” [5:84]; “*На Михайла Осташко Каліграф, повернувшись увечері до своєї кімнати, яку наймав у купецькій гості, записав у книгу...*” [5:87]; “*Було по Спасі*” [5:126].

Письменник постійно нагадує про час, вдаючись до уживання апелятивної ТЛ. Нами виявлено у романі наступні види темпорального визначення:

1. Датування:

1) точкове датування: *хвилину* [5:30; 63]; *по хвилині* [5:12; 124]; *за хвилину* [5:87]; *на хвилину* [5:81; 150]; *хвилину тому* [5:95; 100]; *в цю хвилину* [5:164]; *у хвилину мученицького блаженства* [5:124]; *у прикру для тебе хвилину* [5:80]; *у мить* [5:139]; *у цю напружену мить* [5:139]; *в кожну мить* [5:73]; *на мить* [5:148; 153]; *в цю мить* [5:91; 166]; *якусь мить* [5:133]; *в останню мить* [5:163; 166]; *у цю мить* [5:18; 32; 166]; *на той мент* [5:92]; *в цей мент* [5:148]; *одного разу* [5:24]; *один раз* [5:163]; *один тільки раз* [5:109]; *опівночі* [5:114]; *після полудня* [5:158];

2) датування за годинами: *за якусь годину* [5:42]; *у цю тривожну годину* [5:98]; *у свою судну годину* [5:93]; *в судну годину* [5:95];

3) датування за частинами доби: *день* [5:52; 59; 110; 160]; *удень* [5:99]; *денне світло* [5:59]; *ніч* [5:12; 59; 102; 108; 162]; *вночі* [5:24; 45; 100]; *уночі* [5:112; 155]; *серед темної ночі* [5:12]; *під ніч* [5:42]; *на ніч* [5:99]; *ранок* [5:11; 59; 68]; *раннім ранком* [5:104]; *до ранку* [5:34; 111]; *вранці* [5:37; 146]; *уранці* [5:54; 121; 162]; *рано-вранці* [5:52]; *вдосвіта* [5:101]; *до сходу сонця* [5:146]; *скоро світатиме* [5:162]; *світанок* [5:166]; *сутінки* [5:21]; *сумерки* [5:55]; *смерком* [5:147]; *передсвітанковий сумерк* [5:102]; *рештки нічних сутінок* [5:162]; *ввечері* [5:11; 16; 152]; *увечері* [5:12; 87; 153]; *надвечір* [42]; *вечоріло* [5:152]; *звечоріло вже* [5:43]; *до вечора* [5:45; 110; 163]; *перед вечором* [5:76; 93; 103]; *пізно ввечері* [5:100; 130]; *звечора* [5:101]; *до вечірнього дзвону* [5:106]; *суботнього літнього вечора* [5:117]; *темень* [5:44]; *перед смерком* [5:55];

4) датування за днями тижня, тижнями: *неділя* [5:60; 140; 141]; *раннелітній недільний день* [5:103]; *понеділок великодній* [5:12]; *у понеділок раннім ранком* [5:68]; *за тиждень* [5:126]; *два тижні* [5:151]; *за цей тиждень* [5:89];

5) датування за днями, ночами: *того дня* [5:135]; *того ж дня* [5:84; 85; 103; 141]; *цілий день* [5:111; 162]; *цілий день нині* [5:89]; *в один день* [5:155]; *першого ж дня* [5:151]; *другого дня* [5:45; 88]; *за два дні* [5:151]; *на другий день* [5:85; 134]; *вже другий день* [5:70]; *на четвертий день облоги* [5:111]; *за два дні облоги* [5:111]; *з першого дня свого життя* [5:124]; *за день до весілля* [5:52]; *на другий же день після доччиного весілля* [5:67]; *на півдня* [5:118]; *хоч один день* [5:138]; *за один день* [5:109]; *одного дня* [5:83; 135]; *настав довгожданий день* [5:62]; *три дні* [5:108]; *вже три дні минуло* [5:125]; *останніми днями* [5:122]; *ці тривожні дні очікування* [5:109]; *в майбутніх днях* [5:130]; *ярмаркові дні* [5:5]; *у ярмаркові дні* [5:134; 157]; *у відповідні дні* [5:113]; *багато днів* [5:45]; *перша ніч* [5:38]; *першої ночі* [5:101]; *друга ніч* [5:39; 64]; *на другу ніч* [5:101];

6) датування за місяцями: *першого дня погідного вересня* [5:130]; *наприкінці вересня* [5:134]; *почався жовтень* [5:134]; *два місяці* [5:46]; *за останні місяці* [5:78]; *довгі місяці* [5:134]; *третій місяць* [5:161];

7) датування за сезонами: *зима* [5:41; 45; 161]; *ціла зима* [5:46]; *зимою* [5:151]; *весна* [5:42; 45; 46; 50; 59]; *нині весною* [5:51]; *така рання річна пора* [5:46]; *раннім літом* [5:139]; *з раннього літа* [5:134]; *влітку* [5:43]; *дощове літо* [5:126]; *в перший же місяць літа* [5:107]; *наприкінці літа* [5:129]; *літо вже улестилося до ласкавої осені* [5:77]; *осінь* [5:135]; *пізня осінь* [5:78]; *восени* [5:45; 48; 147]; *після жнив* [5:46]; *до осінніх м'ясиць* [5:47];

8) датування за роками: *рік* [5:160]; *цілий рік* [5:109]; *за цей рік* [5:89]; *за цілий рік* [5:90]; *скільки років минуло* [5:16]; *роки минали* [5:24]; *роком раніше* [5:39]; *кілька років тому* [5:24; 39]; *багато років* [5:86]; *в добрі роки* [5:111]; *раз за два роки* [5:148]; *два рази на рік* [5:61]; *на два роки* [5:108]; *два роки тому* [5:74; 152]; *два або три роки тому* [5:92]; *п'ять років тому* [5:120]; *п'ятнадцять років тому* [5:79]; *більше ста років тому* [5:99]; *за літáми* [5:67]; *за сотню довгих літ* [5:98]; *багато літ по тому* [5:145]; *трирічна мандрівка* [5:61]; *вісім літ* [5:23]; *триста років* [5:45]; *сорок років; довгих сорок років* [5:131]; *літ вісімдесят* [5:87];

9) позначення метрично-часових відрізків: *півдня* [5:45]; *півмісяця* [5:12]; *півроку* [5:12; 109]; *за півроку* [5:138];

10) відносно псевдодатування: *за Юрія Галайдовича* [5:42]; *за великого князя Вітовта* [5:142].

II. Власне темпоральність (теперішній, минулий, майбутній час): *сьогодні* [5:11; 14; 15; 18; 20; 32; 51; 54; 79; 88; 97; 104; 121; 125; 143; 146; 152; 157]; *нині* [5:11; 19; 44; 56; 79; 95; 105; 106; 109; 114; 118; 132; 138; 139; 140; 159; 161; 166]; *тепер* [5:17; 53; 90; 95; 96; 100; 105; 106; 110; 136; 140; 148; 152; 159]; *теперки* [5:47]; *завтра* [5:15; 19; 43; 51; 56; 68; 91; 94; 95; 109; 139; 155; 159; 163; 164]; *завтра-позавтра* [5:152; 161]; *завтра-післязавтра* [5:161]; *післязавтра* [5:49]; *вчора* [5:18; 37; 60; 89; 92; 100; 105; 114; 125]; *учора* [5:36; 37; 40; 41; 88; 121; 122; 152; 161]; *колись* [5:59; 79; 90; 98; 138; 159; 162; 163; 164]; *тоді* [5:61; 149]; *дотоді* [5:21]; *досі* [5:54; 140]; *донині* [5:127]; *давно-давно* [5:159]; *не так давно* [5:59]; *недавно* [5:160]; *буде* [5:166]; *учорашній страх* [5:124]; *заробіток учорашній і завтрашній* [5:94]; *сьогоднішнє пролиття крові* [5:81]; *нинішні битви; давні битви* [5:99];

III. Повторюваність, тривалість, власне нелокалізованість дії в часі: *кожного ранку* [5:91; 157]; *кожного досвітку* [5:102]; *із кожним днем* [5:161]; *щогодини* [5:145]; *щовечора* [5:113; 145]; *щодня* [5:45; 88; 90; 110; 111; 141]; *раз на тиждень* [5:60]; *двічі на тиждень* [5:43; 49]; *кожної хвилини* [5:130]; *у кожну вільну хвилину* [5:93]; *знову* [5:162]; *іноді* [5:83]; *щоденне усвідомлення* [5:116]; *довго* [5:147; 164]; *протягом кількох тижнів* [5:82]; *день у день* [5:134]; *крізь дні, і ночі, і віки* [5:166]; *повік* [5:21]; *весь вік* [5:52]; *цілий вік* [5:148]; *завжди* [5:95; 101; 129; 130]; *назавжди* [5:54; 154]; *назавше* [5:54]; *навіки* [5:104].

IV. Інтервальна локалізованість та локалізованість із кінцевою часовою межею: *з ранку до вечора* [5:70]; *до обіду* [5:107]; *до нас (...) після нас* [5:164].

V. Позначення віку персонажів: *років йому не більше сорока* [5:146]; *під старість років* [5:140].

Одним із вагомих чинників утворення ХЧ є лексема *час*, що зустрічається у тексті роману у різних варіаціях більше 30 разів: *у цей час* [5:153]; *на час весілля; перед весіллям і під час* нього [5:68]; *на той час* [5:92]; *за той час* [5:115; 127]; *під час облоги і військового набору* [5:72]; *останнім часом* [5:26]; *під час покутної процесії* [5:113]; *за давніх часів* [5:72]; *інші то часи були* [5:98].

Автор постійно зосереджує увагу читача на історичному часі, причому в окремих мікроконтекстах лексема *час / часи* у відповідному лексичному оточенні стає виразною конотемою, вибудовуючи чіткі асоціації-паралелі з розвитком сюжету, з характерами, уподобаннями та долею персонажів. Так, з часом пов'язані честолюбні устремління князя *Свидригайла* ("*Б'є наш час, Івашку (...) Б'є наш час...*" [5:11]); його спогади ("*Свидригайло невідривно вдивляється в химерні китиці вогню, і нагадали вони йому дідівський зніч — вічний вогонь, що палав у храмах бога Перуна ще в ті часи, коли племена летиголів жили в пущах над Німаном і Двіною...*" [5:19]; спогади *Арсена* ("*Веселі то були часи!*" [5:54]); його мрії про шлюб з *Орисею* ("*... у Гнідані церква, там священник до вечірні готується, він тепер має час*" [5:17]); роздуми *Осташка Каліграфа* над історичною добою ("*він вкарбувався скромним ділом у час, в якому жив*" [5:65]; "*Час створює вождів*" [5:98]; "*Густий був час — день року вартий*" [5:160]). Останній день у житті *Арсена*, який "*ще має час покинути Олесько*" напередодні останньої битви [5:159], але який залишається з повстанцями до кінця, також пов'язаний з суворим *часом*, історичною правдою.

Отже, лексема *час* є дійовим засобом побудови темпоральних відносин у романі, і водночас вона є одним із засобів утворення історичного фону, на якому відбуваються описувані у творі події.

У створенні історичного фону взагалі і ХЧ зокрема активну участь беруть і інші темпоральні лексеми; при цьому автор використовує різноманітні художньо-образні засоби, що, сполучаючись між собою, утворюють місткі й виразні конотації: "... в художньому образі (...) немає жодного зайвого слова (...) він будується лінійно, тобто чергою використаних лексем, і тому їх сума (...) відіграє певну, інколи навіть і значущу роль у творенні і сприйнятті художнього тексту" [6:71]. Так, чітка локально-темпоральна маркованість у сполученні з іншими онімними засобами сприяє правдивому опису історичних подій: "*Після святого Якуба, коли втомлене спекою літо вже улестилося до ласкавої осені, на Вавелі залихоманило*" [5:77]; "*Ягайло наполягав, щоб зустріч з гуситами відкласти на пізню осінь, спочатку треба покінчити з коронацією у Вільносі*" [5:78]; "*Йшло вже до глухої осені. Осташкові треба було повертатися додому, поки не захопила зима, вертатися — не виконавши Івашкового доручення, не дізнавшись, чому відкладається коронація і що замишляє Свидригайло*" [5:83]; "... *ще за Юрія Галайдовича, князя галицького, збудували сей замок, а коли його отруїли в Луцьку, захопив фортецю Любарт*" [5:42]; "... *привидлявся до сусіди, усе ще ледве впізнаючи в його жовтому обличчі риси колись жвавого і веселого Яцька Русина, який не так давно вертався з Кракова...*" [5:59].

Онімний масив у контексті опису останніх днів життя короля Вітовта створює ефект достовірності:

"*Вітовт поволі вмирав у Тракайському замку на руках дружини Юліанни (...) Крізь відчинені вікна долинали шемрання хвиль Тоториського озера, що обмивало острів з замком, у якому пролітував великий князь п'ять десятиліть (...) За два дні до святого Михайла Вітовт сказав покликати короля*" [5:84]; "... *Вітовт упав у хворобу і умер у Тракаї, маючи віку от рождества свого більши, ніжлі літ вісімдесят*" [5:87].

Приєм антитези, до якого залучаються різні темпоральні засоби, пронизує весь твір, наповнюючи його яскравими контрастами, утворюючи конотації тривоги, сподівань, очікування кращого майбутнього: "*— Як довго витримаєш облогу? — Півроку (...) — Півроку, кажеш? — обірвав сміх Свидригайло. — А нам досить півмісяця.*" [5:12]; "*Нап'ємося сьогодні, а завтра — як Бог дасть!*" [5:15]; "*Тепер засумнівався ще дужче, бо чого ж би донька Івашка, якій завтра прийдуть дівчата сплітати вінок, клячала сьогодні на цвинтарі, мов сирота*" [5:51]; "*Кожен мазок, кожен камінь, капітель, карниз — руські*", *згадалась Арсенові постійна фраза майстра Симеона Владики, колись гордого, тепер хилого й пониклого, — нею він щодня утішав себе*" [5:90]; "*Жив колись в одному замку лицар красен, давніми битвами славен. Давніми, та не нинішніми*" [5:99]; "*Нині було вино й буде жінка, завтра прийде якась нова радість*" [5:95]; "*Він боязко глянув на жінку, хвилину тому таку зваблиту й жадану, тепер — змучену, зношену...*" [5:95].

Наростанню емоційно-сислового навантаження сприяє прийом синтаксичної градації, в якому теж використовуються темпоральні маркери у певній послідовності: "*Оце й усе... І нині, і завтра, і завжди — дрібні радості, які мають принести мені свободу...*" [5:95]; "*Город вони візьмуть за день, замок — за два...*" [5:110].

Наприкінці твору темпоральні засоби нарощують експресію трагізму, неминучої загибелі мужніх захисників Олеського замку: "*Нині чи завтра?*" [5:161]; "... *завтра остання битва, і нас більше не буде*"; "... *не покриємо себе соромом утечі в останню мить...*" [5:163]; "*Завтра помremo без сорому*" [5:164]. Водночас трагізм оповіді переплітається зі світлими сподіваннями: "*Вони синові колись про нас розкажуть, пісень наших навчать, син же далі передасть, і пам'яті про нас не буде кінця!*" [5:163]; "*Оживуть колись мої слова, і новий пілігрим візьме їх з собою. Були до нас, то й після нас народяться нові борці!*" [5:164].

Остання сторінка роману, присвячена майбутньому, сповнена контрастної експресії. З одного боку, це загибель оборонців замку, а з другого — автор ніби крізь час бачить відродження боротьби, і темпоральні засоби у сполученні з онімними маркерами провіщають майбутнє георічної твердині:

"*Бо прийде час, і в цьому замку, який нині стане руїною, народиться орел Зиновій, на прозвище Хмель, і назове його народ Богом Даним, і на тому самому шпилі, де стоїть у цю мить Івашко Рогатинський, водрузить він малиновий звитяжний стяг.*

Буде..." [5:166].

Останній абзац наголошує на безперервності ходу історії, а *білий кінь* — символ світлої надії, що мчить *на схід*, уособлює віру народу у щасливе майбутнє: “*Кінь галопував на схід. Крізь дні, і ночі, і віки — білий неосідланий кінь на гарячому крузі сонця*” [5:166]. Градація разом із описом руху в майбутнє створює урочисту мажорну тональність, яка на тлі попереднього трагічного опису подій у замку символізує вічну перемогу добра над злом, світла над темрявою.

Таким чином, проведений аналіз засобів утворення ХЧ в романі Р. І. Іваничука “Черлене вино” дозволяє зробити висновок про значну роль темпоральних показників у жанрі історичної прози. “Слово виступає універсальним знаряддям мистецтва (...) оскільки воно ще до початку створення художнього образу вже несе в собі світомоделюючу функцію, вже виступає як образність (тобто будівельний матеріал образу)” [6:70]. ТЛ є дійовим засобом відтворення історичної правди, побудови сюжету, розкриття авторської точки зору на події минулого; завдяки цьому роман є показником часу та його проблем.

1. Брандес М. П. Стилистический анализ. — М.: Наука, 1971. — 189 с.
2. Бондар О. І. Темпоральні засоби в сучасній українській літературній мові: Система засобів вираження: Наукова монографія. — Одеса: Астропринт, 1996. — 192 с.
3. Волинцева О. В. Тема времени в поэзии Осипа Мандельштама // Мова: Наук.-теор. часопис з мовознавства. — Одеса: Астропринт, 2007. — №11. — С. 175–178.
4. Гей Н. К. Время и пространство в структуре произведения // Контекст — 1974: Литературно-критические исследования. — М.: Наука, 1975. — С. 213–228.
5. Іваничук Р. І. Черлене вино. Манускрипт з вулиці Руської. — Харків: Фоліо, 2006. — 381 с.
6. Науменко А. М. Філологічний аналіз тексту (Основи лінгвопоетики): Вінниця: Нова книга, 2005. — 416 с.
7. Приходько Л. А. Художній час і художній простір у поезії: Автореф. дис. ... канд. філол. наук. — Кіровоград, 2004. — 19 с.
8. Скиба С. М. Художній час і художній простір у творчості Лесі Українки: Автореф. дис. ... канд. філол. наук. — Кіровоград, 1998. — 18 с.

O. F. Niemirovska

THE TEMPORAL LEXEMES AS THE ACTUALIZATION OF THE BELLE-LETTER TIME IN THE GENRE OF THE HISTORICAL PROSE

The article gives the analyses of the semantic features and the stylistic role of the temporal lexemes in the genre of the historical novel. Their role in building of the fiction chronotope is revealed.

Key words: the temporal lexemes, the temper fiction, the chronotope fiction.

A. Ф. Немировская

ТЕМПОРАЛЬНАЯ ЛЕКСИКА КАК АКТУАЛИЗАТОР ХУДОЖЕСТВЕННОГО ВРЕМЕНИ В ЖАНРЕ ИСТОРИЧЕСКОЙ ПРОЗЫ

В статье проанализированы особенности функционирования и стилистическая роль темпоральной лексики в жанре исторической прозы, установлена ее роль в построении сюжета и создании художественного хронотопа.

Ключевые слова: темпоральная лексика, художественное время, художественный хронотоп.

Категория временного порядка в художественном тексте

Статья посвящена изучению категории временного порядка в конкретном тексте, что предполагает системный анализ функционально-семантического содержания поля темпоральности, семантического содержания высказывания.

Ключевые слова: категория временного порядка (ВП), структура и семантика ВП, аспектуальные семантические признаки ВП, функциональные типы обстоятельств временного дейксиса, художественный текст.

Темпоральность — это “внешнее время”, предполагающее дейктическую характеристику. Под дейксисом В. А. Виноградов понимает “указание как значение или функция языковой единицы, выражаемое лексическими и грамматическими средствами. ...Сфера дейксиса включает: указание на участников речевого акта, на предмет речи; на степень отдалённости объекта высказывания; *указание на временную и пространственную локализацию сообщаемого факта*” (подчёркнуто нами. — Н. Г., С. Ж.) [2:128].

Темпоральность называют “векторной” категорией, то есть категорией, имеющей определённое направление. Временной дейктический центр заключён в глагольных формах времени, синтаксических конструкциях, обладающих определённым временным значением, а также лексических средствах выражения семантики времени. Так, “лексические показатели темпоральности типа *вчера, на прошлой неделе, месяц тому назад, давно, когда-то — теперь, в этот момент — завтра, скоро, на будущей неделе* и т. п. представляют собой обстоятельственную подсистему темпоральных спецификаторов, в которой, как и в подсистеме глагольных форм времени, выявляется ориентация на дейктический центр, связанный с отнесённостью к **теперь** [9:10].

На X Конгрессе МАПРЯЛ А. В. Бондарко некоторые лексические обстоятельственные показатели и различные контекстуальные средства передачи темпоральных отношений относит к категории временного порядка [1:30–32].

Именно категория временного порядка как один из компонентов аспектуально-темпорального комплекса отражает разные стороны идеи времени. А. В. Бондарко трактует ВП как “выступающее в высказывании и целостном тексте языковое представление “времени в событиях”, то есть представление временной оси, репрезентируемой событиями, процессами, состояниями, обозначениями моментов времени и интервалов” [1:30].

Это истолкование восходит к концепции Г. Рейхенбаха. Им был введён и сам термин “временной порядок” [5:156–170]. Для этого понятия существенно, что время представлено в событиях. Предметом лингвистического анализа является поток времени, воплощённый во временной упорядоченности событий, процессов и состояний (вместе с интервалами и датами).

Цель настоящей статьи — анализ категории временного порядка в функционально-семантическом поле темпоральности в художественном тексте — рассказе А. П. Чехова.

Семантика временного порядка строится на представлении говорящего и слушающего (автора и читателей) о направленности движения времени от прошлого к будущему.

В рассказе “Невеста” отмечаем динамичность структуры ВП; эта оппозиция строится на основе аспектуальных семантических признаков “**возникновение новой ситуации (ВНС) — данная ситуация**” (ДС). Данный рассказ обладает гармоническим объёмно-прагматическим членением. Он состоит из шести глав, обозначенных римскими цифрами. В первой главе первый же абзац строится на основе оппозиции **ВНС-ДС**. Смена ситуации в структуре ВП подчёркивается разными средствами.

Было уже часов десять вечера, и над садом светила луна [10:393]. Как видим, первое предложение имеет единицу временного дейксиса — обстоятельство времени со значением приближённости *часов десять вечера*, а также контекстуальное средство передачи темпоральности (*светила*) *луна*. Временной дейксис “готовит почву” для развёртывания категории временного порядка в динамике: *В доме Шумилиных только что кончилась всенощная, которую заказывала*

бабушка Марфа Михайловна, и теперь Наде — она вышла в сад на минутку — видно было, как в зале накрывали на стол для закуски, как в своём пышном шёлковом платье суетилась бабушка; отец Андрей, соборный протоиерей, говорил о чём-то с матерью Нади, Ниной Ивановной, и теперь мать при вечернем освещении сквозь окно почему-то казалась очень молодой; возле стоял сын отца Андрея, Андрей Андреич, и внимательно слушал [10:393].

Единицы категории временного порядка: *только что* — усилительная частица со значением “совсем недавно, буквально сейчас” [8,4:378] и наречие *теперь* (2 словоупотребления) “в настоящее время, в данный момент; сейчас” [8,4:354] в разных частях сложносочинённого предложения со значением следования событий создают динамику категории ВП, причём между событиями очень малый промежуток времени, они мгновенно сменяют друг друга и обусловлены изменением пространственного расположения главной героини рассказа — молодой девушки Нади.

Категория временного порядка может быть построена на оппозиции “отсутствие обстоятельства временного дейксиса в данной ситуации — наличие его в возникновении новой ситуации”, например: “*Ей, Наде, было уже 23 года; с 16 лет она страстно мечтала о замужестве, и теперь наконец она была невестой*” [10:394]. В данном предложении три предикативные части. Вторая часть, сообщающая о данной ситуации, обрамлена 1^{-ой} и 3^{-ей} частями, которые сообщают, во-первых, о временном промежутке между ситуациями, а во-вторых, указывают на наступление новой ситуации при помощи наречия *уже*: “1. Указывает на окончательное совершение, наступление какого-то действия, состояния” [8,4: 473] и наречия *теперь*.

Полон временной динамики абзац, кратко знакомящий читателя с биографией, жизнью ещё одного главного героя — Александра Тимофеича, “или, попросту”, Сашей: “...когда у него умерла мать, бабушка, ради спасения души, отправила его в Москву в Комиссаровское училище; года через два перешёл он в Училище живописи, пробыл здесь чуть ли не пятнадцать лет, и кончил по архитектурному отделению... [10:393]. Как видим, употребление союзной временной конструкции *когда у него умерла мать*, обстоятельства временного порядка *года через два*, обстоятельства временного дейксиса *пятнадцать лет* свидетельствуют об основной разновидности рассматриваемой категории в речи — “это рассказ о событиях прошлого в их “естественной последовательности”, а также художественное повествование” [1:31].

В рассказе “Невеста” отражено очень интересное явление, которое противостоит категории временного порядка. Если ВП предполагает описание “времени в событиях”, то в тексте встречаемся со статичностью ситуаций. Несмотря на то что временной поток непрерывен, наоборот, он не вызывает изменения ситуации, которая связана с бытом, жизненным укладом, мироощущением семей Шумилиных и отца Андрея.

Констатируют статичность данной ситуации персонажи рассказа Саша и Надя.

Саша: “*Сегодня утром рано зашёл я к вам на кухню, а там четыре прислуги спят прямо на полу, кроватей нет, вместо постелей лохмотья, вонь, клопы, тараканы... То же самое, что было двадцать лет назад, никакой перемены*” [10:395].

Надя: начало изменения её отношения к ситуации видно в несобственно-прямой речи: “...свадьба была уже назначена на седьмое июля, а между тем радости не было, ночи она спала плохо, веселье пропало... Из подвального этажа, где была кухня, в открытое окно слышно было, как там спешили, стучали ножами, как хлопали дверью на блоке; пахло жареной индейкой и маринованными вишнями. И почему-то казалось, что так теперь будет всю жизнь, без перемены, без конца.” [10:394].

Автор, обращая внимание читателя на такого персонажа, как Андрей Андреич, ничего интересного не может рассказать об этом молодом человеке. Его жизнь представляет просто данность, данную ситуацию. Проходят годы — на это указывает обстоятельство *десять лет назад* со значением времени, полностью занятого каким-либо действием с указанием на завершение [3:348], — но в его жизни ничего не меняется: Андрей Андреевич “принимает участие в концертах с благотворительной целью”. Это занятие никак нельзя назвать работой; автор, указывая на эти занятия, вводит в текст сочетание усилительной частицы *лишь* и наречия *изредка*: “1. Иногда, время от времени” [8,1:654]. Даже благотворительной деятельностью Андрей Андреич не обременяет себя постоянно, он занимается ею иногда.

Начало осознания Надей необходимости перемен подчёркивается А. П. Чеховым не один раз: “*Надя слышала это и в прошлом году и, кажется, в позапрошлом и знала, что Саша иначе рас-*

суждать не может, и это **прежде** сместило её, **теперь же почему-то** ей стало досадно” [10:395]. Видим, как в условиях минимального контекста сталкиваются члены оппозиции — обстоятельства времени: “**прежде — теперь же**”, а последующее обстоятельство причины **почему-то** сигнализирует лишь о том, что готовятся предпосылки для ВНС — возникновения новой ситуации.

Так как А. П. Чехов неоднократно вводит в текст рассказа оппозицию “**прежде — теперь**”, первый член оппозиции опускается, он имплицитно просвечивает через цепь воспоминаний — событий жизни Нади: “А мысли были всё те же, что и в прошлую ночь, неотвязные, мысли о том, как Андрей Андреич стал ухаживать за ней и сделал ей предложение, как она согласилась и потом мало-помалу оценила этого доброго, умного человека”. Второй временной спецификатор также сопровождается причинным обстоятельством **почему-то**, готовя читателя к возможному возникновению новой ситуации: “**Но почему-то** теперь, когда до свадьбы осталось не больше месяца, она стала испытывать страх, беспокойство, как будто ожидало её что-то неопределённое, тяжёлое” [10:397]. Состояние, которое переживает Надя, эксплицируется в тексте много раз, но каждый раз в разном синтаксическом оформлении:

- как ни к кому не обращённый возглас (— *Боже мой, отчего мне так тяжело!*);
- несобственно-прямая речь (*Но отчего же всё-таки Саша не выходит из головы? Отчего?*);
- вопрос, обращённый к матери (*Отчего я не сплю по ночам?*).

Статичны отношения Нади и Андрея Андреича. То, что данная ситуация не удовлетворяет героиню, подчёркивается контекстуальным показателем со значением повторяемости **по обыкновению** [4:121], а также тремя словоупотреблениями обстоятельства **давно**, 2 словоупотреблениями усилительной частицы **уже**: “2. *усилительная частица*. При словах, словосочетаниях, обозначающих какой-л. отрезок времени, подчёркивает его продолжительность” [8,4:473]:

“Перед вечером приходил Андрей Андреич и по обыкновению долго играл на скрипке. Вообще он был неразговорчив и любил скрипку, быть может, потому, что во время игры можно было молчать. В одиннадцатом часу, уходя домой, уже в пальто, он обнял Надю и стал жадно целовать её лицо, плечи, руки.

– Дорогая, милая моя, прекрасная!.. — бормотал он. — О, как я счастлив! Я безумствую от восторга!

И ей казалось, что это она уже давно слышала, очень давно, или читала где-то... в романе, в старом, оборванном, давно уже заброшенном” [10:400].

Наблюдается диссонанс между признаниями Андрея Андреича и реакцией на них Нади. Данная ситуация начинает тяготить девушку, воспринимается как не настоящая, и временные спецификаторы актуализируют искусственность отношений героев.

Прошёл ещё один день в жизни Нади. Ещё один бессонный рассвет. Неоднократно на страницах рассказа встречаемся с такой текстовой категорией, как связность. Повторяются целые синтаксические конструкции: “*Но как и в прошлую ночь, едва забрезжил свет, она уже проснулась. Спать не хотелось, на душе было беспокойно, тяжело*” [10:400]. Быстрота сменяющихся друг друга сообщений подчёркивается использованием временных спецификаторов **едва, уже**, контекстуального показателя повторяемости **как и в прошлую ночь**.

Надя изменяет своё отношение к матери: “*И Надя, как ни думала, не могла сообразить, почему до сих пор она видела в матери что-то особенное, необыкновенное, почему не замечала простой, обыкновенной, несчастной женщины*” [10:400]. Временное обстоятельство **до сих пор**: “1. до этого, до настоящего времени” [8,3:300], обозначая относительное, предшествующее время [4:233], подготавливает актуализацию второго члена оппозиций “**особенная — простая**”, “**необыкновенная — обыкновенная**”.

У Нади появляются первые робкие мысли об изменении собственной судьбы — возникновении новой ситуации. Интересно, что для этого А. П. Чехов использует фразеологизированную сложную конструкцию со значением временной последовательности, отвечающей модели **едва..., как**: “*...едва она только вот подумала о том, не поехать ли ей учиться, как всё сердце, всю грудь обдало холодком, залило чувством радости, восторга*” [10:400]. Данное предложение “отличается результативной семантикой”. Причём событие, обозначенное в постпозиции, является результатом не столько действия препозитивной части, сколько его невербализованного следствия” [7:54]. Значение достаточного основания усиливается за счёт употребления в препозитивной части частицы **только вот**. Это сложное предложение экспрессивного синтаксиса как

нельзя лучше передаёт волнение героини, значение невербализованного следствия, что сразу подтверждается последующими словами Нади: “*Но лучше не думать, лучше не думать, — шептала она. — Не надо думать об этом*” [10:400].

Характерно, что в конце IV главы, когда после разговора с Сашей Надя принимает решение об отъезде, начале новой жизни, происходит наконец изменение данной ситуации (прежней жизни) и наблюдается актуализация категории ВП. Возникает новая ситуация, подчёркивающая динамику структуры ВП. А. П. Чехов этот сложный кульминационный момент описывает при помощи нового фразеологизированного сложного предложения по такой же схеме **едва..., как**.

Современная грамматика не относит структуры, построенные по модели **едва..., как**, к предложениям фразеологизированного типа и рассматривает их в сфере временных конструкций со значением временной последовательности [7,2:556–557]. Однако в результате предпринятого анализа этих конструкций Л. М. Салмина отмечает их идиоматичность, и в этом структурно-семантическом типе выделяет две группы. Представителя второй группы мы перед этим описали. А вот возникновение новой ситуации передаётся при помощи фразеосхемы **едва..., как**, относящейся к 1-ой группе. Её коммуникативная функция — отношения быстрой смены событий между предикативными частями. “Ситуация постпозитивной части, — пишет Л. М. Салмина, — осуществляющаяся сразу же после ситуации препозитивной части, почти накладывается на неё” [7:53]: “*Наде казалось, что она очень взволнована, что на душе у неё тяжело, как никогда, что теперь до самого отъезда придётся страдать и мучительно думать; но едва она пришла к себе наверх и прилегла на постель, как тотчас же уснула и спала крепко, с заплаканными глазами, с улыбкой, до самого вечера*” [10:406].

Фразеологизация, по мнению Л. М. Салминой, заключается в том, что конструкция, указывающая на мгновенность смены одного действия другим, индифферентна к обозначению временного интервала между ними, совершение двух действий не разграничено, и в этом смысле структура противоречит семантике.

“Наиболее частотны в составе модели глаголы направленного движения, изменения физического или эмоционального состояния, изменения положения в пространстве, восприятия, реагирования, речемыслительной деятельности” [7:54]. Действительно, в чеховском предложении используются такие глаголы: глагол направленного движения **пришла** (к себе наверх), глагол со значением изменения положения в пространстве **прилегла**, глагол изменения физического состояния **уснула**.

Данной фразеомодели **едва..., как** свойственна следственная семантика: “событие постпозитивной части является следствием начала либо завершения первого события” [7:54]. Следует вспомнить, что, когда отмечалась нами статичность ситуации, героиня рассказа переживала тяжёлый период неопределённости: “Спать не хотелось, на душе было беспокойно, тяжело” [10:400]. Здесь происходит расширение объёма ситуации препозиции, она как будто вбирает в себя всё прежнее, такое ненужное, мелкое в жизни Нади. “Ситуация препозиции, таким образом, становится достаточным основанием или стимулом для осуществления второй ситуации” [7:54]. Семантика следствия подчёркивает динамику ВП, актуализацию аспектуального семантического признака “возникновение новой ситуации”.

Таким образом, категория временного порядка выделяется в функционально-семантическом поле темпоральности и является своеобразным “двигателем” текста во временном отношении. Временной порядок характеризуется динамикой структуры на основе аспектуальных семантических признаков **возникновение новой ситуации — данная ситуация**. Категория временного порядка тесно связана с лингвистическим анализом текста, так как представляет “время в событиях”. Временной порядок в языковой интерпретации реализуется при помощи действия оппозиции “данная ситуация” — “возникновение новой ситуации”.

1. Бондарко А. В. Аспекты теории функциональной грамматики // Когнитивное описание языковой действительности и русская концептосфера. Мат-лы X Конгресса Междунар. ассоциации преподавателей русского языка и лит-ры. Пленарные заседания: сб. докл. В 2-х т. Т. 1. — СПб., 2003. — С. 25-33.
2. Виноградов В. А. Дейксис // Лингвистический энциклопедический словарь / Гл. ред. В. Н. Ярцева. — М., 1990. — С. 128.
3. Крюčkова Л. С. Русский язык как иностранный. Синтаксис простого и сложного предложения: Учеб. пособие. — М., 2004. — 464 с.

4. *Практическая* грамматика русского языка для зарубежных преподавателей-русистов / Под ред. Н. А. Метс. — М., 1985. — 408 с.
5. *Рейхенбах Г.* Философия пространства и времени. — М., 1985. — 252 с.
6. *Русская* грамматика: В 2-х т. — М., 1980. — Т. П.
7. *Салмина Л. М.* Сложные фразеологизированные конструкции, выражающие временные отношения // Синтаксис сложного предложения (Устойчивые структуры русского языка): Учеб. пособие. — М., 1985. — С. 35–61.
8. *Словарь* русского языка: В 4-х т. / Под ред. А. П. Евгеньевой. — 2-е изд. — М., 1981.
9. *Теория* функциональной грамматики: Темпоральность. Модальность. — Л., 1990. — 263 с.
10. *Чехов А. П.* Собр. соч.: в 12-ти т. — М., 1985.

N. G. Ivanova, Suje Jui

TEMPORAL ORDER CATEGORY IN FICTION TEXT

This article is dedicated to the study of temporal order category in concrete text that presupposes systematic analysis of functional semantic content of temporality field, semantic content of utterance.

Key words: temporal order category, temporal order (TO), structure and semantics of temporal order, aspectual and semantic indications of temporal order, functional types of adverbs of temporal deixis, fiction text.

Н. Г. Иванова, Сюе Жуй

КАТЕГОРІЯ ЧАСОВОГО ПОРЯДКУ В ХУДОЖНЬОМУ ТЕКСТІ

Стаття присвячена вивченню категорії часового порядку в конкретному тексті, що передбачає системний аналіз функціонально-семантичного поля темпоральності, семантичного змісту висловлення.

Ключові слова: категорія часового порядку (ЧП), структура і семантика ЧП, аспектуальні семантичні ознаки ЧП, функціональні типи обставин часового дейксису, художній текст.

ПИТАНИЯ ОНОМАСТИКИ

УДК 811.161.1'373

Т. Ф. Шумарина

Оним как объект автороведческого исследования

В статье рассматривается ономастическая лексика как объект исследования в криминалистике, анализируются её функции.

Ключевые слова: ономастика, оним, диагностика, криминалистика.

Единицы, составляющие ономастическое пространство языка, специфичны в силу своей гипертрофированной экстралингвистичности, что делает их особенно привлекательными для представителей многих наук — историков, географов, астрономов, литературоведов [3: 4]. Собственное имя является носителем информации, создающей почву для глубоких научных исследований в логике, психологии, психо- и социолингвистике.

К сожалению, в области криминалистики существует известная недооценка значения и места ономастических номинаций при установлении индивидуализирующих особенностей речевого поведения личности. А вместе с тем, нисколько не умаляя значения иных языковых единиц, можно констатировать поистине неисчерпаемые возможности имени собственного в качестве идентификационного, классификационного и собственно диагностического средства в автороведческой экспертизе.

Последняя представляет собой область научного знания, связанную с разработкой проблем исследования письма — письменной речи и почерка — как носителей информации, имеющей значение для уголовного судопроизводства. В основе автороведческого исследования письменной речи лежит определение особенностей письменно-речевых навыков. В силу отражения сложившихся в центральной нервной системе условно-рефлекторных связей эти навыки особенности складываются в индивидуализирующую каждую личность совокупность — идиолект — и могут быть использованы в качестве идентификационных признаков в целях установления автора исследуемого документа. В рамках судебно-автороведческой экспертизы решаются задачи идентификационного и классификационного плана. Идентификационное исследование устанавливает принадлежность текста данному лицу, является ли автор и исполнитель одной или разными личностями, присутствуют ли в тексте признаки намеренного искажения письменной речи (иногда последнюю задачу относят к экспертизам диагностического типа). Классификационные изыскания связаны с установлением статуса и социальных ролей анонима (пола, возраста, уровня образования, родного языка, профессии). Имя собственное, как представляется, должно быть активно задействовано во всех направлениях автороведческого поиска.

В идентификационном исследовании оним может оказаться полезным в качестве доказательства при установлении факта выполнения текста под диктовку или дифференциации автора и исполнителя. Анализ свободных и экспериментальных образцов убедительно свидетельствует о машинальном производстве текста, что находит выражение прежде всего в правописании. В числе орфографических недочётов — написание имён собственных со строчной буквы как следствие ослабленного внимания и механического исполнения графических знаков; неразличение омонимов (Орел — орел, Вена — вена, Роман — роман, Лилия — лилия, Майя — мая); не соответствующее требованиям нормы написание названий предприятий общественного питания, периодических изданий, агоронимов и других разрядов онимической лексики, требующих заключения в кавычки (магазин обжора, рынок привоз). Орфографические недочеты в текстах, выполненных под диктовку, отмечаются и в написании иноязычных имен собственных, особенно у исполнителей с низким интеллектуально-культурным уровнем. Отсутствие энциклопедической информации замещается системой ассоциативных связей, вследствие чего создаются

ложноэтимологические номинации: *туда* хамон (Тутанхамон), эвра *дика* (Эвридика), *Лиза бол* (Лиссабон). В сфере грамматики пишущий под диктовку часто нарушает нормы согласования и управления (Принесу я подарки только маленьким Маша и Оля). Элементы “творческого”, осознанного подхода исполнителя к авторскому тексту в области ономастики, к сожалению, не могут быть подвергнуты анализу автороведем из-за отсутствия фонограмм оригинала. Но в ходе эксперимента подобные случаи неоднократно фиксировались. Это изменение топографии инициалов (И. П. Иванов вместо Иванов И. П.), замещение имени отчества инициальным вариантом (Самойлов Р. П. вместо Самойлов Роман Петрович), а в области эргонимов — замена официального названия аббревиатурной номинацией.

Как известно, при проведении идентификационной экспертизы выводы автороведа базируются на устойчивом отборе языковой личностью определенных языковых средств. Причем феномен сохранения стереотипа настолько силен, что отмечается даже при попытках преднамеренного искажения признаков письменной речи. В этом смысле определенным консерватизмом наделены и некоторые типы функционирования антропонимических форм. Безусловно, к их числу не относится ситуативная антропонимическая вариативность. А вот индивидуальная антропонимическая норма, конечно, не всех, а только некоторых видов личных имен может оказаться полезной в идентификационных целях. Из пары (официальный — разговорный) вариантов имен типа *Екатерина — Катерина, Елизавета — Лизавета*, как правило, говорящим традиционно и стабильно выбирается один. Устойчивым является также предпочтение в письменном тексте полной или стяженной формы отчества, образованного от “княжеских” двухэлементных имен на —в: Вячеславович — *Вячеславич, Вячеславовна — Вячеславна, Владиславович — Владиславич, Владиславовна — Владиславна*. Стабильность в предпочтении одного из вариантов именно данных отчеств, думается, следует объяснять значительно более длительным периодом их нормализации в сравнении с иными видами подобных образований [1: 232]. Аналогичный консерватизм отмечается и в категории имен, например у вариантов-дублетов: *Наталья — Наталья, Мелания — Меланья*, а если устойчивым оказывается синоним-коррелят украинского или, скажем, белорусского языка, то, наряду с идентификационным, может быть сделано и предположение классификационного характера о родном языке анонимного автора (ср. *Анна — Ганна, Татьяна — Тетяна, Елена — Олена*).

Определение родного языка — одна из основных составляющих социально-биографического портрета, воссоздаваемого автороведем в розыскных целях (классификационная экспертиза). И собственные имена, наряду с нормативными лексическими вариантами ономастической системы родного языка, например названными выше антропонимами, а также топонимами (укр. *Видень (Вена)*, узб. *Хиндистон (Индия)* и др.), способны отразить в русском тексте целый ряд особенностей системы “материнского” языка. Так, специфика фонетического строя языка автора находит выражение на графико-орфографическом уровне: узб. *Сырдарья* — русск. *Сырдарья*, укр. *Хома, Филип — Фома, Филипп*. В качестве примеров орфографических недочетов интерференционного характера, свидетельствующих о родном языке автора русскоязычного текста, в частности, скажем, украинца (что актуально для автороведческих исследований на территории Одессы и Одесской области), могут быть приведены следующие ошибки: *Олександр, Алексей, Филип, Свитлана, Игор, Андрий*. Кстати, правописание имён одновременно является показателем другого, не менее важного социального параметра адресанта — интеллектуально-культурного уровня, где о его нижнем пределе свидетельствует исполнение антропонимов на основе фонетического принципа: *Вячислаф, Растислав, Кирил*. Словообразовательная интерференция может быть представлена украинскими уменьшительно-ласкательными дериватами (*Сашко, Наталка, Дмитрик* и под.), грамматическая — склонением украинских фамилий. Весьма весомы в диагностическом плане ошибки межъязыковой фразеологии, включающей ономастический компонент, типа *Коломенская верста — Чугуевская верста, Млечный путь — Чумацкий шлях*.

Место формирования языковых навыков может быть определено по особенностям диалектной парадигматики: *Сашою* (лит. укр. *Сашею*) — юго-восточное наречие; употребление флексии —*ію* в творительном падеже единственного числа вместо —*ею* (з *Олію, з Танію*) (среднеаднепрянский говор), отсутствие чередования *г, к, х // з, ц, с* или, наоборот, наличие этого чередования в родительном падеже (*в Іванівкі, в житті Лесі Українці*) (волыньско-полесский говор);

особая форма творительного падежа в русских говорах (с *Володем*), предложного падежа на —у (в *Курску, при Николаю*) и др.

Место проживания разыскиваемого лица может подсказать форма андронима (если анализируются локальные территории): например, к фамилии *Савченко* существует несколько дериватов — *Савчениха, Савчеха, Савчиха, Савчучка*, и ареал распространения каждого может быть ограничен одним селом из ряда окрестных. Из групповых антропонимов топографической информацией располагают коллективные региональные прозвища. В нашем материале они представлены в достаточном количестве. В качестве иллюстрации приведем одно из них — “касяне” — прозвище членов рыболовецкой бригады, базирующейся по известному адресу и возглавляемой бригадиром по фамилии *Касян*, в свете чего фраза из анонимного письма, включающая это прозвище: “*Там целую ночь касяне рыбалят, а их спецмашина возит рыбу*”, может существенно локализовать поиск местопребывания адресанта.

В деле успешного решения вопроса о возрастных параметрах личности трудно переоценить диагностические возможности антропонимов и топонимов. Нормативная ономазиология предписывает носителю литературного языка стабильное обладание топореперентной компетенцией. Её же вариативность в дискурсе может оказаться полезной в плане диагностирования возрастной стратификации коммуникантов, особенно в аспекте актуальной в настоящее время проблемы переименования и реноминации. Противопоставление в диалоге, устном или письменном, кореперентных топонимических обозначений, отражающих устойчивый навык номинации, эксплицирует (наряду с иными признаками) неоднородность возрастных параметров (ср. доминирование в речи молодежи астионима *Санкт-Петербург* и его успешного “конкурента” — *Ленинград* — в кругу лиц среднего и пожилого возраста; соответственно *Экологический университет — Гидромет* и под.). Для диагностики возрастного параметра приемлемы также такие переменные символические единицы, как антропонимические формулы “детерминант + имя (в любой форме)”, где в качестве титульного слова функционируют релятивные номинации (*дядя, тётя, бабушка* и т. п.), антономасии поэтонимов (*Митрофанушка, Татьяна Ларина*, где наличествует сема `возраст`, хотя и периферийно), лепетные имена.

Затронутые в данной работе аспекты диагностических возможностей онимов, безусловно, не исчерпывают всего многообразия возникающих при этом проблем и должны рассматриваться как некоторые предварительные наблюдения фактического языкового материала. Дальнейшие изыскания в этом направлении, проводимые на более широком корпусе текстов, могут способствовать успешному решению актуальных вопросов собственно диагностической экспертизы и современных нестандартных исследований, выходящих за рамки методик судебно-автороведческого анализа.

1. Аванесов Р. И. Русское литературное произношение — М., 1984.
2. Вул С. И., Довженко О. В. Об аналитическом исследовании текста документа в целях установления факта необычности условий его составления // Теория та практика судової експертизи і криміналістики. — Харків, 2003.
3. Карпенко Ю. А. Специфика ономастики // Русская ономастика. — Одесса, 1984.

T. F. Shumarina

ONYM AS AN OBJECT OF THE RESEARCH OF AUTHORSHIP

The article deals with onomastic vocabulary as an object of investigation in criminality, analyses its functions.

Key words: onomastic, onym, diagnostics, criminality.

Т. Ф. Шумаріна

ОНИМ ЯК ОБ'ЄКТ АВТОРОЗНАВЧОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

В статті розглядається ономастична лексика як об'єкт дослідження в криміналістиці, аналізуються її функції.

Ключові слова: ономастика, онім, діагностика.

Ономастическая лексика в автороведении (неидентификационный аспект)

В статье рассматривается ономастическая лексика, раскрываются ее диагностические возможности в судебной экспертизе.

Ключевые слова: ономастика, оним, диагностика, криминалистика.

Автороведческая экспертиза — это вид криминалистического изучения документов, который в 1977 году был выделен из состава криминалистической скриберологии и включает два вида исследования письменного текста — идентификационный и неидентификационный. Лингвистические, в частности ономастические, особенности изысканий первого типа были уже представлены нами ранее и не нуждаются в дополнительных комментариях.

В ходе неидентификационного исследования решаются классификационные и диагностические задачи. Первые связаны с установлением статуса и социальных ролей анонима (пола, возраста, уровня образования, родного языка, профессии), вторые (диагностические) задачи — с определением эмоционального состояния автора в период составления текста, степени психического здоровья, процента реальности угрозы, а в экспертизе устной речи ещё и уровня психического давления, особенностей взаимоотношений и др. Как представляется, имена собственные, благодаря наличию у них энциклопедического значения и повышенной экстралингвистичности, могут оказаться весьма перспективным объектом изучения в криминалистике и должны привлекаться специалистами для решения автороведческих задач всех вышеназванных типов.

В деле успешного решения вопроса о возрастных параметрах личности полезными для диагностики являются, как уже отмечалось нами ранее, реноминированные топонимы и символические антропонимические единицы. Особого внимания заслуживают онимы, входящие в состав реактивного компонента, если анализу подвергается фонограмма, поскольку об асимметричности возрастных признаков красноречиво свидетельствуют успешная, но не завершённая (по Серлю) референция или полное её отсутствие. Описанию возрастной дифференциации предпочтений в области топонимики посвящены многие социолингвистические работы ономастов, выполненные на материале большого числа астионимов и комонимов. Последние могут явиться источником гипотетической информации о возрасте, если, например, слушающий не способен идентифицировать объект, руководствуясь хронологическим вариантом адресанта: “*Выйдешь на Комсомольской*”. — “*А сейчас как? Старопортофранковская?*” (запись телефонного разговора). Как свидетельствуют наблюдения, реноминированное название частотнее в репликах-реакциях представителей либо молодого (18–25 лет) поколения, либо у стариков, как устойчивый навык, не утраченный в процессе переименований. В речи же средней возрастной группы активно функционируют годонимы, бытовавшие до 90-х годов XX века.

В кругу возможных ономастических способов определения возраста особое место занимают квалитативы. Как свидетельствуют результаты экспериментальных исследований, они могут успешно использоваться не только в возрастной диагностике, но и в гендерных изысканиях. Для предположительного заключения о возрасте коммуниканта следует сосредоточить внимание на мелиоративах с нулевой флексией. В отличие от 80-х годов XX века, в настоящее время данные формы активизировались, и “мужские” варианты женских ласкательных имен поражают разнообразием словообразовательных дериватов: *Ирчик, Лорик, Ленок, Юлец* и т. д. Возрастная диагностика посредством вышеназванных квалитативов возможна прежде всего благодаря их функционированию в разных возрастных группах. Суффикс *-чик(-ик)* зафиксирован только в среде женщин молодого возраста (*Юльчик, Люсик*); *-ок* — у мужчин старшей группы (*Лизок*). Традиционные суффиксы *-ечк/-очк* функционируют также вариативно: в коммуникации женщин геронтной группы они на порядок частотнее, нежели у девушек, а юноши эти формы прак-

тически не употребляют, в отличие от мужчин преклонного возраста. Последние вообще склоняются к консерватизму и предпочитают образовывать мелиоративы с помощью “женских” суффиксов *-юш-*, *-яш-*, *-ечк-*. Информация о возрасте автора текста может быть извлечена и из контекста, в котором функционирует квалитатив, путем установления типа его коннотативной окраски. Известно, что знак оценки квалитативов с суффиксом *-к-* ситуативно изменчив. Но оказывается, что он варьирует и в соответствии с возрастными параметрами коммуникантов: у молодых женщин он чаще используется в функции пейоратива, в то время как у представительниц старшего поколения он стабильно мелиоративен, в крайнем случае, ему придается нейтрально-фамильярная окраска.

Квалитативы могут оказаться полезными и при решении вопросов полового диморфизма. Дифференциация адресантов по гендерному признаку вполне осуществима на основе коннотативного содержания суффикса *-ок-*. Замечено, что у женщин окраска форм типа *Лизок*, *Лидок*, *Людок* шутливо-игривая со знаком позитивной оценки, у мужчин — скорее грубо-снисходительная. К традиционным в автороведческой практике приемам определения пола относятся номинации, составленные из оценочных лексем и указательных местоимений, которые предпочитают женщинами (эта неряха, эта дрянь), вместо антропонимической лексики, избираемой мужчинами.

Решая судебно-автороведческие диагностические задачи, эксперт может опереться на имена собственные анализируемого документа с целью выявления необычности условий его создания или ситуационного состояния автора в момент написания текста [1]. О физической усталости, стрессе может свидетельствовать наличие орфографических ошибок, не типичных при составлении текста в спокойном состоянии (написание топонимов со строчной буквы — *одесса*, *украина*; игнорирование правила правописания безударных гласных (*Владимера*) и под.).

Запрашиваемая следственными органами информация о ближайшем окружении адресанта может быть извлечена из способа написания личных имен, официальная форма которых включает двойные согласные. Ошибочные написания свидетельствуют, в частности, об отсутствии регулярных письменных или даже устных контактов с лицом, носящим имя, отчество либо фамилию, подобные следующим: *Инна*, *Жанна*, *Инесса*, *Римма*, *Ипполит*, *Кирилл*; *Кирилловна*; *Филиппов* и др. К сожалению, менее информативны квалитативы *имён Анечка*, *Кирилка*, *Элочка*, *Алочка*, в которых принято писать одну согласную. Как свидетельствует практика, данная информация имеет весьма ограниченную сферу распространения и, следовательно, сделать однозначный вывод относительно уровня образования по данному факту не представляется возможным, поскольку написание одной согласной в подобных именах типично для средне-статистического носителя русского языка, никогда не интересовавшегося трудными случаями орфографии.

Порой для следственного процесса оказываются необходимыми сведения о преимущественном типе коммуникации адресанта и адресата. В этой ситуации имя собственное может оказать помощь лишь при условии, если объектом номинации окажется женщина, в отчестве которой присутствует звуковое сочетание [чн]. Орфографический его вариант, выполненный по модели устной речи (*Ильинишна*, *Кузьминишна*, *Фоминишна*), позволит выдвинуть предположение об отсутствии регулярных письменных контактов. Отчества иных типов являются маркером устной формы общения коммуникантов, если фигурируют в тексте в стяженной форме (*Татьяна Пална! Севодня я хадила напраспект...*) [3:38] Правда, при наличии подобных форм вполне допустима и параллельная версия — о низком образовательном уровне автора документа.

Наблюдение над функционированием антропонимических формул может оказаться плодотворным в диагностическом исследовании при решении вопроса о характере межличностных отношений между адресантом и адресатом, а на изменение тональности этих отношений укажет вариативность на уровне индивидуальной антропонимической нормы. Коммуникативные антропонимические нормы достаточно глубоко изучены и представлены в соответствующей научной литературе, так что не требуют дополнительного освещения. Хотелось бы только заметить в этой связи, что при определении степени знакомства отнюдь не лишним было бы уточнить предпочитаемую адресатом индивидуальную антропонимическую норму, так как от некоторых имен образуется не одна, а несколько гипокористик: *Дмитрий* — *Дима* и *Митя*, *Александр* — *Саша*, *Шурик* и относительно новое в русской традиции *Алекс*, *Людмила* — *Мила* и *Люда*, *Ма-*

рия — *Маша* и *Муся* и т. д., а если принять во внимание смешанные браки, то следует вспомнить и разноязычные корреляты, например *Александра* — *Саша*, *Шура* и *Леся*. Каждая из форм может оказаться предпочитаемой в автономинации. Отсутствие же адекватной антропореперентной компетенции у автора текста и есть доказательство отсутствия близких отношений с объектом именованного. Если же текст выполнен от лица носителя имени, то ложная гипокористика в функции подписи или именованного третьего лица — неоспоримое свидетельство искажения признаков письменной речи, а точнее имитации.

Неоценимую помощь может оказать автороведу и такой, по выражению Л. В. Щербы, “отрицательный языковой материал”, как описки. Фактором, обуславливающим возникновение описки, мы склонны считать влияние мыслей, лежащих за пределами речевой интенции. Описки можно считать орудием выражения, но чаще всего выражения того, что не хотелось сказать, что тщательно скрывалось адресатом и вербализация чего обусловлена определенной активностью подсознательного уровня. В подавляющем большинстве случаев автор текста не имеет четкого представления о передаваемой им посредством описки дополнительной информации. Проиллюстрируем сказанное на примере отрывка одной из повестей А. И. Куприна: “*Было бы редким примером рассеянности и невнимания то обстоятельство, что, перечитавши бесконечно много раз свой “Последний дебют”, он совсем небрежно отнёсся к посвящению, пробегая его вскользь. А между тем в посвящение вкралась роковая ошибка: посвящается Ю. Н. Син...никовой. Но сильна, о могучая, вечная власть первой любви! О, незабываемая сладость милого имени! Рука бывшей, но ещё не умершей любви двигала пером юноши, и он в инициалах, точно лунатик, бессознательно, поставил вместо буквы “О” букву “Ю”* [2:105]. И так, описки в именах собственных — результат подавляемых мыслей и, вероятно, свидетельство неосознаваемой неискренности, что, возможно, может быть интересной гранью в предлагаемом аспекте антропонимического анализа.

Имена собственные являются наиболее ярким показателем наличия у индивида такого рода психической патологии, как раздвоение личности. Антропонимы оказываются задействованы в акте раздвоения личности в силу того, что имя неразрывно связано с психологическим обликом человека. Чтобы объективно оценить себя и свои поступки, человеческое существо должно взглянуть как бы со стороны, что позволяет создать мысленное представление о втором “я”, которое не может быть безымянным. Представление о наличии второго “я” бывает кратковременным. Например, равняется времени одного речевого акта или периода написания части письма. Так, в одном из проанализированных нами спорных документов основные требования адресату предъявлялись от лица анонимного автора-славянина, а в завершающих текст угрозах он уже позиционировал себя как “*посланник Аллаха Ахмед Карим*”.

Собственные имена весьма плодотворны и при диагностике интеллектуальных навыков развиваемой личности: ценностная ориентация устанавливается по характеру аргументации, на кого и как ссылается автор (авторитеты) или кого и как цитирует. При этом конкретная антропонимическая модель аргумента является показателем социального ракурса оценки, то есть отражает социально-психологическую позицию автора по отношению к оцениваемому объекту.

В заключение хочется всячески подчеркнуть ту мысль, что диагностические возможности ономастической лексики далеко не исчерпываются представленным в данной работе материалом. Перспективность онимов как объекта автороведческого исследования несомненна. Их дальнейшая разработка на более широком корпусе текстов может способствовать успешному решению актуальных вопросов современных нестандартных исследований, выходящих за рамки методик судебно-автороведческой экспертизы, а именно: случаев, связанных с исками о защите чести, достоинства и деловой репутации, споров о значении и этимологии названий, включающих ономастический компонент, проблем “черного” пиара и контрафактных текстов.

1. Вул С. И., Довженко О. В. Об аналитическом исследовании текста документа в целях установления факта необычности условий его составления // Теорія та практика судової експертизи і криміналістики. — Харків, 2003.
2. Куприн А. И. Сочинения: В 9 т. — М., 1964. — Т. 8.
3. Эртевциан А. Н., Бахарев Н. В. Упражнения по криминалистической технике. — Казань, 1984.

T. F. Shumarina

**ONOMASTIC VOCABULARY IN THE RESEARCH OF AUTHORSHIP
(UNIDENTIFICATIONAL ASPECT)**

The article investigates onomastic vocabulary, reveals its diagnostic possibilities in court examination.

Key words: onomastic, onym, diagnostics, criminality.

Т. Ф. Шумаріна

ОНОМАСТИЧНА ЛЕКСИКА В АВТОРОЗНАВСТВІ (НЕІДЕНТИФІКАЦІЙНИЙ АСПЕКТ)

У статті розглянуто ономастичну лексику як об'єкт дослідження у криміналістичній скриберології, розкрито її діагностичні можливості.

Ключові слова: ономастика, онім, діагностика, криміналістика.

УДК 811.161.1'142:621.397.13"312"

И. В. Мурадян

**Особенности использования антропонимов в современном
российском публицистическом дискурсе**

В статье рассматриваются новые явления в использовании антропонимов в публицистическом дискурсе. Отмечается столкновение русской и западноевропейской традиций именования, роль антропонимов в создании имиджа политиков, экспрессивный потенциал и возможности языковой игры, заложенные в собственных именах.

Ключевые слова: русский язык, ономастика, антропоним, публицистический дискурс.

Новые процессы, происходящие в современном российском публицистическом дискурсе, накладывают свой отпечаток на употребление собственных имён.

Публицистический дискурс антропоцентричен. В нем представлена информация о людях и для людей. Поэтому он насыщен номинацией лиц, разумеется, с учетом того, как эта антропонимическая номинация будет воспринята "массовым рассредоточенным адресатом", каковым является получатель информации в СМИ [4: 239]. По сравнению с советской публицистикой, в которой было много безликих материалов об идеологической борьбе между социализмом и капитализмом, соперничество двух систем с разным социальным строем и т. п., в современных российских СМИ больше внимания уделено отдельным людям и фактам, связанным с их жизнью и деятельностью. Антропоцентрический подход перекликается с явлением, которое Е. А. Земская определила как усиление личностного начала, характерное для современного развития русского языка в целом [1: 99]. Эти процессы способствуют увеличению количества антропонимов в публицистическом тексте.

Все это вместе привлекает внимание ученых к различным аспектам исследования собственных имен в языке СМИ, например, работы Н. И. Клушиной, Т. В. Смирновой, Н. И. Формановской и др. [2; 3; 5; 6].

В данной статье мы попытаемся рассмотреть новые явления в использовании антропонимов в публицистическом дискурсе. Проанализированный материал выбран из газет "Аргументы и факты", "Комсомольская правда", "Московский комсомолец", "Собеседник", "Совершенно секретно", журналов "Москва", "Огонек", новостных блоков НТВ и программы "Время".

Употребление антропонимов в современном российском публицистическом дискурсе очень разнообразное и разноплановое. Это происходит потому, что идет столкновение русской традиции именования с заимствованной западноевропейской моделью. Западная двучленная модель

номинации “имя + фамилия” утвердилась в публицистическом дискурсе при представлении или упоминании человека в информации в дистантной ситуации общения. Для чисто информативного аспекта такой модели достаточно. Использование подобного универсального для многих языков двучлена подкрепляется процессами общей глобализации коммуникации. Так называют в новостных блоках НТВ и газетных статьях людей таких разных социальных групп, как политики, ученые, артисты, бизнесмены, фермеры, рабочие. и др. например: вице-премьер Сергей Иванов, писатель Татьяна Толстая, физик Жорес Алферов, актер Олег Меньшиков и др.

В контактной ситуации общения журналист, обращаясь к коммуниканту, обязательно называет его по русской традиции антропонимической моделью “имя + отчество”. В области межличностного общения западная традиция не действует. Для установления контакта в фатической функции именовании обязательно присутствует отчество, которое обозначает возраст и степень уважения к собеседнику. В анализируемых текстах встречается такое явление: журналист в информации использует модель “имя + фамилия”, а при обращении к адресату — “имя + отчество”, например: “Зато император Александр I — наш блистательный Игорь Костолевский. — Игорь Матвеевич, а ведь ваша карьера начиналась с роли кавалергарда Анненкова...” [АФД, 2008, №1: 7].

Антропонимы в публицистическом дискурсе активно используются как одно из средств создания имиджа человека, чаще всего политика. Например, газета “Московский комсомолец” называет статью об экс-спикере грузинского парламента Нино Бурджанадзе — “Железная Нино”, подкрепляя эту номинацию в тексте новой формулировкой “железная леди грузинской политики”. В данном контексте результативно работает международный публицистический штамп, которым в свое время была охарактеризована премьер-министр Великобритании Маргарет Тетчер, — “железная леди”. По отношению к современным жестким политикам-женщинам этот штамп используется довольно часто.

Создать имидж “чужого”, а то и враждебного политика помогает другая антропонимическая номинация, пришедшая в публицистический дискурс из экономической сферы в качестве распространенного в 19–20 веках названия компаний. Так американский президент и его администрация названы “Буш и К”, олигарх Б. Березовский — “Березовский и К”.

Антропонимическая формула в публицистическом дискурсе может служить для создания идеологом как одной из констант публицистики в целом. В основе идеологеми лежит идея, которая “носит обобщенный характер и ориентирует массовое сознание в заданном направлении с помощью стереотипных номинаций” [2: 53]. В качестве примеров идеологом личностного характера Н. И. Клушина приводит номинацию Ленина “вождь мирового пролетариата”. В этой связи хочется отметить, что в создании личностных идеологом значительная роль отводится собственным именам. Вспомним, каким мощным потенциалом обладало удачно созданное в советской идеологии и растиражированное именование “Ильич”, “наш Ильич”, призванное создать образ “своего”, народного вождя. Массовым коллективным адресатом публицистического дискурса советского периода были рабочие и крестьяне. Поэтому подобная номинация, пришедшая из народной среды, положительно воспринималась и продержалась в советской публицистике много десятилетий. В современном публицистическом дискурсе это именование В. И. Ульянова-Ленина используется крайне редко и только в коммунистической прессе.

Усиленная экспрессивность современного российского публицистического дискурса имеет одной из своих составляющих использование экспрессивных форм собственных имен. Особенностью проявления экспрессивной окраски у различных форм антропонимов является не только ее непосредственное наличие, как, например, в качественных формах личного имени, но и появление окраски у именовании в силу их непривычного, не соответствующего этикетным нормам употребления в конкретных ситуациях общения. Например, в обращении журналистов к молодым актерам в официальной коммуникации в разных печатных изданиях и на ТВ утвердилась полная форма личного имени. Любое отклонение от этой установки воспринимается как экспрессивная форма именовании, передающая оценку автора текста. Иллюстрацией этого служит интервью с актрисой Анастасией Заворотнюк. Журналист описывает различные негативные обстоятельства подготовки интервью, но на протяжении всего текста называет интервьюируемую “Анастасия”. В конце интервью, когда выясняется, что Заворотнюк не знает, как пишется слово “оптимизм”, автор статьи завершает текст: “Через “о”, Настя” [АФД, 2008, №1: 13].

Гипокористическая форма имени, характерная для разговорной речи близко знакомых коммуникантов, оказывается в данном контексте достаточно экспрессивной, намеренно снижающей образ и передающей насмешку.

Яркой экспрессивностью отличаются антропонимы в текстах из “Московского комсомольца”. В одной из статей президент Грузии М. Саакашвили назван “президент Мишико”. Невозможность реального употребления в официальной ситуации модели “президент + личное имя” вместе с грузинской формой имени создает сатирический эффект. Таким образом, употребление отличающейся от принятой по протоколу антропонимической модели передает авторскую экспрессивную оценку.

Большую экспрессивность содержат в языке прозвища. Они используются в разговорной речи, как правило, не попадая в публицистический стиль. Необычность использования прозвища в публицистическом тексте по отношению к политику придает ему удвоенную экспрессивность, выводящую подобное именование за рамки дозволенного в официальной коммуникации. Таким является именование “Жирик” о В. В. Жириновском в “Аргументах и фактах”. Подобные примеры подтверждают также отчетливо наметившееся проникновение разговорной речи в публицистический дискурс.

Относительно недавно пришло в российский публицистический дискурс из разговорной речи сокращенное до инициалов именование человека. Оно отражает процесс широкого распространения аббревиатур в публицистике. Но если аббревиатуры, образованные от названий различных объектов, как правило, нейтральны, то аббревиатуры, образованные из инициалов известных людей, чаще всего политиков, всегда имеют коннотацию.

Особенно много инициальных аббревиатур в “Московском комсомольце”: В. В. Путин почти постоянно называется в газетных статьях ВВП. Полное совпадение этих инициалов с аббревиатурой из экономической сферы (ВВП — внутренний валовой продукт) придает подобному именованию “серьезную” коннотацию.

Инициальная аббревиатура именованного нового российского президента — ДАМ — не столь серьезна и соотносится с обычными апеллативами — существительным “дама” и формой глагола “давать”. Эти соотношения обязательно обыгрываются в тексте, например: “В продаже появились новые “артефакты” с портретами ДАМа и ВВП — фляжки” [МК, 2008, 39: 2].

Привычным в публицистическом дискурсе стало обыгрывание фамилии “Березовский” через соотнесение с “березой” и аббревиатурой БАБ (бабушка, бабские и т. п.).

Подобные примеры показывают, что русская антропонимическая формула в силу разнообразия своих форм дает большие возможности для языковой игры и помогает передать авторскую оценку в публицистическом тексте.

Таким образом, можно констатировать, что антропонимы — важная составляющая публицистического дискурса. К ним приковано внимание получателя информации, поэтому переданная через собственные имена авторская оценка обязательно воздействует на адресата.

В современном публицистическом дискурсе использование антропонимов очень разнообразно. Можно наблюдать столкновение русской и западноевропейской традиций именованности. Антропонимы активно участвуют в создании имиджа политиков. Увеличилось использование экспрессивно окрашенных форм антропонимов, характерных раньше только для разговорной речи. Усиление позиций авторской журналистики способствует большей оценочности собственных имен. Разнообразие форм русских антропонимов создает большие возможности для применения языковой игры, которая активно используется при употреблении инициальных аббревиатур от номинации известных лиц.

1. Земская Е. А. Активные процессы современного словопроизводства // Русский язык конца XX столетия (1985 — 1995). — М., 2000. — С. 90—141.
2. Клушина Н. И. Язык публицистики: константы и переменные // Русская речь. — 2004. — №3. — С. 51—54.
3. Клушина Н. И. Имя собственное на газетной полосе // Русская речь. — 2002. — №1. — С. 53—56.
4. Платонова О. В., Виноградов С. И. Средства массовой информации // Культура русской речи. — М., 2004. — С. 238—280.
5. Смирнова Т. В. Прецедентные имена в заголовках газет // Русский язык за рубежом. — 2006. — №1. — С. 23—34.
6. Формановская Н. И. Изучение русского личного имени в иностранной аудитории // Русский язык за рубежом. — 2006. — №1. — С. 53—60.

I. V. Muradyan

FEATURES OF PERSONAL NAME USE IN MODERN RUSSIAN MEDIA DISCOURSE

The article is devoted to new use of the personal name at media discourse. The author marks conflict of Russian and European tradition of nomination, the personal names role in creation of the politics image, expressive potential and possibilities of language game in personal names.

Key words: Russian, personal name, media discourse.

I. В. Мурадян

ОСОБЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ АНТРОПОНІМІВ У СУЧАСНОМУ РОСІЙСЬКОМУ ПУБЛІЦИСТИЧНОМУ ДИСКУРСІ

У статті розглянуті нові явища у використанні антропонімів у публіцистичному дискурсі, зіткнення російської та західноєвропейської традиції номінації, роль антропонімів у втіленні іміджу політиків, експресивний потенціал та можливості мовної гри, закладені у власних назвах.

Ключові слова: російська мова, ономастика, антропонім, публіцистичний дискурс.

УДК (811.11+811.13):373.21

О. М. Скляренко

Про трансономастичні переосмислення ойконімів (спроба типологічного зіставлення)

У статті розглядаються різні види трансономастичного переосмислення ойконімів в різних мовах як один з проявів ізоморфних загальноономастичних закономірностей, як одна з ономастичних універсалій.

Ключові слова: ономастика, ойконіми, топонімна метонімія, трансономастичні переосмислення, типологія, ізоморфізм.

Усі ойконіми поділяються на дві групи: назви, що корелюють зі словами загальноновживаної мови, етимологічно прозорі, і назви, що не мають таких корелятивів, із затемненою внутрішньою формою.

Зрештою переважна більшість власних назв походить від апелятивів. Їх “непрозорість” пояснюється або тим, що вони пройшли досить значний трансформаційний шлях і первинна семантика повністю стерлася, або це іншомовні запозичення. Іншими словами, власні назви — це *мовні знаки другого порядку*. Проте, виникнувши з вихідних апелятивів, ономастичне життя власних назв тільки починається. Тепер вони, в свою чергу, можуть служити “вихідним пунктом”, “будівельним матеріалом” для появи нових онімів, які є *мовними знаками третього порядку* (або *ономастичними знаками другого порядку*), і можуть служити основою для виникнення нових онімів — *мовних знаків четвертого порядку* (або *ономастичних знаків третього порядку*) і т. д. Ономастична лексика набуває характеру автономної, самовідроджуваної і саморегульованої сфери, яка все більше віддаляється від загальної сфери, з якої вона походить. Топоніми як мовні знаки третього порядку — це утворення, які виникли шляхом смислового зрушення в межах самої топонімії: назва пересувається з одного топонімного класу в інший. Назва найближчої річки, долини, пагорбу, лісу тощо переходить на селище (або інший клас географічних об'єктів). Це *транстопонімна метонімія*. У початковий період створення топонімії топонімна синекдоха і метонімія мали, ймовірно, домінантне значення. При наявності багатой розгалуженої топонімії в новоутвореннях все більшого значення набувала транстопонімна метонімія. Найбільш широка і різнопланова взаємодія з назвами поселень спостерігається серед гідронім-

них лексем. Назви великих річок часто переносяться на міста та інші населені пункти, що знаходяться на їх берегах. Практично в кожному топонімному регіоні наявні назви населених пунктів відгідронімного (транстопонімного) походження. Назва столиці Каліфорнії — **Sacramento** походить від ріки **Sacramento**, пор. ойконіми — трансгідронімні метоніми амер. **Alamo, Fresno**, (CA); укр. **Ірпінь, Сквиря** (Кв.); **Сарата, Саврань, Кодима** (Од), **Шостка** (Чрв). Назва міста **Ворона** (Вл, ІФ, Чрв) — похідне від назви річки **Ворона**, пор., напр., рос. ойконіми **Ворона** у В'ятській і Пензенській обл. [23:29].

Пояснюється це тим, що річки були тим історичним шляхом, яким здійснювався процес розселення і підтримувались торгові зв'язки. Їх номінація була необхідною. В гірських же умовах річки не використовувались як засіб транспорту і зв'язку, їх режим і гідрографічні умови не сприяли такому господарському вживанню, і вони часто не мали власного імені. За цих обставин переважає інша ономастична тенденція — давати назву річкам за назвою населених пунктів, що розташовані по їх берегах, пор. р. **Яркенд, Куча, Хотан, Ташкуртан** у Середній Азії. Гірські вершини не мають важливого промислового або соціального значення. Їх назви рідко стають основою для ойконімів, пор. окремі випадки: амер. н. п. **Pocono** (PA), **Shenandoah** (VA), укр. с. **Бозна, Гребінь, Заневич, Плита, Шурден** [7: 16, 25, 31, 55, 78]. Але в Монголії, де панує культ гір, в основі назв багатьох населених місць лежать назви найближчих почесних гірських вершин [11:238–240]. Резюмуючи викладене, підкреслимо як одну з ізоморфних тенденцій ономастики вторинне використання вже наявних топонімічних засобів для називання різноманітних географічних об'єктів, зокрема населених пунктів.

Вторинна ономастична номінація не обмежується випадками транстопонімної метонімії. Ойконіми можуть бути утворені як *мовні знаки третього порядку* від власних назв різних ономастичних класів. Іноді це *перенесені* назви, тобто повторення вже існуючих топонімів при називанні нових поселень, напр., назва укр. села **Гавриленці** є вторинною до назви **Гаврилетти / Gavrilești**, так само для рум. поселення ойконім **Чудей** (рум. **Ciudei**) — це лише вторинна назва початкової української форми **Чудин** [17: 65]. Існування *тезоіменних* топонімів (термін О. В. Суперанської) розглядають як одну з топонімічних універсалій, що властиві різним мовам [20: 208].

Причини транстопонімізації різні. “Найчастіше вони штучно переносяться з об'єктів чужої території як певний символ, що не має прямого стосунку до поселення, яке запозичило собі відповідну назву” [10: 199]. Таким можна вважати ойконім в Україні **Афіни** (1930 р.) > **Заря** (1936 р.) (укр. **Зоря**) як пам'ять про історичну батьківщину приазовських греків та її головний етнічний центр [15:25]. Подібну природу має назва с. **Константинополь**, яка з'явилася в Приазов'ї на честь православної столиці Римської імперії [15:74–75]. Відомо, нагадує В. В. Лучик, що причорноморське місто **Одеса** та ін. “отримали свої запозичені назви завдяки поетизованому ставленню до античної Греції та зв'язаній з нею “грецькій моді” в топонімії II пол. XVIII ст.” [16:200]. Іноді першопоселенці черпали назви для нових населених пунктів з назв колишніх рідних місць. Так, на території Донеччини поява східнороманських назв **Балта, Глудоси, Гольма**, за словами Є. С. Отіна, зобов'язана переселенню в даний район на початку 70-х років XVIII ст. молдован і волохів [15:87]. На Миколаївщині, за словами В. В. Лободи, назви німецьких колоній переважно були перенесеними, починаючи з кінця XVIII ст., з різних провінцій і земель Німеччини: **Мюнхен, Данціг, Вормс, Карлсруе, Баден** і под. У зв'язку з унормуванням назв поселень на українській мовній основі подібні ойконіми вживаються часом як умовні варіанти, що зазнали адаптації (**Калестрове — Карлсруе — сучасн. Степове; Рорби — Рорбах — сучасн. Новосвітлівка**) [8:32]. Старі найменування типу **Кандель, Мангейм, Зельц, Фрейдорф, Страсбург** також перенесли в топонімію південно-західної Одещини німці-колоністи з території їх давнішого мешкання [2:34]. У Бессарабії були засновані колонії вихідцями з французької Швейцарії: **Париж, Бриен, Арцис** та ін. [22:136]. Такі перенесені топоніми — одна з ознак *молодості топонімічної системи* [6]. Так, у відносно молодій системі Одещини перенесені ойконіми складають близько 10%, у той час як у Чернівецькій області їх у три рази менше, лише 3,1% [8: 30]. Для молоді ойконімії США і Канади перенесені транстопонімічні утворення є однією з найхарактерніших особливостей. Так, у Канаді, де мешкає 1 млн. 40 тис. осіб слов'янського походження, багато ойконімів — перенесення назв місцевостей, де мешкали іммігранти на своїй історичній батьківщині. Такими є ойконіми з вихідними назвами західних українських областей: **Ispas, Janow, Kolomija, Lanivci, Snjatin, Tarnopil, Kiew, Poltava** [18:71].

Іноді перенесені назви виникають як результат транстопонімічної метафори: невеликі поселення на основі певних асоціацій отримують назви всесвітньо відомих міст або навіть країн, амер. **Geneva, Genoa, Havana, Milan, Sidney** (IL); **Dublin** (PA); **Havre** (MT) та багато ін. У США назву **Odessa** мають населені пункти в шістьох штатах. До 1946 року в Україні були села **Америка, Афіни, Африка, Люксембург** [1: 76], х. **Сахалін, Карфаген, Швейцарія** [21: 807, 837, 737, 872]. Зараз в Україні випадки транстопонімічної метафори можна побачити тільки в мікротопонімії, наприклад: **Абіссінія, Америка, Афганістан, Бермуди, Біробіджани, Варшава** [19: 11, 14, 18, 42, 54, 89].

Причиною виникнення транстопонімічної метафори є те, що широко відомі назви поряд зі своїм звичним топонімічним значенням (функціями) спроможні набувати додаткові конотації (здебільшого позитивні), що мають асоціативно-образний та емоційно-оцінний компоненти. Конотативні топоніми виробляють яскраві ознаки, які слугують основою для порівняння і, — звідси, — для виникнення транстопонімічної метафоричності. Конотативні оніми з розвиненими співзначеннями, ймовірно, є однією з ономастичних універсалій [13: 56].

Як іншу причину можна назвати релігійні почуття мешканців, котрі називають свої селища біблійними або християнськими топонімами: **Ararat** (CA, WA), **Jericho** (RI), **Palestine** (TX), **Bethlehem** (CT), **Nazareth** (TX, PA), **Antioch** (CA). Своєрідна тенденція відображена у класичних назвах, в яких відроджуються назви міст античної літератури і міфології: **Sparta** (IL, NJ), **Troy** (IL, NH). Ойконімія США багата також на такі назви, як **Memphis** (NE), **Atlanta, Vesuvius** (VA), **Mecca** (VA), **Philippi** (WV) та ін. Такого роду назви не мають аналогів в ойконімії інших сучасних мов.

Особливий різновид вторинної ономастичної номінації становлять трансантропонімічні переноси, тобто вживання непереоформлених топонімічними засобами антропонімів (особових імен, прізвищ або прізвиць) як назв населених пунктів. Причини ойконімізації вихідних антропонімів різноманітні. У Давній Русі численним розрядом географічних назв є ті, котрі походять від особових імен першопоселенців, засновників міста і власників: **Ярославль, Владимир, Житонег, Житобудь, Любонег**. Серед назв поселень Волинсько-Рівненського Полісся, за словами В. П. Шульгача, “де присутність слов’янського етносу ніколи не переривалася <...>, законсервовано й збережено до сьогодення чимало ономастичних архаїзмів <...>, які репрезентують усі класи пропріальної лексики, однаковою мірою маніфестуючи те, що було актуальним для співжиття наших далеких предків: укр. **Біловіж** (Рв) < **Bělovidъ*, **Вітоніж** (Вл) < **Vitoněgъ*, **Озденіж** < **Sъdēněgъ*, **Бутмер** (Вл) < **Butmērъ*, **Ждань, Клевень, Познань** (Рв) < **Ждан*, **Клеван*, **Познан* < **Ъьданъ*, **Кльванъ*, **Рознанъ*” [24:274–276]. Ряд географічних назв, що виникли від старовинних (дохристиянських) імен людей, як стверджує В. В. Жайворонок, сьогодні вже не пов’язується з конкретною історичною особою, напр.: **Яготин** (від *Ягота*), **Пирятин** (від *Пирята*), **Люботин** (від *Любота*), **Путятин** (від *Путята*), **Гостятин** (від *Гостята*), **Козятин** (від *Козята*), **Рогатин** (від *Рогата*), **Ділятин** (від *Ділята*), **Снятин** (раніше **Коснятин** від *Коснята*) [5: 236].

Іншу ономастичну природу має структурно тотожний різновид відантропонімічної номінації — коменоративні ойконіми з яскраво вираженою соціальною спрямованістю: увічнити імена видатних людей, присвоївши їх як назви населеним пунктам, напр. укр. **Шевченко** [3: 494–495]. В Росії на берегах річки Волга, як зазначає В. Ф. Шишмарьов, існували німецькі та французькі поселення, назви яких були створені від власних імен мешканців, напр., німецькі ойконіми: **Бауер** (*Карамышевка*), **Меркель** (*Макаровка*), **Ротхаммель** (*Памятная*), **Брабандер** (*Казицкая*), **Теллер** (*Березовка*), **Прейс** (*Краснополе*), **Зельман** (*Ровная*), та ін. Багато поселень на лівому березі Волги мали французькі назви: **Луи** (*Островка*), **Оденкур** (*Audeincourt*), **Шасселуа** (*Chasselouis*), **Кано** (*Capeau*), **Буару** (*Voigoux*), **Монжу** (*Monjou*) та ін. У 1769 р. перейменування іноземних назв не змогли витіснити старі. Після нової хвилі у 1915 році перейменовані ойконіми існували паралельно зі старими: пор., **Шасселуа** — **Островка**, **Борегар** — **Буерак**, **Кано** (*Кана*) — **Канское**, **Буару** — **Бордовское**, **Оденкур** — **Брабандер** — **Казацкая** [22: 110 — 111]. У сучасній європейській ойконімії відантропонімічні способи номінації — явище досить рідкісне. У Великій Британії з досліджених нами більш як 4000 топонімів тільки 11 — антропоніми, що вживаються в топонімічній функції в чистому виді [27, 28, 30]. В історичному регіоні Німеччини — Саксонії зпоміж 1232 ойконімів ми не виявили жодного корелюючого з антропонімом [25;26]. Близько 50 романських мікротопонімів можна виявити, проглядаючи карти м. Одеси ХІХ — поч. ХХ ст. Ці назви були утворені від імен власників певної земельної ділянки: французів, італійців, іспанців,

напр., **Анатра, Томазіні, Бажольє, Курьє, Шаміє, Кальсада**. За винятком назви **Ланжерон**, жодна з них не збереглася на сучасній карті міста.

Зовсім інше становище склалося в топонімії США, де принцип відантропонімного найменування — один з основних і варіює у своїх численних конкретних реалізаціях. Ім'я президента **Washington**, за нашими підрахунками, зустрічається в топонімії США 84 рази (включаючи назву столиці, штату, багатьох населених пунктів, озер, гірських вершин, 30 графств) [33]. Численними у топонімії є імена інших президентів, політичних діячів і воєначальників: **Adams, Franklin, Hamilton, Linkoln, Grant** та ін. Наприклад, у штаті Небраска 12 найменувань — це прізвища президентів США (ойконіми: **Artur, Garfield, Grant, Jefferson, Linkoln**), 13 найменувань — прізвища військових діячів (ойконіми: **Knox, Wayne, Johnson, Hooker, Howard**), далі — прізвища політиків (ойконіми: **Blaine, Cuss, Holt, Dodge, Douglas**), журналістів (ойконім **Greeley**), бізнесменів (ойконім **Sarpy**), колоністів (ойконім **Boone**), сенаторів (ойконіми **Hitchcock, Thayer**) [29:388]. Назвами селищ ставали імена першопоселенців, місцевих священиків, начальників поштових відділень і відділень банків, інженерів тощо, а також імена їхніх дружин і дітей: **Anthony, Charlotte** (FL), **Victor** (CA), **Christiana** (PA), **Louisa** (KY) а також імена колишніх індіанських вождів: **Klawock** (AK), місцевих індіанців та культурних діячів минулого часу: **Pontiac** (MI, CA), **Tecopa** (CA), **Tecumseh** (NH), **Sequoyah** (CA), **Kokomo** (IN) [32: 242, 243].

Зазначимо також, що велика кількість відантропонімних ойконімів у США пов'язані з різними асоціаціями, викликані різними причинами. Це, наприклад, імена давньогрецьких і давньоримських богів: **Jupiter, Vulcan, Echo, Eros**; античних героїв, поетів, політичних діячів: **Ulysses, Homer, Caesar**. На Україні, напр., є ойконім **Дар'я** < від прізвища Дарій [7: 26]. Ойконімами також ставали прізвища відомих людей нового часу: **Byron** (IL, IN), **Sheridan** (IL), **Stendal** (IN), **Dickens** (NB), **Schiller** (IL), **Verdi** (NV). Іноді тут проявляється американський ім'ятворчий снобізм — дати, наприклад, маленькому сільцю, що загубилося серед безкрайнього простору, гучне ім'я **Napoleon** (IN, ND).

Назви ніколи не існують ізольовано, вони “завжди співвіднесні одна з одною” [12:34]. Діючі ойконіми сприяють виникненню нових, аналогічних утворень, формуючи специфічні топонімічні мікросистеми у сфері відантропонімних ойконімів, пор. назви сусідніх селищ амер. **Romeo і Juliette** (FL) [27:72], рос. **Енгельс і Маркс** (Саратовська обл.).

Таким чином, топонімію всесвіту можна розглядати як єдину ономастичну систему, в якій крім локальних специфічних особливостей діють ізоморфні, загальноономастичні закономірності. Чільне місце серед них посідають закономірності трансономастичного переосмислення ойконімів — одна з топонімічних універсалій.

Умовні скорочення

1. Назви адміністративно-територіальних одиниць

1. США: AK — Аляска, CA — Каліфорнія, CT — Коннектикут, IL — Іллінойс, IN — Індіана, FL — Флорида, KY — Кентуккі, MI — Мічиган, MT — Монтана, NB — Небраска, ND — Північна Дакота, NH — Нью-Гемпшир, NV — Невада, PA — Пенсільванія, TX — Техас, VA — Вірджинія, WA — Вашингтон, WV — Західна Вірджинія.
2. Області України: Вл. — Волинська, ІФ — Івано-Франківська, Кв — Київська, Од. — Одеська, Рв. — Рівненська, Чрв — Чернівецька, Чрг — Чернігівська.

1. Бучко Г., Бучко Д. Радянська дійсність і українська ойконімічна система: соціологічний аспект // Мовознавство: Доп. та повідомл. IV Міжнар. конгр. українців. — К.: Пульсари, 2002. — С. 75–78.
2. Горожанкіна Л. В. Структура ойконімії Південно-Західної Одещини // Повідомлення Української ономастичної комісії. Вип. 13 / Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні АН УРСР. — К., 1975. — С. 33–36.
3. Горпинич В. О. Словник географічних назв України: (Топоніми та відтопоніми прикметники): Близько 25000 слів. — К.: Довіра, 2001. — 526 с.
4. Горпинич В. О. Власні назви і відтопоніми утворення Інгуло-Бузького межиріччя / Горпинич В. О., Лобода В. В., Масенко Л. Т. — К.: Наукова думка, 1977. — 192 с.
5. Жайворонко В. В. Українська етнолінгвістика. Нариси. — К.: Довіра, 2007. — 262 с.
6. Карпенко Ю. А. Признаки молодости топонимической системы // Перспективы развития славянской ономастики. — М.: Наука, 1980. — С. 48–57.
7. Карпенко Ю. О. Топоніміка гірських районів Чернівецької області. — Чернівці: ЧДУ, 1964. — 80 с.
8. Касім Г. Ю. Перенесені ойконіми як характерна ознака молоді топонімічної системи / Г. Ю. Касім // Мова. Науково-теоретичний часопис з мовознавства. — 1995. — № 1-2. — С. 30–33.
9. Лобода В. В. Іншомовні елементи в топонімії Інгулецько-Тилігульського басейну // Повідомлення Української ономастичної комісії / Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні АН УРСР. — К., 1975. — Вип. 13. — С. 28–33.

10. *Луцик В. В.* Позамовні чинники й категорії ойконімної номінації // Студії з ономастики та етимології. 2007 / НАН України. Ін-т укр. мови: зб. наук. праць. — К., 2007. — С. 193–201.
11. *Мурзаев Э. М.* Очерки топонимики / АН СССР. Ин-т географ. — М.: Мысль, 1974. — 382 с.
12. *Никонов В. А.* Введение в топонимику. — М.: Наука, 1965. — 179 с.
13. *Отин Е. С.* Коннотативные онимы и их производные в историко-этимологическом словаре русского языка // Вопросы языкознания. — 2003. — № 2. — С. 55–72.
14. *Отин Е. С.* Непереформленные личные имена в гидронимии Дона // Избр. работы: [в 2 т.]. — Донецк: Донеччина, 1997. — Т. 1. — С. 173–194.
15. *Отин Е. С.* Топонимия приазовских греков. Историко-этимологический словарь географических названий. — [2-е изд.] — Донецк: Юго — Восток, Лтд. 2002. — 210 с.
16. *Отин Е. С.* Рецензії та анотації: М. Т. Янко. Топонімічний словник-довідник Української РСР. — К.: Радянська школа, 1973. — 180 с. // Мовознавство. — 1974. — № 6. — С. 86–89.
17. *Редька Я.* Сліди слов'яно-романської взаємодії в ойконімії Буковини / Ярослав Редька, Лідія Лупуляк // Науковий вісник Чернівецького університету: зб. наук. праць. Слов'янська філологія. — Чернівці: Рута, 2007. — Вип. 354–355. — С. 62–66.
18. *Секирін П. В.* Географічні назви слов'янського походження в Канаді // Мовознавство. — 1988. — № 1. — С. 70–72.
19. *Словник мікротопонімів і мікрогідронімів північно-західної України та суміжних земель: [у 2 т.]* // Волинський держ. ун-т ім. Лесі Українки. Філологічний фак-т. Ономастико-діалектологічна лаб.: [упоряд. Г. Л. Аркушин]. — РВВ “Вежа” ВДУ ім. Лесі Українки. — Луцьк, 2006. — Т. 1: А-К. — 408 с.
20. *Суперанская А. В.* Ономастические универсалии // Восточнославянская ономастика. — М.: Наука, 1972. — С. 346–356.
21. *Українська РСР: Адміністративно-територіальний поділ на 1 вересня 1946 року.* — Київ: Укр. вид-во політичної літератури Держполітвидав УРСР, 1947. — 1064 с.
22. *Шишмарёв В. Ф.* Романские поселения на юге России; отв. ред. В. М. Жирмунский. Труды Архива АН СССР. — Вып. 26. — Л.: Наука, Ленингр. отд., 1975. — 244 с.
23. *Шульга В. П.* Ойконімія Волині: Етимологічний словник-довідник. — К.: Київ, 2001. — 189 с.
24. *Шульга В. П.* Праслов'янська спадщина в топоніміконі Волинсько-Ровенського Полісся // Наук. вісник Чернівецького унів. Слов'янська філологія. — Чернівці: Рута, 2007. — Вип. 354–355. — С. 274–277.
25. *Blaschke Karlheinz.* Historisches Ortsverzeichnis von Sachsen. 1. Teil: Mittelsachsen. — Leipzig: VEB Bibliographisches Institut, 1957. — XVI + 63 S.
26. *Blaschke K.* Historisches Ortsverzeichnis von Sachsen. 2. Teil: Nordwestsachsen. — Leipzig: VEB Bibliographisches Institut, 1957. — XVI + 63 S.
27. *Blevins Don.* The Unusual Origins of More Than 3,000 American Place Names. — Nashville, Tennessee: Cumberland House, 2000. — 435 p.
28. *Ekwall Eilert.* The Concise Oxford Dictionary of English Place-names. — Fourth edition. — Oxford: Oxford University Press, Ely House, 1966. — XLIX + 546 p.
29. *Fitzpatrick, Lilian L.* Nebraska Place-Names. — Lincoln: Nebraska State Historical Society, 1982. — XIV + 447 p.
30. *Reany P. H.* The Origin of English Place-Names. Fourth impression. — London: Routledge and Kegan Paul, 1969. — 277 p.
31. *Room A.* Dictionary of Place-names in the British Isles. Over 4,000 place-names — their fascinating origins and history. — London: Butler & Tamer Ltd, Bloomsbury Publishing Limited, 1988. — XXVI + 414 p.
32. *Stewart G. R.* American Place-Names. A Concise and Selective Dictionary for the Continental United States of America. — New York: Oxford University Press, 1970. — XL + 550 p.
33. *The Encyclopedia Americana. International Edition.* Complete in thirty volumes. “First published in 1829”. GROLIER International Headquarters: Danbury, Connecticut. — 2001.

О. N. Sklyarenko

ABOUT TRANSONOMASTIC SHIFTINGS OF OIKONYMS (TYPOLOGICAL COMPARISON)

The article deals with problems of transonomastic shiftings of oikonyms in different languages which are manifestations of isomorphic toponymical laws and belong to onomastic universals.

Key words: onomastics, oikonyms, toponymical metonymy, transonomastic shiftings, typology, isomorphism.

О. Н. Склярєнко

О ТРАНСОНОМАСТИЧЕСКИХ ПЕРЕОСМЫСЛЕННЫХ ОЙКОНИМАХ (ОПЫТ ТИПОЛОГИЧЕСКОГО СОПОСТАВЛЕНИЯ)

В статье рассматриваются различные виды трансономастического переосмысления ойконимов в разных языках как одно из проявлений изоморфных общеономастических закономерностей, как одна из ономастических универсалий.

Ключевые слова: ономастика, ойконимы, топонимическая метонимия, трансономастические переосмысления, типология, изоморфизм.

ПИТАННЯ ТЕРМІНОЗНАВСТВА

УДК 811.161.2'276.6'373.2/46

Я. Г. Мар'яно

Синонімія в українській термінології дизайну

Стаття присвячена актуальній проблемі функціонування термінів-синонімів в українській термінології дизайну. У ній висвітлюється зв'язок синонімії з процесом номінації. Особлива увага приділяється синонімам-дублетам.

Ключові слова: термін, термінологія, синонімія, дизайн, термінологічна номінація.

Синонімія у сучасному мовознавстві вважається однією з найважливіших системоформуючих лексичних категорій. Синонімія тісно пов'язана з процесом номінації, а будь-який об'єкт позамовної дійсності має чимало ознак, кожна з яких і може послужити основою номінації. Звідси й походить явище, при якому для позначення того самого об'єкта використовується ряд номінацій, пов'язаних синонімічними зв'язками. Для правильного розуміння явища синонімії важливо враховувати не тільки предметне значення слів-синонімів, а й особливості їх уживання та граматичні умови сполучуваності з іншими лексичними одиницями. У термінології синонімія — явище небажане, оскільки однією з найістотніших характеристик терміна є однозначність, адже “природа терміна як особливого виду мовного знака передбачає однозначну відповідність між словом і поняттям” [4: 32], зумовлює нечіткість з погляду вираження і змісту терміна.

Синоніми у літературній мові і в термінології мають неоднакову природу та виконують різні функції. В. П. Даниленко вважає, що термінологія має передумови для виникнення синонімічних найменувань одного поняття [3: 73], тоді як у загальномовній лексиці синоніми співвідносяться переважно з предметним значенням.

У загальнолітературній лексиці синоніми сприяють виявленню у значеннях додаткових смислів, дають можливість уникнути одноманітності висловлювань, підсилюють оцінну інтонацію. У термінології роль синонімів значно менша, і кваліфікують її як переважно негативне явище [5: 183]. Синонімічні одиниці у термінології позначають одне і те ж саме поняття, дублюючи одна одну, мають відмінності у понятійному плані, відрізняються семантикою словотворчих елементів, етимологією, ступенем сучасності та особливостями у функціонуванні.

Синоніми-терміни розрізняються характерною ознакою, покладеною в основу називання понять, і становлять досить специфічну категорію слів щодо їхніх стилістичних можливостей. Звідси природне прагнення позбавитися синонімії в термінології, бо вона спричиняє нечіткість як з погляду плану вираження, так і плану змісту терміна.

У термінів *зруб*, *кліть* синонімічні зв'язки виникли на основі зовнішньої подібності: “будь-яке зображення, що виконується від руки за допомогою графічного засобу — контурної лінії, штриха, плями”.

Зокрема, у термінології дизайну *малюнок*, *рисунок* називають одне поняття. На основі подібності значень порівнюємо: “спосіб зведення споруд із колод чи брусів, які укладають горизонтальними рядами, з'єднуючи врубами”.

Отже, у мовознавстві наявні такі підходи до визначення синонімічності слів [7: 197]:

- 1) сигніфікативний підхід (близькість значення) [1: 50];
- 2) денотативний підхід (тотожність позначуваних словом предметів) [6:62];
- 3) дистрибутивний підхід (тотожність сполучувальних властивостей синонімів і здатність їх замінювати один одного в контексті) [2: 39].

Будь-яка галузь науки і техніки, розвиваючись й удосконалюючи свою термінологію, готує ґрунт для появи синонімів, але з часом частина термінів-синонімів зникає, інші закріплюються

як основні. Серед базових парадигматичних груп в українській термінології дизайну синонімія найширше представлена, оскільки термінологія дизайну як складова частина мови, її підсистема, розвивається за законами мови.

Серед термінів-синонімів галузі дизайну переважну більшість становлять синоніми-дублети, які увійшли в термінологічну систему внаслідок мовних контактів. Ці дублети ми можемо розділити на дві підгрупи: 1) запозичений термін + запозичений, наприклад: *іонік* (з лат. *ionicus* > фр. *ionique* “іон”) — *ови* (з лат. *ovum* “яйце”) “орнаментальний мотив у вигляді яйцеподібних опуклостей, оздоблених валиками, на капітелях та карнизах”; *касета* (з англ. *cassette* < фр. *cassette* < іт. *cassetta* “скринька”) — *кесон* (з фр. *caisson* < іт. *cassone* “ящик”) “художньо оформлена заглибина у формі геометричної фігури на внутрішній поверхні арок або склепін”; *клуазонне* (з фр. *cloison* “перегородка”) — *емалі* (з франк. *smalt* > фр. *email*) “перегородчаста емаль”; *корабель* (з гр.) — *неф* (з лат. *navis* > фр. *nef* “корабель”) “втягнуте приміщення, частина інтер'єру, відокремлене з одного або двох боків рядом колон або стовпів”; *ландшафт* (з нім. *Landschaft*) — *пейзаж* (з фр. *paysage* < *paus* “місцевість, країна”) “жанр образотворчого мистецтва або окремих творів цього жанру, в якому основним об'єктом зображення є дика або перетворена людиною природа”; *ліхтарик* (з нім. *Leuchter*) — *лантерна* (з лат.) “засклена башточка над куполом”; *мусія* (з гр.) — *мозайка* (з гр. > лат. *mosaica* > фр. *mosaique*) “техніка зображення зі смальти чи шматочків мармуру, скла тощо”; *помпон* (з гр. > лат. *pero* > фр. *pompon*) — *кутасик* (з тур. *kutas*) “виготовлена з ниток, хутра і т. п. декоративна прикраса круглої форми”; *стовбур* (з гр. *stoia*, *stoa*) — *фуст* (з іт. *fusto*) “основна циліндрична частина колони”; *фарфор* (з тур. *farfur* < перс. *faufur*) — *порцеляна* (з іт. *porcellana*) “мінеральна маса, що після відповідної обробки просвічується, не пропускає воду й газ; використовується для виготовлення тонкого посуду, виробів декоративного характеру тощо”; 2) питомий термін + запозичений, наприклад: *полива* (з псл. **liti* (se) “лити”) — *глазур* (з нім. *Glaser* < *Glas* “скло”) “тонке покриття на виробках, закріплене випалом, яке надає їм блиску, непроникливості вологи”; *зубці* (з псл. **zobъ*) — *мерлони* (з фр. *merlon* < іт. *merlone* “ділянка між амбразурами”) “завершення стін”; *кладка* (з псл. **kladъkъ* “мосток, мостки”) — *мурування* (з лат. *murus* > ср. — в. — н. *muren* > польс. *murować* “класти стіну”) “конструкція з природних або штучних каменів”; *кора* (з ст. — сл. *кора*, О. — с. **koга*: **когъ*. И. — е. **(s)ker-* [:(s)-*kor-*] “різати”) — *каріатида* (з гр. *karaytides* “карійська дівка”) “підпора у вигляді дівочої статуї у довгому одязі”; *краплі* (з псл.) — *гутти* (з лат. *gutta* “крапля”) “рельєфні прикраси у вигляді маленьких усічених конусів, пірамід, циліндрів і т. д. на нижній поверхні мутула”; *крапельник* (з псл.) — *жолоб* (з др. — рус. *жолобъ*, цслав. *жлѢбъ*) “лотік, заглиблення для відводу вологи”; *лутки* (з псл. **lutъkъ* “терпкий, різкий, їдкий, дратівливий”) — *варцаби* (з лат. *tabula* > нім. *Wurfzabel* > польс. *warcaby*) “дерев'яні бруски або кам'яні плити навколо віконного прорізу”; *нієло* (з іт. *niello* “чернь”) — *чернь* (з псл. **čegęnъ(jь)* “чорний”) “рисунок, вирізаний на золоті або сріблі й заповнений черню (темним сплавом срібла, міді, сірки й бури); *наволочка* (з др. — рус. “чохол”) — *пошивка* (з псл. **liti* < **lъi* “шити”) “чохол із тканини, який надягається на подушку і має декоративне призначення”. А можуть бути і обидва терміни автохтонного творення, наприклад: *крапельник* з псл. — *жолоб* з цслав. *жлѢбъ*; *наобразник* з ст. — слав. *образъ* “обличчя, щока” — *божник* з псл. **boгъ*; *наволочка* з др. — рус. “чохол” — *пошивка* з псл. **liti* < **lъi* “шити”; *обшиття* — *обшивка* з псл. **liti* < **lъi* “шити” [Мельничук I: 293; II: 527; III: 93, 174, 177, 261, 265, 426; IV: 250; Трубочев II: 377; 2: 92, 377; 7: 29-30; Фасмер I: 240, 252, 443; II: 120, 241, 337, 445, 497, 500, 632, 649, 659; III: 108, 218-219, 249, 328, 441, 495, 670, 672, 726, 765; Преображенский I: 386, 427, 456, 554; Черных I: 155, 485, 503, 592; II: 107, 345; Шанский I: 2, 223-224; II: 8, 219, 299; Ушаков III: 1377, 1379; IV: 1064, 1207; ИОРЯС 20, 4, 176; Зенович 108, 319, 346, 394, 423, 441, 697; Гак В. Г., Ганшина К. А. 261, 969].

За спільними лексичними значеннями і загальними граматичними ознаками слова-синоніми об'єднуються в синонімічні ряди. Вони наявні і в термінології дизайну, наприклад: терміни *дентикули* — *зубчики* — *сухарики* “декоративні прямокутні виступи на карнизи”; *ліхтар* — *ліхтарня* — *маківка* “вершина, верхівка, верхня частина будівлі”; *пуантилізм* — *неоімпресіонізм* — *дивізіонізм* “течія, що виникла у Франції в 1885 р. Представники розвивали тенденції пізнього імпресіонізму, намагалися науково обґрунтувати за допомогою досліджень у сфері оптики, надаючи методичного характеру прийомам розкладання складних тонів на чисті кольори”; *приспе* — *сале* — *тирнац* “галерея з дахом на стовпах перед головним фасадом будинку в усю його

довжину”; *саман* — *адоба* — *лимпач* “невипалена цегла-сирець, виготовлена із суміші глини, різаної соломи, піску або інших матеріалів” [див: СХТ; Тимофієнко; ДУМ; Ничкало; Запаско; РУС; Енциклопедія].

Терміни-дублети можуть розрізнятися префіксами (*неоготика* — *псевдоготика* “напрям в архітектурі ХІХ ст., що відроджував форми і конструктивні особливості готики”; *налавники* — *полавники* “індивідуальні предмети народного ткацтва”), суфіксами (*набивка* — *набиванка* “вид декоративно-ужиткового мистецтва: ручний спосіб вибивання на тканині кольорового узору”; *обшиття* — *обшивка* “облицювання конструкцій за допомогою механічних кріплень”; *подій* — *подіум* “висока, зазвичай прямокутна платформа зі сходами з одного боку й похилими іншими боками”).

Як і в будь-якій іншій термінології, явище синонімії в українській термінології дизайну відбиває історію становлення і динаміку її розвитку на сучасному етапі.

Результати дослідження свідчать про наявність в термінології дизайну явища синонімії, яке має обмежену сферу функціонування.

1. *Будагов Р. А.* История слов в истории общества. — М.: Просвещение, 1971. — 269 с.
2. *Булаховський Л. А.* Нариси з загального мовознавства. — К.: Радянська школа, 1955. — 247 с.
3. *Даниленко В. П.* Русская терминология: Опыт лингвистического описания. — М.: Наука, 1977. — 246 с.
4. *Кочан І. М.* Синонімія у термінології // Мовознавство. — 1992. — Ч. 3. — С. 32–34.
5. *Панько Т. І., Кочан І. М., Мацюк Г. П.* Українське термінознавство. — Львів: Світ, 1994. — 214 с.
6. *Реформатский А. А.* Введение в языкознание. — М.: Просвещение, 1967. — Изд. 4. — 542 с.
7. *Тонди Л.* Проблемы семантики. — М.: Прогресс, 1975. — 487 с.

Ya. G. Maryanko

THE SYNONYMY IN THE UKRAINIAN DESIGN TERMINOLOGY

The article is devoted to the present-day problem of the synonym function in the Ukrainian design terminology. The connection of the synonymy with the process of nomination is examined. The synonyms-duplicates are analyzed.

Key words: term, terminology, synonym, design, terminological nomination.

Я. Г. Марьянко

СИНОНИМИЯ В УКРАИНСКОЙ ТЕРМИНОЛОГИИ ДИЗАЙНА

Статья посвящена актуальной проблеме функционирования терминов-синонимов в украинской терминологии дизайна. В ней рассматривается связь синонимии с процессом номинации. Особое внимание уделяется синонимам-дублетам.

Ключевые слова: термин, терминология, синонимия, дизайн, терминологическая номинация.

Словотвірний тип термінів інформатики зі значенням 'подібний за функцією'

У статті проаналізовано функції лексико-семантичних дериватів української терміносистеми інформатики за суспільно-природничими сферами твірних слів.

Ключові слова: лексико-семантичний спосіб, словотвірний тип, дериват, сема.

Лексико-семантичний спосіб словотворення займає провідне місце у творенні термінів інформатики: з усіх похідних термінів засвідчено 80 дериватів, утворених цим способом, що становить 24,2% (пор. на другому місці суфіксальний спосіб — 16,3 %).

3-поміж усіх словотвірних типів (далі СТ) лексико-семантичного способу творення найпоширенішим є СТ зі значенням 'подібний за функцією'. Таку ж ситуацію відзначають дослідники і щодо інших терміносистем [2: 9]. Однією з особливостей частини дериватів, утворених лексико-семантичним способом, є наявність у них експресивного складника. Деякі з таких термінів мають навіть певний конотативний складник, наприклад, *дружній, зломщик, мишка*. Це пояснюється ще й тим, що значна частина метафоризованих термінів сягає своїм корінням загальнонавчаних слів [3: 221], розмовного професійного мовлення і навіть комп'ютерного жаргону та сленгу [4].

Оскільки деривати, утворені лексико-семантичним способом, являють собою своєрідні метафори, то твірними словами для них стають слова з різних суспільно-природничих сфер. Серед 57 дериватів даного СТ (71,25%) 28 слів (або 49,1%) належать до сфери "Світ людини", напр., *архів, бібліотекар, гортання, дисципліна, дружній, замовчування, запит, застосування, зломщик (зламник), конфлікт, майстер, мова, налагоджувач, розпакувати, тека*, 16 (або 28,1%) — до сфери "Техніка", наприклад, *буфер, головка, завантажувач, заглушка, закачування, замок, перепалювання, шина, шлюз* і 7 (або 12,3%) до сфери "Процеси та стани", наприклад, *зависати, очищення, переривання, прозорість, скидати*. Ці сфери становлять 89,5% від усього масиву дериватів СТ зі значенням 'подібний за функцією'. Причому в даному СТ актуалізовано 90,3% від усієї кількості слів сфери "Світ людини", 88,9% від усієї кількості слів сфери "Техніка", решта суспільно-природничих сфер становлять незначну частку через малочисельність. Таким чином, можна вважати, що СТ зі значенням 'подібний за функцією' ґрунтується в основному на двох сферах: "Світ людини" і "Техніка".

Метою даної наукової розвідки є аналіз функцій лексико-семантичних дериватів, на підставі яких відбувалася метафоризація. Розглянемо це на конкретних прикладах. Під першим номером подаватимемо семантему, що стосується твірного слова, під другим — семантему деривата. Аналіз проводитимемо за суспільно-природничими сферами твірних слів. Стандартні тлумачення слів нами не завжди зберігалися незмінними для зведення двох тлумачень до "спільного семантичного знаменника", бо тільки в такому разі стає експліцитною природа метафоризації (перенесення).

Зі світом людини пов'язані такі деривати (друге тлумачення належить сфері інформатики).

Архів 1. Установа для зберігання документів; 2. Організація зберігання сукупності даних. Відбувається перенесення ознаки за функцією 'зберігання', співвідсною з діяльністю людини.

Бібліотека 1. Установа, де зберігаються і видаються читачам друковані видання; 2. Організована сукупність програм і частин програм, які вживаються іншими програмами. Перенесення за функцією 'зберігання і видавання'.

Бібліотекар 1. Посадова особа, що забезпечує роботу бібліотеки та обслуговування користувачів; 2. Програма, що забезпечує організацію системних бібліотек та обслуговування бібліотек користувачів. Як видно, функції людини (посадова особа) 'організувати і обслуговувати' переносяться на комп'ютерну програму.

Версія 1. Один із викладів або пояснень будь-якого факту, події; 2. Окремий випуск програмного забезпечення. В обох випадках маємо ряд певних явищ, які, поруч із спільністю фак-

тів, розрізняються певними характеристиками. В даному випадку слід говорити про функцію ‘розрізнення’, що переноситься зі сфери розумової діяльності людини на програмний продукт.

Гортання 1. Перегляд книжки, журналу, записника і т. ін. за сторінками; 2. Перегляд інформації, організованої сторінками, за допомогою клавіш. Дане перенесення є комплексним. Воно складається з домінантного перенесення за функцією ‘гортати сторінку (реальної книжки і т. ін.)’ — ‘гортати сторінку (електронної книжки і т. ін.)’ і не домінантних перенесень за структурою (поділ електронного документа на порції) і за формою (електронні сторінки нагадують реальні сторінки).

Дисципліна 1. Обов’язкове підкорення встановленому порядку (стосовно людини); 2. Обов’язкове підкорення встановленому порядку (стосовно алгоритмів реалізації стратегії). Перенесення якостей людини на комп’ютерну програму.

Документ 1. Папір з інформацією у письмовій формі, що може розглядатися як окрема одиниця у процесі інформаційної діяльності; 2. Файл, створений за допомогою текстового процесора, що може розглядатися як окрема одиниця у процесі комп’ютерного опрацювання інформації. Функція одиниці інформаційної діяльності людини переноситься на одиницю опрацювання інформації комп’ютером.

Дружність (дружній) 1. Характеристика людини, психологічно сумісної з іншою, пов’язаною довірою, відданістю; 2. Характеристика програми, сумісної з іншими програмами або яка забезпечує для користувача природний спосіб взаємодії. Функція ‘гармонійної взаємодії’ переноситься з міжлюдських стосунків на міжпрограмні та машинно-людські.

Журнал 1. Книга або зошит для реєстрації реальних подій; 2. Файл для реєстрації віртуальних подій. Функція ‘реєстрація’ людиною переноситься на таку ж саму функцію щодо комп’ютера.

Закрити 1. Припинити будь-яку діяльність; 2. Завершити роботу програми. У першому випадку людина завершує реальну роботу (завершити діяльність фірми, концерт, конференцію і т. ін., тобто стосунки в системі людина — людина), у другому випадку йдеться про стосунки в системі людина — машина.

Замовчування 1. Пасивна підтримка людиною дій іншої людини (‘мовчання на знак згоди’); 2. Угода про характеристику мовного об’єкта або виконувану дію за відсутності їх явного опису. Перенесення за функцією ‘угода’. У другому випадку ‘угода укладається’ між людиною та машиною.

Запам’ятовування 1. Процес зберігання інформації в пам’яті людини; 2. Процес зберігання інформації в пам’яті комп’ютера. Функція людини переноситься на машину.

Запит 1. Вимога, прохання надати які-небудь відомості; 2. Посилання сигналу (людиною або програмою), який ініціює відповідь. Функція ‘сигнал-вимога інформації’.

Застосування 1. Використання, запровадження в практику; 2. Прикладна програма, що працює під керуванням багатозадачної операційної системи. Перенесення за функцією ‘запровадження в практику’.

Зломщик (зламник) 1. Людина, що зламує систему захисту приміщення (замок, двері) для незаконного заволодіння майном; 2. Людина, що зламує систему захисту комп’ютера для незаконного заволодіння інформацією. Функція ‘зламування для незаконного оволодіння’.

Ім’я 1. Особиста назва людини; 2. Група символів, які використовуються для ідентифікації об’єктів, програм. Функція ‘ідентифікація’.

Каталог 1. Перелік предметів, укладений у порядку, що полегшує їх знаходження; 2. Перелік файлів, наборів даних та бібліотек програм, який містить посилання на їх розташування. Функція ‘знаходження об’єктів’. У цьому випадку наявне також одночасне не домінантне перенесення за структурою ‘перелік’.

Конфлікт 1. Зіткнення протилежних інтересів, поглядів, що зумовлює ускладнення в стосунках між людьми; 2. Зіткнення функцій різних програм, що зумовлює ускладнення їх роботи. Функція ‘ускладнення роботи через зіткнення’.

Майстер 1. Фахівець у прикладній виробничій діяльності; 2. Спеціальна програма, призначена для полегшення роботи користувача шляхом автоматизації складних завдань. Функція ‘виконання виробничого завдання’.

Налагоджувач 1. Людина, що налагоджує роботу пристрою; 2. Програма, що налагоджує іншу програму. Функція ‘налагоджувати’.

Папка див. *Тека*.

Планшет 1. Дошка з натягнутим на неї папером, на який наносять план місцевості; 2. Спеціальна площина з механізмом для позначення положень точок. Перенесення за функцією ‘позначення положень точок’, ознака переноситься з системи ‘людина — топографічний пристрій’ на систему ‘людина — машина’.

Поштмайстер 1. Людина, що забезпечує пересилання поштових повідомлень; 2. Програма, що забезпечує пересилання повідомлень в електронній пошті. Перенесення за функцією ‘пересилання поштових повідомлень’.

Розпакування (розпакувати) 1. Розкривання зв’язаного в пакунок, згорток; 2. Перетворення даних з подання, зручного для зберігання та пересилання, у подання, зручне для опрацювання. Перенесення за функцією ‘перетворення для опрацювання’, ознака переноситься з системи ‘людина — матеріальний об’єкт’ на систему ‘людина — машина’.

Тека 1. Виріб для розміщення, перенесення та зберігання документів; 2. Каталог файлів у системах із графічним інтерфейсом користувача. Функція ‘розміщення, зберігання, перенесення’. Процес перенесення аналогічний попередньому.

Упакований (упакувати, пакувати) 1. Складений, зв’язаний у пакет, зручний для пересилання та зберігання; 2. Поданий (про дані) у компактній формі, зручний для пересилання та зберігання. Функція ‘зручний для пересилання та зберігання’ переноситься з системи ‘людина — матеріальний об’єкт’ на систему ‘людина — машина’.

Значна частина технічних термінів стала основою творення термінів інформатики.

Буфер 1. Пристрій, який розміщується між двома іншими, для пом’якшення ударів; 2. Пристрій, який розміщується між двома іншими, для згладжування змін швидкості або рівня. Спільна функціональна ознака ‘пом’якшення’ і ‘згладжування’ роботи пристроїв і невідомі структурна ознака ‘у положенні між ними’. Ця ознака переноситься з системи ‘реальний об’єкт — реальний об’єкт’ на систему ‘віртуальний об’єкт — віртуальний об’єкт’.

Головка 1. Технічний пристрій для вимірювання та індикації фізичних величин; 2. Пристрій для записування, зчитування або стирання інформації. Слабке перенесення, тобто перенесення з близької сфери, а тому може також розглядатися як деяке розширення попередньої семантики внаслідок перенесення.

Завантаження (завантажувач, завантажувальний) 1. Дія з наповнення чого-небудь; 2. Дія з наповнення інформацією оперативної пам’яті. Функція ‘наповнення порожнього’.

Заглушка 1. Пристрій для затуляння отворів у будь-якому приладі; 2. Фіктивна підпрограма, яка імітує функції відсутнього модуля. Система трубопроводів порівнюється з системою ‘алгоритмопроводів’, тобто послідовності алгоритмів програми. Перенесення за функцією ‘припиняти’: припиняти перетікання рідини в трубах даної вітки — припиняти виконання алгоритмів у послідовності даної вітки.

Закачування 1. Нагнітання рідини, газу кудись за допомогою насоса; 2. Перебіг зчитування даних з віддаленої машини в комп’ютерній мережі. Метафоризаційна база: інформація, дані уявляються як рідина (газ), яку треба перекачати з одного місця в інше. Перенесення за функцією ‘переправлення’.

Замок 1. Пристрій для замикання чого-небудь ключем; 2. Код, структура даних, програма, що використовуються для керування доступом до даних. Функція ‘замикання’, або ‘обмеження доступу’: замикання (обмеження доступу до) приміщення → замикання (обмеження доступу до) бази даних (програми).

Перезавантаження (перезавантажувати) Повторне завантаження (див. *Завантаження*).

Підкачування 1. Процес додаткового нагнітання рідини, газу кудись за допомогою насоса; 2. Процес додаткового зчитування даних для наповнення оперативної пам’яті комп’ютера з перебігом виконання програми. Метафоризаційна база така ж, як і у деривата *закачування*. Функція ‘додаткове наповнення, переправлення, постачання’.

Порт 1. Спеціальне місце для приймання, видавання, зберігання чого-небудь, точка взаємодії; 2. Засіб для приєднання периферійного пристрою до комп’ютера. Перенесення за функцією ‘точка взаємодії’.

Прокручування 1. Надання колового, обертального руху; 2. Переміщення вікна у горизонтальному або вертикальному напрямках. Функція ‘надання руху’ переноситься з системи ‘людина — матеріальний об’єкт’ на систему ‘людина — віртуальний об’єкт’ як частковий випадок системи ‘людина — машина’.

Регістр 1. Технічний список, покажчик, книга для обліку чого-небудь; 2. Внутрішній швидкодійний запам’ятовувальний пристрій процесора для тимчасового зберігання інформації. Функція ‘облік’.

Шина 1. Розподільний електротехнічний пристрій у вигляді грубого дроту; 2. Набір сполучних ліній зв’язку для передавання інформації та сигналів керування між пристроями комп’ютера. Перенесення за функцією ‘розподіл’: розподіл струму → розподіл інформації (сигналів).

Шлюз 1. Камера-посередник для проходу суден між різними рівнями річки (каналу) або між космічним кораблем і зовнішнім вакуумом. 2. Вузол-посередник у комп’ютерній мережі для організації взаємодії з іншими комп’ютерними мережами. Функція ‘посередник у взаємодії’.

На основі суспільно-природничої сфери “Процеси та стани” утворено такі терміни інформатики.

Зависання (зависати) 1. Перебування в повітрі майже без руху; 2. Порушення роботи операційної системи, що зовні виявляється у відсутності якоїсь реакції на дії користувача. Функція ‘відсутність руху’.

Очищення 1. Дії, спрямовані на одержання чого-небудь однорідного за складом; 2. Знищення даних у пам’яті комп’ютера. Оскільки знищення даних відбувається шляхом заповнення полів даних нулями або пропусками, це можна характеризувати як приведення до однорідного стану. Отже, перенесення за функцією ‘приведення до однорідного стану’.

Переривання 1. Тимчасове припинення виконання чогось; 2. Операція процесора, яка полягає в реєстрації його стану. Така операція полягає в тимчасовому припиненні виконання програми процесором внаслідок одержання сигналу від іншої програми (пристрою). Перенесення за функцією ‘тимчасове припинення процесу’.

Прозорість 1. Властивість речовини пропускати світлові промені; 2. Властивість проміжних засобів взаємодії бути непомітним для користувача. Коли речовина пропускає світлові промені, вона стає непомітною для спостерігача. Перенесення за функцією ‘бути непомітним’.

Скидання (скидати) Слово багатозначне. Вочевидь, перенесення сталось щодо семантики 1. Вивантажувати, кидаючи щось; 2. Знищення даних у пам’яті комп’ютера. Перенесення за функцією ‘спорожнення’.

Джерелом невеликої частини термінів інформатики стали сфери “Економіка” і “Біологія та медицина”.

Експортувати (експорт) 1. Вивозити товари або капітали за кордон; 2. Переносити дані у сумісному форматі з однієї програми до іншої. Перенесення за функцією ‘перенесення зовні’.

Імпортувати (імпортований, імпорт) 1. Увезення товарів або капіталів з-за кордону; 2. Переносити дані з будь-якої іншої програми до програми, з якою працюєш. Перенесення за функцією ‘перенесення ззовні’.

Квитанція 1. Офіційна розписка про прийом грошей, документів, цінностей; 2. Повідомлення, що підтверджує факт одержання приймачем спрямованого раніше повідомлення. Перенесення за функцією ‘повідомлення про одержання’.

Вірус 1. Один із найдрібніших організмів, що спричиняє інфекційне захворювання; 2. Програма, яка може самостійно розмножуватися, порушуючи роботу комп’ютера. Перенесення за функцією ‘розмноження’ і ‘порушення функції’.

Оболонка 1. Поверхневий шар, який зовні покриває щось; 2. Програма, що здійснює інтерфейс між користувачем і деякою іншою програмою. Метафоризаційна база: користувач комп’ютером працює безпосередньо з програмою-оболонкою, яка знаходиться ніби на поверхні, бо доступна для сприймання, тоді як головна програма є ніби всередині, бо недоступна для сприймання користувачеві. Перенесення за функцією ‘покривати зовні’.

Як бачимо, перенесення за функцією досить різноманітні, але всі вони можуть бути зведені до кількох різновидів.

1) Перенесення за функцією, пов’язане з перенесенням ознаки з реального світу до віртуального. Наприклад, від назв технічних термінів на позначення реальних пристроїв, механізмів або

реальних процесів, пов'язаних із ними, лексико-семантичним способом творяться деривати на позначення віртуальних механізмів. Тобто відбувається перенесення зі світу реального до світу віртуального: *версія, дисципліна, зломщик, буфер, завантаження, заглушка, закачування, замок, перезавантаження, підкачування, порт, реєстр, шина, шлюз, зависання, очищення, переривання, прозорість, скидання, квитанція, вірус, оболонка* (24 різнокореневих деривати).

2) Перенесення за функцією, пов'язане з перенесенням ознаки з системи 'людина — людина' (тобто зі сфери міжлюдських стосунків) до системи → 'людина — машина': *архів, бібліотека, документ, дружність, закрити, замовчування, запит, експортувати, імпортувати, квитанція, конфлікт* (10 різнокореневих). У даному разі машина розглядається як певний індивід, наділений інтелектом, з яким відбувається спілкування людини.

3) Перенесення за функцією, пов'язане з перенесенням ознак людини на машину: *бібліотекар, дружність, запам'ятовування, застосування, ім'я, майстер, налагоджувач, поштмейстер* (10 різнокореневих). Власне, такі перенесення становлять собою перший різновид — перенесення ознак реального світу до віртуального, але всі ознаки стосуються людини як суспільної істоти.

4) Перенесення за функцією, пов'язане з перенесенням ознаки з системи 'людина — матеріальний об'єкт' на систему 'людина — машина': *гортання, журнал, папка, планшет, розпакування, тека, упакований, прокручування, скидання* (9 різнокореневих).

Як відомо, у структурі значення слова виділяють семи різного рангу і типу: домінантні, які складають інтенціонал значення, і недомінантні, які формують імплікаціонал значення, категоріальні, когнітивні, прагматичні імовірнісні семи і т. ін. У дериватах СТ зі значенням 'подібний за функцією' відбувається перенесення інтенціоналу лексичного значення або його частини. Тобто переносяться одна або кілька домінантних сем, які є, звичайно, когнітивними. Крім того, всі семи, що становлять лексичне значення, є категоріально орієнтованими. При лексико-семантичному способі словотворення української терміносистеми інформатики найчастіше переносяться акціонально-орієнтовані семи, і найперше це стосується СТ зі значенням 'подібний за функцією' (39 випадків із 57). Звісно, це пов'язано з самою суттю перенесення за функцією, бо функція предмета найчастіше пов'язана з тим, що він виступає знаряддям для виконання певної дії. Так, перенесення на підставі акціонально-орієнтованих сем притаманне таким дериватам, як, наприклад, *бібліотекар* — транспоновані семи 'організувати і обслуговувати', *буфер* — транспоновані семи 'пом'якшувати і згладжувати', *гортання, експортувати, журнал, завантажувальний, заглушка, закачувати, квитанція, майстер, переривання, скидати, шина*.

Серед акціонально-орієнтованих сем окремо слід виділяти статично-орієнтовані, тобто такі, що вказують на стан, наприклад, у деривата *тека* наявні три транспоновані семи 'розміщати', 'зберігати', 'переносити'. Остання з них є власне акціонально-орієнтованою, тоді як перші дві слід віднести до статично-орієнтованих. Статично-орієнтовані транспоновані семи мають також деривати *архів, дисципліна, зависати* тощо.

Значну кількість транспонованих сем становлять квалітативно-орієнтовані семи (16 випадків), властиві, наприклад, дериватам: *версія* — транспонована сема 'здатний розрізнати', *дружній* 'гармонійний у взаємодії', *зависати, замок, ім'я, оболонка, порт, реєстр, упакований, шлюз*. Для розглядуваного СТ не характерні об'єктно-орієнтовані семи (зафіксовано лише один дериват *документ* 'одиниця інформаційної діяльності'), а також квантитативно-орієнтовані семи (їх не зафіксовано).

Слід зауважити, що інколи при транспонуванні кількох сем вони можуть належати до різних категоріальних орієнтацій, хоч при цьому завжди є визначальна сема, яка відіграє провідну роль у перенесенні. Так, дериват *вірус* утворений перенесенням таких сем: квалітативно-орієнтованої 'здатний розмножуватися', акціонально-орієнтованої 'порушує функції' і квантитативно-орієнтованої 'дрібний'. При цьому перші дві семи є визначальними, а сема 'дрібний' — другою.

1. *Новий російсько-українсько-англійський тлумачний словник з інформатики.* — Х., 2002.
2. *Олійник А. Д.* Роль запозичень-англіцизмів у розвитку сучасної української мікроекономічної термінології: Автореф. дис. ... канд. філол. наук. — К., 2002.
3. *Шарапов О., Козловська Л.* та ін. Інтеграція інформаційних і телекомунікаційних технологій з природним діалогом та комунікативними процесами//Українська термінологія і сучасність: Зб. наук. праць. — К., 2001. — Вип. IV. — С. 219–226.
4. *Шур І. І.* Особливості комп'ютерного жаргону // Рідна школа. — 2001. — №3. — С. 10.

L. N. Fyluk

THE WORD-FORMATION TYPE OF INFORMATION SCIENCE TERMS WITH THE MEANING 'SIMILAR TO A FUNCTION'

The given article deals with the analysis of the functions of lexical-semantic derivatives of Ukrainian terminological system of information science according to social-natural spheres of forming words.

Key words: lexical-semantic way, word-formation type, derivative, sema.

Л. Н. Филук

СЛОВООБРАЗОВАТЕЛЬНЫЙ ТИП ТЕРМИНОВ ИНФОРМАТИКИ СО ЗНАЧЕНИЕМ 'ПОДОБНЫЙ ПО ФУНКЦИИ'

В статье анализируются функции лексико-семантических дериватов украинской терминосистемы информатики по общественно-естественным сферам производящих слов.

Ключевые слова: лексико-семантический способ, словообразовательный тип, дериват, сема.

ПИТАННЯ ФРАЗЕОЛОГІЇ

УДК 811.111'367.335

Е. А. Лымаренко

Семантика контрадикторных отношений в поговорках современного английского языка

В статье рассматриваются семантические разновидности контрадикторных отношений в поговорках и пословицах, представленных союзными и бессоюзными сложными предложениями. Также сопоставляются такие формальные признаки как симметрия / асимметрия и полносоставность / неполносоставность структурной организации сложных предложений. Проведено их количественное соотношение.

Ключевые слова: сложное предложение, контрадикторные отношения, противительность, уступительность, синдетичность, асиндетичность

Объектом настоящей статьи являются сложные предложения (СП) с союзной (синдетической) и бессоюзной (асиндетической) связью, выражающие контрадикторные (противительные и уступительные) отношения в современном английском языке. **Предметом** настоящей работы является структурно-семантический аспект паремий с контрадикторными отношениями (ПКО) внутри паратактического или гипотактического целого, а **целью** — изучение лингвокогнитивных особенностей пословиц и поговорок, построенных по алгоритму контрадикторного предложения. При этом остается открытым вопрос о соотношении содержательного и формального планов СП с синдетической / асиндетической связью.

Работа с источниками [10–13] методом сплошной выборки позволила отобрать 523 пословицы и поговорки, построенных по алгоритму сложного предложения с контрадикторными отношениями (74% — синдетические и 26% — асиндетические СП). Анализ показал, что в поговорках и пословицах преобладают паратактические контрадикторные отношения (см. рис. 1), составляющие 5/6 всего отобранного материала, тогда как на гипотаксис приходится всего 1/6 исследуемого корпуса. С другой стороны, среди союзных ПКО были выделены собственно противительные, сопоставительно-противительные и уступительные контрадикторные смыслы, тогда как среди бессоюзных ПКО — альтернативные собственно противительные / сопоставительно-противительные, противительно-ограничительные (лимитативные) и противительно-пояснительные (см. рис. 1).

Союзные ПКО существуют в паремиофонде современного английского языка в виде собственно противительного, сопоставительно-противительного паратаксиса (сложносочиненного предложения, ССП) и уступительного гипотаксиса (сложноподчиненного предложения, СПП). Все они отличаются симметрией / асимметрией структуры на поверхностном уровне и возможностью употребления как в эллиптированном, так и в неэллиптированном виде.

ПКО с собственно противительными отношениями, вводимыми союзом *but*, оказались наиболее распространенными (58%). Они отличаются тем, что “содержание первого компонента подается как нечто исходное, а второго — как нечто сказанное в противовес содержанию первого, противопоставленное ему, противоположное” [7: 106]. Структурную организацию указанных ССП отличает как симметрия (1, 2), так и асимметрия (3, 4). Ср.: (1) *It never rains but it pours*; (2) *Speech is silver but silence is gold*; (3) *Honey is sweet, but the bee stings*; (4) *All are good lasses, but whence come the bad wives?*

Следующей особенностью данной группы является эллипсис — парадигматически обусловленный пропуск одного или нескольких конструктивных элементов паремии, построенной по образцу ССП. Наблюдения над эмпирическим материалом показывают, что для них характерен одноместный эллипсис (∅) в правом конъюнкте: а) подлежащего (5) *Politeness costs little but ∅*

yields much, б) составного именного сказуемого (6) *He is not poor that has little, but he ∅ that desires much*, в) составного глагольного сказуемого (7) *Men may meet but mountains ∅ never*, а также двуместный эллипсис: г) подлежащего и глагола-связки (8) *Hope is a good breakfast, but ∅ ∅ a bad supper*, д) глагола сказуемого и обстоятельства (9) *Nothing comes out of the sack but what was in it ∅ ∅*. В редких случаях встречается эллипсис подлежащего в обоих конъюнктах: (10) *∅ Promise little, but ∅ do much* (обычно при глаголе сказуемого в повелительном наклонении).

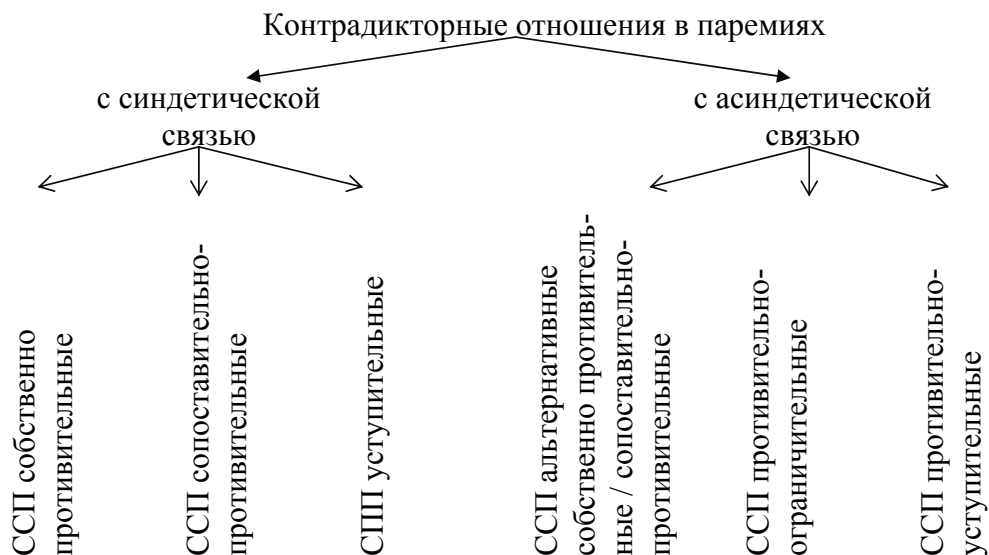

Рис. 1. Система контрадикторных отношений в английских поговорках

Сопоставительно-противительные ССП конституируются союзом *and* и предполагают противопоставление по несхождению сосуществующих явлений [4: 74]. Противопоставление в поговорках этого типа осуществляется не только при помощи союза, но и за счет лексической семантики компонентов ССП, составляя в нашем материале около 42% поговорок в форме ССП. Для этой группы особо актуальными являются ССП симметрической структуры частей с эллипсисом одного из конструктивных элементов: а) подлежащего (11) *∅ Think today and ∅ speak tomorrow*, б) глагола сказуемого (12) *An ox is taken by the horns, and a man ∅ by the tongue*, в) глагола-связки (13) *A man is as old as he feels, and a woman ∅ as old as she looks*, а также г) двуместный эллипсис подлежащего и сказуемого (14) *He carries fire in one hand and ∅ ∅ water in the other*. В ССП этого типа *and* может быть заменен союзом *but* с собственно противительным значением. Выбор первого или второго зависит от интенции говорящего, предполагающей большую или меньшую степень акцентуации акта противопоставления.

СПП с отношениями уступки составляют довольно малочисленную группу (≈ 1%). В ПКО этого типа уступительное придаточное выражает препятствие для ситуации, описываемой в главном предложении, с имплицитным ожидаемым, но не реализованным следствием из данного препятствия [5: 36–37]. Ср.: (15) *Write down the advice of him who love you {ситуация}, though you like it not at present {препятствие} {you won't write down the advice — ожидаемое, но не реализовавшееся следствие}*. СПП с уступительными отношениями близки по значению к противительно-уступительным ССП, в которых правый конъюнкт называет действие или состояние, реализовавшееся вопреки ожиданиям, обозначенным в левой части [1: 52]. Ср.: (16) *You've got to do your own growing, no matter how tall your grandfather was {препятствие} {so you mustn't do your own growing — не реализовавшееся следствие} → (16a) Your grandfather was tall {so you mustn't do your own growing — не реализовавшееся следствие} but you've got to do your own growing; (17) Years drifted by [so it shouldn't be on my mind any more — не реализовавшееся следствие] but it was always on my mind → (17a) Though years drifted by {препятствие} {so it shouldn't be on my mind any more — не реализовавшееся следствие}, it was always on my mind. Разница между СПП с отношениями уступки и ССП противительно-уступительной разновидности заключается в том, что в первых подчеркивается препятствие к имплицитному ожидаемому следствию, а во вторых — акцен-*

тируется несоответствие между имплицитным ожидаемым и эксплицитным реализовавшимся следствием.

Структурная организация отмеченных СПП отличается асимметрией на поверхностном уровне, что соответствует их семантическому содержанию и коммуникативным целям (то есть представлению парадигматически разнородных пропозиций: препятствие и реализовавшееся следствие). Также возможно употребление как эллиптированных (18–19), так и полносоставных (20) частей СПП: (18) *However long the night* ∅ {глагол-связка}, *the dawn will break*; (19) ∅ {подлежащее} *Write down the advice of him who love you, though you like it not at present*, (20) *You've got to do your own growing, no matter how tall your grandfather was*. Нарушение полноты частей СП на поверхностном уровне не нарушает их пропозицию и связано с принципом языковой экономии опущения коммуникативно незначимых элементов.

Для ССП собственно противительного и сопоставительно-противительного типов характерен параллелизм частей (51% и 49%), что объясняется спецификой координативной связи — соединять структурно и семантически идентичные слова, словосочетания и более крупные построения [8: 41, 9: 66]. В СПП с отношением уступки симметрических частей отмечено не было, так как обозначаемые в этих предложениях ситуация и препятствие к ее осуществлению выражают различные типовые ситуации.

ССП с сопоставительно-противительными отношениями отличаются неполносоставностью своих частей (93%). В ССП с собственно противительными отношениями эллиптированные и полные части употребляются практически в равной мере (48% и 52%), так как для пословиц данного типа характерно противопоставление более одной составляющей, что и ограничивает количество опущения элементов: (21) *A joke never gains an enemy but often loses a friend*. В СПП с отношением уступки эллиптированными оказались структурно и коммуникативно незначимые элементы: подлежащее при глаголе сказуемого в повелительном наклонении и глагол-связка (см. примеры 18 и 19).

В **бессоюзных ПКО** были выделены собственно противительные, сопоставительно-противительные, противительно-ограничительные и противительно-пояснительные смыслы. Метод субституции, используемый для их разграничения, показал, что 84% корпуса паремий в форме бессоюзного контрадикторного предложения позволяют подстановку и союза *and* (в его сопоставительно-противительном значении), и союза *but* (в его собственно противительном значении) (22 — 24). Возможность употребления обоих союзов объясняется их полисемичностью и совпадением семы “противопоставление”. Предпочтение в выборе определяется коммуникативными целями адресанта. Остальные 16% бессоюзных СП позволили подстановку только союза *but*, выражающего противительно-ограничительные (25–26) и противительно-пояснительные отношения (27). Ср.: (22) *Eat at pleasure, drink with measure* → (22a) *Eat at pleasure, but/and drink with measure*; (23) *Some days you get the bear, other days the bear gets you* → (23a) *Some days you get the bear, but/and other days the bear gets you*; (24) *United we stand, divided we fall* → (24a) *United we stand, but/and divided we fall*; (25) *Experience keeps no school, she teaches her pupils singly* → (25a) *Experience keeps no school, but/and she teaches her pupils singly*; (26) *Nobody leaves us, we only leave others* → (26a) *Nobody leaves us, but/and we only leave others*; (27) *Failure is not falling down, you fail when you don't get back up* → (27a) *Failure is not falling down, but/and failure is when you don't get back up*. Ср. со схожей пословицей с собственно противительным значением: (28) *Falling down does not signify failure but staying there does*.

Структурная организация бессоюзных ПКО с альтернативным собственно противительным / сопоставительно-противительным значением характеризуется параллелизмом (22–24), а в паремиях с противительно-ограничительным и противительно-пояснительным значением симметрия нарушается (25–27). Отмечается также полносоставность (29–30) и неполносоставность (31–35) их частей. Ср.: (29) *One beats the bush, {but/and} another catches the bird*; (30) *Love is not finding someone to live with; {but} it's finding someone you can't live without*; (31) *After dinner (∅ = подлежащее) sleep a while, {but/and} after supper (∅ = подлежащее) walk a mile*; (32) *Absence sharpens love, {but/and} presence strengthens (∅ = объектный компонент)*; (33) *To err is human, {but/and} to forgive (∅ = глагол-связка) divine*; (34) *Young men may die, {but/and} old men must (∅ = глагольный компонент составного глагольного сказуемого)*; (35) *There are no facts, {but} (∅ = обстоятельство, ∅ = глагол сказуемого) only interpretations of facts*.

Итак, для бессоюзных ПКО характерна симметрия / асимметрия плана выражения, а также полносоставность / неполносоставность конституирующих их предложений. Взаимозависимость признаков “симметрия” vs “асимметрия” и “полнота” vs “неполнота” частей в бессоюзном СП проявляется в том, что в ССП с альтернативной связью (собственно противительные и/или сопоставительно-противительные отношения) отмечается структурный параллелизм и, соответственно, преобладание эллиптированных предложений. Для ССП с противительно-ограничительными и противительно-пояснительными отношениями характерна асимметрия и, соответственно, полносоставность.

Таким образом, в союзных и бессоюзных ПКО отмечаются те же структурные признаки симметрии / асимметрии, эллиптированности / полносоставности. Подстановка союзов *but/and* в бессоюзном сложном предложении не нарушает его структурной и семантической целостности. Их [союзов] отсутствие лишь крепче связывает соединяемые части, “усиливая значимость иных показателей: просодических, модально-временных и др.” [6: 147] (см. также [3: 72]). В подтверждение сказанному можно привести следующие сосуществующие случаи употребления союзного и бессоюзного СП: (36) *Man proposes, but God disposes* = (36a) *Man proposes, ∅ God disposes*; (37) *Penny — wise and pound — foolish* = (37a) *Penny wise, ∅ pound foolish*. В целом, для ПКО свойственны собственно противительные, сопоставительно-противительные смысловые отношения (около 95% от общего количества употребления), реже противительно-ограничительные, противительно-пояснительные (около 4%), и единичные случаи выражения уступки (около 1%). Такое соотношение соответствует прагматическому назначению пословиц и поговорок — поучать, назидать [2, 19].

Все сказанное позволяет сделать некоторые **выводы**.

1. Значительная часть пословиц и поговорок современного английского языка существует в виде сложного предложения — союзного и бессоюзного, паратактического и гипотактического, симметрического и асимметрического, полносоставного и эллиптированного. Особое место в этой системе отводится паремиям с контрадикторными отношениями между их конструктивными частями — противительными в паратаксисе и уступительными в гипотаксисе.

2. Корпус паремий современного английского языка с контрадикторными отношениями состоит в подавляющем своем большинстве из паратактических предложений, которые оказываются специализированными на выражении собственно противительных, сопоставительно-противительных, противительно-ограничительных и противительно-пояснительных отношений.

3. Для союзных и бессоюзных ПКО с собственно противительными и сопоставительно-противительными отношениями характерна симметрия поверхностной структуры, что обусловлено семантикой самих отношений — противопоставлять, сопоставлять сосуществующие, параллельные явления действительности. Параллелизмом объясняется и количественный перевес эллиптированных пословиц и поговорок, построенных по алгоритму контрадикторного предложения. Наличие в противительных отношениях оттенков ограничения, пояснения лимитирует возможность опущения компонентов предложения, как и возможность симметричного расположения его частей. Для уступительных отношений на поверхностном уровне характерна только асимметрия структурной организации частей предложения.

В контексте представленных данных **перспективным** является изучение паремиологического фонда современного английского языка на предмет его синтаксической организации с учетом не только формально-грамматических, но и синтаксико-семантических и коммуникативно-прагматических особенностей.

1. Здорикова Ю. Н. Сложносочиненные предложения с союзом *no* и соотносительные с ними текстовые построения: дис. ... канд. филол. наук: спец. 10.02.01. — Иваново, 1999. — 163 с.
2. Иванова Е. В. Мир в английских и русских пословицах: Уч. пособ. — СПб.: Изд-во СПбУ, 2006. — 280 с.
3. Карцевский С. И. Из лингвистического наследия. — М.: Языки русской культуры, 2000. — 344 с.
4. Конькова И. П. Сложносочиненное союзное предложение в современном английском языке. — Душанбе: Душанб. ГПИ им. Т. Г. Шевченко, 1969. — 243 с.
5. Урысон Е. В. Союз *хотя* сквозь призму семантических примитивов // Вопр. языкознания, 2002. — № 6. — С. 35–54.
6. Формановская Н. И. Стилистика сложного предложения. — М.: КомКнига, 2007. — 240 с.
7. Холодов Н. Н. Сложносочиненные предложения в современном русском языке: Уч. пособ. — Смоленск: Смоленск. ГПИ им. К. Маркса, 1975. — Ч. 1. — 167 с.
8. Gelderen E. van. An Introduction to the Grammar of English: Syntactic arguments and socio-historical background. — Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 2002. — 200 p.

9. *Huddleston R., Pullum G. K.* The Cambridge Grammar of the English Language. — Cambridge: Cambridge University Press, 2003. — 1842 p.
10. <http://www.learn-english-today.com/Proverbs/proverbs.html>
11. <http://www.worldofquotes.com/proverb/English.html>
12. <http://www.cycnet.com/englishcorner/proverbs/main.htm>
13. http://en.wikiquote.org/wiki/English_proverbs

Е. А. Лымаренко

SEMANTICS OF CONTRADICTORY RELATIONS IN PROVERBS AND SAYINGS OF MODERN ENGLISH LANGUAGE

The article deals with types of contradictory relations in English proverbs and sayings. Used in syndetical and asyndetical compound sentences, they also reveal such formal peculiarities as symmetry/asymmetry and ellipticity / non-ellipticity of their structural organization.

Key words: contradictory relations, adversative relations, concession, syndetic/asyndetic coordination, subordination

О. А. Лимаренко

СЕМАНТИКА КОНТРАДИКТОРНИХ ВІДНОШЕНЬ У ПАРЕМІЯХ СУЧАСНОЇ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ

У статті розглядаються семантичні різновиди контрадикторних відношень у прислів'ях і приказках, представлених сполучниковими та безсполучниковими складними реченнями. Також зіставляються такі формальні ознаки як симетрія/асиметрія, еліптичність / нееліптичність їх структурної організації. Проводиться кількісне співвідношення.

Ключові слова: сполучникові/безсполучникові складні речення, контрадикторні відношення, протиставлення, поступка

Особенности организации бессоюзных предложений с синтагматическими разрывами в разговорной речи

В работе рассматриваются основные принципы организации бессоюзных предложений, выделенные в соответствии с характером связи простых предложений в составе сложного в процессе спонтанной разговорной речи, описаны и проанализированы виды синтагматических разрывов предикативных конструкций, а также коммуникативные и когнитивные факторы их появления в разговорной речи.

Ключевые слова: бессоюзное сложное предложение, разговорная речь, предикативная конструкция, синтагматический разрыв.

Коммуникативный подход к решению вопросов современной грамматики реализуется в различных формах. Одно из проявлений этого подхода — изучение смысловых связей в системе высказывания. Внимание к этому феномену обусловлено многими обстоятельствами, в частности, эффективностью его рассмотрения в связи с анализом факторов интеграции и когезии в процессе передачи и восприятия информации. Данный подход применяется нами на примере выделения и изучения смысловых связей в пределах бессоюзного сложного предложения (в дальнейшем: БП). Выбор темы оправдывается тем, что в обширной литературе [1; 4; 6], посвященной изучению смысловых связей, мы находим различного рода толкования, нуждающиеся в обобщенном, коммуникативно ориентированном подходе к изучению данного явления. В работе мы использовали материал, взятый из представленных в *Survey of English Usage* [6] текстов записанной разговорной речи (РР) носителей английского языка.

В БП, рассматриваемом нами как “специальным образом организованная, закрытая цепочка предложений, представляющих собой единое высказывание” [3: 124], существует определённая взаимосвязь предложений. В структуре БП разговорной речи (РР) эта взаимосвязь обладает своими специфическими характеристиками.

Логическому развёртыванию мысли в РР препятствует свойственная ей эллиптичность и имплицитность. Н. Д. Арутюнова отмечает, что в разговорной монологической и диалогической речи логические связи между высказываниями часто не эксплицируются. В связи с этим наблюдаются “синтагматические разрывы” [2].

Необходимо различать имплицитный смысл и грамматический эллипсис. Суть имплицитного смысла вскрывается в противопоставлении тому невербализованному смыслу, который характеризуется как грамматический эллипсис.

Т. А. Колосова определяет грамматический эллипсис как синтаксическое явление, при котором опущение слов или словесных звеньев в составе синтаксического построения сопровождается нарушением правильной структуры предложения или связи между словами. Наличие же имплицитного смысла не влияет на синтаксическую структуру. Имплицитный смысл выявляется на основе возможности развернуть высказывание с ним в такое, где имплицитные звенья вербализуются [5: 61–65].

Однако при бессоюзной связи предикативных конструкций (ПК) в высказывании разграничить грамматический и имплицитный эллипсис на предложенных Т. А. Колосовой основаниях довольно сложно, поскольку в таких конструкциях нет союзов и союзных слов, наличие которых Т. А. Колосова считает показателем правильной структуры. В связи с этим мы находим более подходящим определение грамматического эллипсиса у Е. Н. Ширяева: грамматический эллипсис (или незамещённая синтаксическая позиция) означает:

1) в высказывании есть невербализованный смысл, который не может быть приписан ничему, кроме незамещённой синтаксической позиции;

2) наличие незамещённой синтаксической позиции определяется системными языковыми показателями (то есть синтаксические позиции объективированы системой языка);

3) лексико-семантическое содержание незамещённой синтаксической позиции определяется или исходя из лексико-семантических компонентов высказывания, или из окружения (в широком смысле слова) высказывания с незамещённой синтаксической позицией [8: 97].

Чтобы отличить смысл, передаваемый незамещёнными синтаксическими позициями, от опосредующего отношения имплицитного смысла в БП, подчеркнём следующее: незамещённые синтаксические позиции выявляются на основании языковых системных показателей, а имплицитный смысл в БП не имеет явных языковых сигналов и, следовательно, наличие такого смысла не связано с наличием в высказывании незамещённых синтаксических позиций.

Исследование физиологических механизмов психического отражения показывает, что формирование чувственного и понятийного образов и их неисчислимых связей в сознании не имеет ничего общего с переносом свойств объекта в виде простых “копий” в человеческий мозг: ничто просто не “пересаживается” в голову, а всё многократно перерабатывается в ней с помощью сложной системы опосредованных процессов [7: 33].

В логико-семантической основе БП с “синтагматическими разрывами”, таким образом, лежит опосредованный смысл, напрямую связанный с имплицитностью, которая, в свою очередь, приводит к грамматическому эллипсису. И то, и другое питает почву бессоюзного способа связи ПК.

О. Б. Сиротина отмечает, что эллиптичность представляет собой один из основных принципов построения разговорного текста. Опускается всё, что может быть опущено. Этот принцип экономии действует в РР на всех уровнях языковой системы, но особенно ярко он проявляется в синтаксисе. Фактически в РР почти не встречаются ни полные предложения, ни вообще полная реализация валентностей слова. И в этом одно из наиболее ярких отличий РР от всех других реализаций языка [6: 101].

Разумеется, структурная неполнота на синтаксическом уровне характерна и для письменной формы разговорного стиля как следствие отсутствия специальных забот о форме выражения содержания. Однако невозможность переспросов в случае непонимания ограничивает эллиптичность письменной речи.

Проблема изучения БП с “синтагматическими разрывами” связана с невозможностью его чёткой дифференциации во многих случаях, поскольку в основе БП с “синтагматическими разрывами” лежат опосредованные отношения, а определить, являются ли те или иные отношения в БП прямыми или опосредованными, практически нереально. Е. Н. Ширяев отмечает, что в конечном счёте вопрос определения прямых и опосредованных отношений может быть решён только с помощью информантов-носителей языка [8: 380].

Изучение “картины мира” информантов — задача особая, и далеко не всегда лингвистическая. Определение прямых/опосредованных отношений в значительной степени основывается на собственном чувстве языка.

Тем не менее, в некоторых случаях опосредованность отношений между ПК прослеживается довольно ярко. Мы руководствовались способами выявления опосредованных отношений, предложенными Е. Н. Ширяевым: 1) естественное развёртывание имплицитных структур в соответствующие эксплицитные; 2) наличие или отсутствие в составе ПК слов, семантика которых имеет общие компоненты. Распределённые по разным ПК такие единицы, способствуя обнаружению наружной смысловой связи, свидетельствуют в то же время о прямых отношениях в сложном предложении, и наоборот, отсутствие в составе ПК слов с общими компонентами характерно для сложного предложения с опосредованными отношениями [8: 380].

БП с “синтагматическими разрывами” особенно характерны для общения близких знакомых или в условиях, в которых словесная часть сообщения как бы слита с окружающей обстановкой. Между ПК не наблюдается видимой связи, выраженной в языковых средствах, характеризующей все письменные тексты. Связующие пропозиции имплицитированы в силу их общепонятности для собеседников. БП с “синтагматическими разрывами” может находиться в постпозиции и интерпозиции в зависимости от рассматриваемого дискурса.

A. *I can't stand those* —

B. *Yes.*

A. — *just the pretty ones.*

B. Sparkles are my favourites [9: ex. 2].

Вероятно, продолжение ПК собеседника (A) *can't stand those* в данном дискурсе необязательно для собеседника (B), поскольку предмет разговора является достаточно общеизвестным для общающихся и дальнейшее содержание известно слушающему “заранее”. В результате всё высказывание подвергается синтагматическому разрыву и характеризуется как грамматически эллиптическое.

В следующем примере дискурса РР обмен ничего не значащими, с точки зрения выраженных пропозиций высказываниями (*Yes. Yeah.*), на самом деле в процессе общения несёт содержательно-пропозициональную нагрузку: пропозиция “многозначительных *yes*”, подкреплённых взглядами, жестами, мимикой, выражается на невербальном уровне:

A. *Yes. they probably did it in yours.*

A. *They had a village one, did they?*

B. *Yes.*

A. *Yes.*

B. *Yes.*

A. *Yeah* [9: ex. 2].

Нижеприведённый пример представляет диалог двух давних приятелей. Запись РР производилась на плёнку без ведома коммуникантов, поэтому ситуация общения — раскрепощённая. Оба приятеля увлекаются футболом, и поэтому в разговоре о нём многое понятно “с полуслова”:

C. *Of course the continentals, I suppose, they came in late and they built them* —

B. *Probably.*

C. *You know, this Milan ground, there's a famous one there, is there?*

B. *Of course!* [9: ex. 1].

Выделенные БПК содержат слова непредикативного характера (*Probably, of course!*), за которыми, однако, стоят аргументно-предикатные отношения имплицитно выраженной пропозиции. Так, за *Probably* стоит пропозиция *The continentals came in late and built them*, а за *Of course!* — *There's a famous one in Milan ground.*

Итак, разговорный диалог широко использует дополнительные невербальные каналы передачи информации, которые функционируют благодаря работе когнитивного аппарата человека. В языке это приводит к усечению и сокращению, а иногда и к деграмматикализации.

A. *What was the other thing I wanted to ask you? Is — is it this year that Nightingale goes?*

B. *No, next year.*

A. *64 — 65.*

B. *65, yeah.*

A. *I thought it was before 65, so it's not until next year that the job will be advertized* [9: 101].

Выделенные ПК являются информативно достаточными для понимания коммуникантами друг друга в условиях прямого непосредственного общения благодаря невербальным каналам передачи информации, а также действию законов языковой экономии. В письменной речи использование подобного рода структур привело бы к полному непониманию со стороны читателя.

Номинативные БПК элиминируют “излишнюю” для эксплицитного выражения информацию. В свою очередь, лексико-грамматический эллипсис является причиной бессоюзного оформления связи ПК.

Особенно ярко действие невербальных каналов передачи информации проявляется в общении хорошо знакомых людей на бытовые и профессиональные темы. Ниже приводится пример БП с “синтагматическими разрывами” из разговора супругов двух семей на тему путешествия через пролив Ла-Манш:

C. *You know, some people say that — that driving a car across a ferry is the devil of a job.*

D. *Eh?*

A. *Well, this was —*

- D. *Across a* —
 C. *I mean taking a car across to the continent* —
 A. *No.*
 C. — *on* — *on a ferry* —
 A. *It's* — *it's* —
 C. — *is* — *is hell!*
 A. *No, it isn't at all!*
 D. *Why?*
 C. *I don't know, but...* [9: ex. 7].

Непосвященному человеку мало что будет понятно из этого разговора. А между тем коммуниканты не испытывают необходимости в развернутых, грамматически правильных конструкциях. Диалог успешно развивается по ассоциативному принципу с широким привлечением фоновых знаний и невербальных средств общения. Деграмматизированные ПК в данном дискурсе РР исключают возможность использования союзов и союзных средств.

БП с “синтагматическими разрывами” обязано своим существованием также такому явлению РР как автоматизм некоторых лексико-синтаксических структур.

Автоматизм спонтанной устной речи уже давно принимается лингвистами за аксиому [5]. В этом заключается двойственная природа спонтанности РР: наряду с преобладающим характером незапланированности, стихийности и как следствие этого высокой степени слабоформленности РР характеризуется также и наличием типизированных, часто используемых лексико-синтаксических средств.

Автоматический характер воспроизведения в речи уже готовых, сложившихся, клишированных её средств отражает стремление не создавать каждый раз заново речевую форму для выражения сходного содержания в стандартных речевых ситуациях, а использовать уже существующие в памяти в готовом виде “шаблонные фразы” и застывшие синтаксические структуры. Речевые стереотипы, клише “всплывают” в сознании говорящего по принципу “стимул — реакция”, позволяя экономить время и языковые усилия. Подобные формулы не предполагают сложных перекодировок во внутренней речи с УПК на вербальный код. Именно благодаря тому, что человеческое сознание наполнено речевыми стереотипами, клише, шаблонами, обслуживающими часто повторяющиеся ситуации, коммуникантам зачастую нет необходимости “порождать” текст.

Так как социально-ролевое поведение подчиняется определенным социальным нормам, строгим и общеобязательным, то и языковая личность каждый раз будет соблюдать те речевые нормы, которые свойственны данному статусно-ролевому общению. Рассмотрим, к примеру, обычную церемонию досмотра в аэропорту и диалог между контролёром службы досмотра и пассажиром:

- A. *Can I have your ticket, please?*
 B. *Yes, of course. Here you are.*
 A. *Do you have just one suitcase?*
 B. *Yes. This bag is hand luggage.*
 A. *That's fine. Smoking or non smoking?*
 B. *Non smoking, please. Oh... and can I have a seat next to the window?*
 A. *Yes, that's OK. Here's your boarding pass. Have a nice flight!* [9: ex. 25].

Ответы на выделенные стереотипные вопросы ограничены в выборе одной-двумя шаблонными фразами с общепринятым пропозициональным содержанием. В первом случае — БПК с пропозицией: *Yes, of course. Here you are* (Возможен, конечно, и отказ предъявить билет, но это вряд ли произойдёт в нормальных условиях); во втором случае — БПК с пропозицией: *Smoking, please*, или *Non smoking, please*.

Таким образом, в БП стереотипного характера не требуется эксплицитное выражение в языковой форме отношений между пропозициями, если только сама экспликация не заложена в языковых структурах и коммуникация протекает в нормальных естественных условиях.

БП с “синтагматическими разрывами” также представлено “обрывами” в теме разговора либо переходами с одной темы на другую (тематическая разнообразность), свойственными диалогической форме РР:

A.... *I mean the language paper has grown up under the control of this literary wallahs, and they're even talking about setting a combined language and literature paper instead of the... I told them, one thing we are concerned with is communication* [9: 108].

B. *Right. I think — I think he probably heard, he said... Is he gone?* [9: 109].

Итак, в условиях непосредственного общения столь свойственный для текста признак, как связность (когезия) не всегда характерен при оформлении синтаксических связей ПК разговорной речи, поскольку многое понятно из общей для участников коммуникации ситуации. Словесная часть текста как бы слита с несловесным фрагментом действительности.

Следует отметить также, что слабая оформленность связей между отдельными ПК во всех видах БП в дискурсе РР с помощью служебных слов обязана во многом и разнообразию ритмо-мелодических приёмов, столь свойственных устной звучащей речи.

1. Адмони В. Г. Система форм речевого высказывания. — СПб.: СПбГУ, 1999. — 448 с.
2. Арутюнова Н. Д. Предложение и его смысл. — М.: УРСС, 2004. — 488 с.
3. Блох М. Я. Теоретические основы грамматики. — М.: Высшая школа, 2001. — 459 с.
4. Ермаков А. Е. Тематический анализ текста с выявлением сверхфразовой структуры // Информационные технологии. — 1992. — № 11. — С. 34–50.
5. Колосова Т. А. Семантические отношения в сложных предложениях // Филологические науки. — 1980. — № 5. — С. 61–72.
6. Сиротинина О. Б. Современная русская разговорная речь и её особенности. — М.: УРСС, 1999. — 344 с.
7. Спиркин А. Г. Мозг и психика: соотношения материального и идеального // Мозг и сознание. — М.: Наука, 1990. — С. 32–46.
8. Ширяев Е. Н. Бессюжное сложное предложение. — М.: Наука, 1986. — 408 с.
9. *Survey of English Usage*. — <http://www.ucl.ac.uk/english-usage/projects/ice-gb/sampler/form.htm>

L. S. Tkachenko

THE PECULIARITIES OF FORMING ASYNDETIICAL SENTENCES WITH SYNTAGMATIC BREAKS IN THE COLLOQUIAL SPEECH

The work deals with the main principles of forming asyndetical sentences in the structure of discourse, which are marked out in accordance with the character of the connection of simple sentences in the structure of a compound sentence in the process of the spontaneous colloquial speech. The author described and analyzed the kinds of syntagmatic breaks of predicative construction as well as communicative and cognitive factors of their appearance in the colloquial speech.

Key words: the asyndetical sentence, the colloquial speech, the predicative construction, the syntagmatic break.

Л. С. Ткаченко

ОСОБЛИВОСТІ ОРГАНІЗАЦІЇ БЕЗСПОЛУЧНИКОВИХ РЕЧЕНЬ ІЗ СИНТАГМАТИЧНИМИ РОЗРИВАМИ У РОЗМОВНОМУ МОВЛЕННІ

У роботі розглядаються основні принципи організації безсполучникових речень, що виділяються відповідно до характеру зв'язку простих речень у складі складного в процесі спонтанного розмовного мовлення. Описані і проаналізовані види синтагматичних розривів предикативних конструкцій, а також комунікативні і когнітивні фактори їх появи в розмовній мові.

Ключові слова: безсполучникове складне речення, розмовне мовлення, предикативна конструкція, синтагматичний розрив

Просодическая и семантическая характеристика предложения с отрицанием в современном английском языке

В работе представлены описание и результаты исследования частноотрицательных и общеотрицательных предложений с позиций структурно-грамматических и просодических характеристик, определяющих их различный семантический объем и коммуникативную направленность. Кроме отрицания, предложение с частицей *not* передает субъективную позицию адресата. Просодическая характеристика предложения с отрицательной частицей *not* способствует раскрытию психо-эмоционального состояния субъекта.

Ключевые слова: частноотрицательное и общеотрицательное предложение, просодическая организация, аудиторский, акустический.

Проблема изучения структурно-грамматических и интонационно-фонетических особенностей языковых единиц в современной лингвистике, отличающейся когнитивно-коммуникативной направленностью, заявляет о себе с не меньшей настойчивостью, чем вопросы, касающиеся исследования единиц лексического уровня функционирования языка. Подобная потребность не ограничивается пересмотром некоторых актуальных тенденций, но и требует обязательного изучения участия языковых единиц указанных уровней в организации различного рода речевых образов и категорий. Наша работа посвящена рассмотрению оформления одной из основных категорий — отрицания, вопросы которой являются одними из наиболее дискуссионных в современной лингвистике [2; 4; 6; 9; 11]. Целью работы является выявление основных семантических особенностей предложений с частицей *not* в английском языке и их просодического оформления в процессе коммуникации. Интерес к данному виду высказываний в аспекте именно его просодических характеристик обусловлен представлением о просодии как важнейшем смыслообразующем факторе [1; 7].

С точки зрения современных лингво-когнитивных концепций познавательный образ является адекватным отражением внешнего мира в сознании человека [5: 10–11]. В процессе коммуникации субъективный образ объективного мира принимает языковое выражение. Так, отношение разведения между предметами объективного мира может быть передано с помощью различных языковых средств, объединенных общим значением отрицания, но характеризующихся внутренней спецификой, творчески используемой человеком. Например, возможны следующие два варианта языкового выражения одного и того же объективного отношения разведения, соответствующие двум различным субъективным образам:

He didn't take a letter out of the envelope. He took out of it a hundred-dollar bill.

He took out of the envelope not a letter but a hundred-dollar bill.

В первом случае с грамматической точки зрения предложение является общеотрицательным, а во втором — частноотрицательным. Под общеотрицательным понимается такой тип предложения, в котором отрицание затрагивает субъектно-предикатные отношения, а синтаксическая структура такого предложения может быть представлена в следующем виде: (S+p) Neg, где Neg означает синтаксическую единицу — словоморфему *not/n't*. [10; 11] В этом типе предложения, так же как и в вопросительном, предикативный компонент сказуемого, к которому присоединяется отрицание *not/n't*, представлен синтаксическими единицами *do, does, did*, если отсутствуют морфологические единицы *am, is, are, has, have* и т. п. или модальные глаголы, напр.: *I do not know about my father.*

В частноотрицательном предложении отрицание выражено отрицательной противопоставительной частицей *not* и не затрагивает субъектно-предикатных отношений (по поводу дифференциации *not*-частицы и *not*-словоморфемы см.: [3]). В составном именном сказуемом отрицательная частица *not* модифицирует лексический компонент сказуемого, то есть несобственно-синтаксическое сказуемое.

Поэтому синтаксическая структура этого типа предложения имеет вид (S+P), напр.:

So with a surge of high hope Lincoln ordered Mead not to call a council of war but to attack Lee immediately.

Поскольку и общеотрицательное, и частноотрицательное предложение передаёт субъективную информацию об объекте материального мира, возникает вопрос, чем отличается одна субъективная информация от другой и какие речевые характеристики отрицания *not* позволяют передать речевое поведение субъекта.

Акустический и перцептивный эксперименты, направленные на выявление просодических признаков *not*-частицы и *not*-словоморфемы и их информативной значимости, позволили выделить два различительных признака: разность интенсивности звуков [ɔ] и [n] и паузацию перед *not* и после *not*. При этом *not*-частица характеризуется большей разностью интенсивности и левосторонней паузой, а *not*-словоморфема имеет меньшую разность интенсивности (иногда эта разница может быть равной нулю) и правостороннюю паузацию.

Интенсивность и паузация играют важную роль в передаче семантики общеотрицательных и частноотрицательных предложений. Большая интенсивность и пауза перед *not* выражают контраст, противопоставление. Слово или группа слов, модифицируемая частицей *not*, образует единую семантико-синтаксическую единицу, противопоставленную по значению, имплицитно или эксплицитно, другой единице. При эксплицитном противопоставлении два соотнесенных логических понятия находят языковое выражение в пределах одного предложения или двух последовательных предложений.

This was the Baines whom Philip loved! not Baines singing and carefree, but Baines responsible, Baines behind barriers, living his man's life.

При имплицитном противопоставлении имеет место логическая соотнесенность с внеязыковыми ситуациями, не получившими языкового выражения, но присутствующими в проекции и представляющими некоторую дополнительную семантику к эксплицитному содержанию предложения. Благодаря наличию частицы *not* простое по грамматической структуре предложение является семантически сложным. Это значит, что предложение с частицей *not* включает два или более высказывания, одно из которых представлено в предложении эксплицитно, а другое имплицитно.

Такое предложение может быть разложено на составляющие его семантические трансформы. При этом эксплицитный трансформ (б) направлен ретроспективно на пресуппозированный факт (а), а имплицитный трансформ (в) ориентирован в тексте перспективно, напр.: *There Hat a gloom over his visit, not because of Jan, who welcomed him with love.*

(а) *Jan's illness was supposed to be a reason for the gloom.*

(б) *The gloom over his visit wasn't because of Jan. (—)*

(в) *It was because of some other person. (+)*

He took out of the envelope not a letter.

(а) *He was supposed to take out of the envelope a letter.*

(б) *He didn't take a letter out of it. (—)*

(в) *He took out something different. (+)*

Семантический объём предложения с имплицитным противопоставлением шире его языкового выражения.

Если логически соотнесенная единица получает эксплицитное выражение в рамках этого же предложения, семантическая разложимость этих предложений сохраняется, но трансформ (в) представляет эксплицитно противопоставленную единицу, напр.:

So with a surge of high hope Lincoln ordered Mead not to call a council of war but to attack Lee immediately.

(а) *He was supposed to call a council of war.*

(б) *He didn't order Mead to call a council of war. (—)*

(в) *He ordered Mead to attack Lee. (+)*

Семантический объём такого предложения находит полное языковое выражение.

Как видим, семантическая структура частноотрицательных предложений с частицей *not* весьма сложная, а семантический объём этих предложений является результатом сложной внутренней структуры частицы *not*, которая состоит из неразделимых значимых частей — сем.

Поскольку частица *not* выделяет что-то частное на более общем фоне, в значении частицы *not* проявляются две категориальные семы: сема частного и сема общего. Обе семы связаны отношением противопоставления, характер которого определяет индивидуальную сему — сему отрицания.

Трансформ (б) выражает отрицание (-), а трансформ (в) — утверждение (+), так как отрицание единичного всегда сопровождается утверждением другого единичного или общего.

Иные отношения наблюдаются в предложении, если частица *not* употребляется вместе с другой противопоставительной частицей *only*. Семантическая структура предложений с частицей *only* противоположна семантической структуре предложения с частицей *not*. Если трансформы (б) и (в) предложения с частицей *not* выражают соответственно отрицание-утверждение, то трансформ (б) предложения с частицей *only*, соответствующий эксплицитной семантическое части, — утвердительный (+), а трансформ (в), представляющий имплицитную часть, — отрицательный (-), поскольку выделение (утверждение) единичного всегда сопровождается отрицанием другого единичного или общего, напр.:

Only seniors were allowed to bring girls with them.

(а) *They all were supposed to be allowed to bring girls.*

(б) *Seniors were allowed to bring girls with them.* (+)

(в) *Juniors were not allowed to bring girls with them.* (-)

В силу того, что частицы *not* и *only* в определённом смысле являются противоположными, отрицательное значение предложения при совместном употреблении *not only* нейтрализуется, а семантические трансформы (б) и (в) являются утвердительными, напр.:

Being without Jan so long was not only pain but irritation.

(а) *Being without Jan so long was supposed to be pain.*

(б) *Being without Jan so long was really pain.* (+)

(в) *Being without Jan so long was irritation too.* (-)

Из вышесказанного можно заключить, что функцией отрицательной частицы *not* в семантической структуре предложения является логическое противопоставление, которое в устной речи передается силой ударения (разностью интенсивностей звуков [ɔ] и [n], характеризующейся в среднем 10,15 децибелл для первого диктора и 11,06 децибелл для второго диктора) и паузой перед логически выделяемым словом. При этом пауза, воспринимаемая рецепиентом, может быть физической, когда полностью отсутствует сигнал на осциллограмме в течение некоторого периода времени (от 94 мсек до 1200 мсек для первого диктора и от 60 мсек до 580 мсек для второго диктора), или психологической, когда эффект паузы создаётся изменением частоты основного тона и амплитуды.

Частица *not* является средством выражения импликации, а следовательно, и средством расширения содержания высказывания. В основе образования высказываний с импликацией лежит принцип экономии речи, основанный на процессе синтеза единиц, когда некоторые глубинные структуры не находят отражения в поверхностной структуре. Таким образом, употребление частицы *not* позволяет сократить поверхностную структуру предложения путем опущения некоторых единиц при сохранении его широкого семантического объёма.

Пауза перед частицей *not* и относительно большая сила ударения способствуют усилению смысловой выразительности высказывания, передавая не только понятийно-логическую информацию, но и эмотивную, а именно: субъективное отношение говорящего к этой ситуации, его оценку и реакцию [5, 128]. Частица *not*, как и другие выделительные частицы, может сообщать различную оценочно-эмоциональную информацию предложениям с собственно констатирующим высказыванием. Эта информация включает значение усиления, экспрессии, радости, отчаяния, негодования, уверенности или неуверенности и т. д., напр.:

Supposing he's dead? — Not he, I said.

Помимо отрицания предполагаемого высказывания, *He is dead* предложение *not he* передаёт и субъективную реакцию собеседника на услышанное высказывание, а именно: его уверенность в том, что человек не мёртв, что этого просто не может быть. Просодическая характеристика предложения с отрицательной частицей *not* способствует раскрытию психо-эмоционального состояния субъекта, показывает, равнодушен он или возбужден этим сообщением. Поэтому коммуникативная направленность таких предложений значительно выше общеотрицательных, напр.:

Supposing he's dead? — No, he isn't.

В отличие от *not*-частицы словоморфема *not* не характеризуется ни физической, ни психологической паузой. Отсутствие пауз вытекает из самой сути аналитического слова, связанного в единое фонетическое целое лексическим и грамматическим значением. Словоморфема *not* энклитически примыкает к грамматическому компоненту и входит в состав этого фонетического слова.

Что касается интенсивности словоморфемы *not*, то для нее характерна значительно более низкая разность интенсивностей звуков [ɔ] и [n], равная 4,83 децибелл для первого диктора и 6,74 децибелл для второго диктора. Нередко отмечается образование минусовой разности интенсивностей этих звуков, что приводит к дезакцентуации *not*-словоморфемы и полной редукции гласного [ɔ].

Вышеназванные просодические признаки *not*-словоморфемы соответствуют семантическому выражению общеотрицательных предложений: они не предполагают наличия противопоставленного положительного члена и осуществляют простую констатацию объективных фактов действительности с нейтрально выраженной субъективной оценкой этих фактов.

Условием употребления общеотрицательного предложения принято считать ретроспективно подразумеваемое утверждение [8, 263; 2, 9], вытекающее из паралингвистической ситуации или умозаключения [6, 70]. Это находит свое отражение и в количественной характеристике семантического объема общеотрицательного предложения. Если семантический объем предложений с частицей *not* может быть представлен тремя единицами, одна из которых пресуппонируется (а), другая эксплицируется (б), а третья имплицитруется (в), то семантика общеотрицательных предложений включает лишь одну лингвистически не выраженную в рамках предложения, но пресуппонируемую им единицу, напр.:

The nurse did not come.

(а) *The nurse was supposed to come.*

Поскольку условием употребления отрицательного предложения является пресуппонируемое утверждение, составляющее предшествующее содержание или умозаключение, то отрицаться может что-то уже сказанное, предполагаемое. Это значит, что общеотрицательное предложение, в отличие от частноотрицательного предложения с частицей *not*, не содержит, эксплицитно или имплицитно, новой лексической информации, расширяющей семантику предложения.

Логично предположить, что в отрицательном предложении отрицание пресуппонируемого утверждения может быть передано с различной эффективностью. Низкая интенсивность и дезакцентуация *not* связаны с низкой эффективностью коммуникации, в то время как повышение тона и большая звучность (ударность) — с усилением эффективности отрицания. В последнем случае реципиент воспринимает психологическую паузу после *not*, напр.:

No, they hadn't come to the Ketners' house.

Если же в отрицательном предложении интонационно выделяется семантика какого-либо слова, то это предложение, помимо отрицания пресуппонируемого факта, содержит и субъективное отношение говорящего к факту. На письме логическое ударение передается разрядкой. Только в этом случае общеотрицательное предложение по эффективности высказывания и по эмотивности коммуникации может быть идентичным частноотрицательному предложению с частицей *not*, напр.:

What have you done for your patients when the carbuncle wouldn't break? — Sikes was staring down at Amber.

Nothing, sir, — she said slowly. Most usually they die.

She's not going to die! — he cried.

Пресуппонируемым утверждением отрицательного предложения, вытекающего из умозаключения, является *She is going to die*. Эмотивное значение отчаяния, страха перед потерей любимой, выраженное интонационно в этом предложении, эквивалентно эмотивному значению предложения с отрицательной частицей *not*, напр.:

Not she! — he cried.

Общеотрицательное и частноотрицательное предложение, будучи субъективными образами объективного мира, отличаются полнотой раскрытия многогранности объекта, полнотой извлечения информации из объекта, а субъект в первую очередь извлекает ту информацию, кото-

рая ему необходима. Именно поэтому различные субъекты воспринимают один и тот же объект под разным углом зрения. Хотя общеотрицательное и частноотрицательное предложения как образы разных субъектов могут нести разную информацию, они отражают лишь разные аспекты одного и того же более полного образа. Важным фактором воспроизведения существенно значимых сторон объекта является оценочное отношение субъекта к познаваемому объекту, его заинтересованность, его способ видения мира. Чем глубже оценочное отношение субъекта к объекту, тем полнее субъективный образ. Именно поэтому частноотрицательное предложение с частицей *not*, раскрывающее широкий спектр субъективных оценок, является значительно более ёмким по семантическому объёму и эмотивной информации, чем общеотрицательное предложение со словоморфемой *not*.

1. Калита А. А. Просодичне вираження смислу англомовних висловлень із середнім емоційно-прагматичним потенціалом // Вісник Київського лінгвістичного університету. — Т. 7, № 1. — 2004. — С. 182–191.
2. Кобозева И. М. Отрицание и пресуппозиция: Автореф. дис... канд. филол. наук. — М.: МГУ, 1986. — 24 с.
3. Макарова Г. Н. Функции *not* в современном английском языке // Английская филология. Уч. зап. РГПИИЯ, 1984. — Вып. 59. — С. 98–104.
4. Паславська А. Й. Заперечення, негация, негатор (типологічне дослідження на матеріалі німецької, української та інших мов) // Вісник Київського лінгвістичного університету. — Т. 4, № 1. — 2001. — С. 119–125.
5. Сусов И. П. Семантическая структура предложения (на материале простого предложения в современном немецком языке). — Тула: Тульский госпединститут, 1996. — 141 с.
6. Торопова Н. А. Положительный противочлен отрицания *nicht* в современном немецком языке. Пресуппозиция отрицания. — Филологические науки, 1999. — № 2. — С. 68–71.
7. Торсуева И. Г. Интонация и смысл высказывания. — М.: Наука, 1989. — 178 с.
8. Чейф У. Л. Значение и структура языка. — М.: Прогресс, 2001. — 431 с.
9. Heim I., Kratzer A. Semantics in Generative Grammar. — Oxford: Blackwell, 1998.
10. Horn L. Some Aspects of Negation // Universals of Human Language. Stanford: Stanford University Press. — P. 127–210.
11. Jacobson J. Negation // Semantics: An International Handbook of Contemporary Research. — Berlin: de Gruyter, 1991. — P. 560–596.

V. V. Olinchuk

PROSODIC AND GRAMMATICAL CHARACTERISTICS OF NEGATIVE SENTENCE IN ENGLISH

The immediate aim of the article is to describe the experimental results of the investigation of particularly negative and generally negative sentences from the point of view of their grammatical structure and prosodic arrangement, defining the semantic value and communicative aim. The analysis proved that there are two types of negation in English register peculiarities in meaning and emotive expressiveness as well as prosodic emphasis.

Key words: particle *not*, particularly negative, generally negative sentence, prosodic arrangement, auditory, acoustic.

В. В. Олінчук

ПРОСОДИЧНА ТА СЕМАНТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ЗАПЕРЕЧНОГО РЕЧЕННЯ В СУЧАСНІЙ АНГЛІЙСЬКІЙ МОВІ

У роботі наведено результати дослідження частковозаперечних і загальнозаперечних речень з позиції структурно-семантичних та просодичних характеристик, що визначають їх комунікативну спрямованість. Ці два види заперечень відрізняються як суто смисловою, так і емотивною виразністю. Крім заперечення, просодична характеристика речення із заперечною часткою *not* сприяє розкриттю психо-емоційного стану людини.

Ключові слова: частка *not*, частковозаперечне і загальнозаперечне речення, просодична організація, аудиторський, акустичний.

О. І. Єременок

Класифікація відповідно-відтворюючих повторів

Статтю присвячено аналізу відповідно-відтворюючих повторів. Основна увага приділяється класифікації відповідно-відтворюючих повторів з точки зору теорії актуального членування мовлення.

Ключові слова: відповідно-відтворюючі повтори, класифікація.

Одним із засобів вираження синтаксичного зв'язку реплік в сучасній англійській мові є повторення у наступній репліці тих чи інших словесних і структурно-граматичних особливостей попередньої репліки. Цей засіб зв'язку в лінгвістичній літературі звичайно називають повтором. Повтор може відбуватися на лексичному, граматичному, семантичному, лексико-синтаксичному і стилістичному рівні. Повтор не тільки скріплює частини розчленованого речення, але і сприяє введенню нових елементів у структуру. Повторення реченневих елементів, привернута увага читача підкреслює їх значущість, слугує важливим засобом зв'язку усередині тексту. Повтор одночасно створює свого роду “фон” чи “семантичну сітку” тексту і таким чином об'єднує його. Незважаючи на те, що є лінгвістична література, яка присвячена питанню функціонування повторів у мовленні, як у монологічному, так і діалогічному, це питання навряд чи можна вважати вивченим. Серед дослідників немає єдиної думки щодо основної функції повтору в мові.

На нашу думку, відповідно-відтворюючий повтор тісно пов'язаний з теорією актуального членування. Вчення про актуальне членування речення широко входить у лінгвістику. Крім терміна “актуальне членування”, в лінгвістиці існує і ряд інших термінів для комунікативного складу речення: змістовне членування речення (Boost K, 1955), інформаційне членування речення (Иртеньева Н. Ф., 1975) і т. п. У зв'язку з вивченням актуального членування речення постають питання про його сутність і природу, його належність мові та мисленню, про місце в системі мови.

В огляді літератури зустрічаються такі варіанти для позначення членів актуального членування: “тема — рема” (Шевякова В. Е., 1980), “дане — нове” (Бабайцева В. В., 1969; Райхель Г. М., 1975), “логічний суб'єкт — логічний предикат” (Адмони В. Г., 1975), “вихідний пункт (основа)” — “ядро” (Матезіус В. О., 1967) і ряд інших. Як видно з визначень членів актуального членування, майже для всіх дослідників властивим є розподіл компонентів АЧ на дві частини. Виняток становлять Пала К. і Фірбас Я., які підходять до структури АЧ речення по-іншому і вважають за доцільне ввести тричленний поділ замість двочленного. За ступенем комунікативного динамізму Я. Фірбас поділяє всі елементи речення на тематичні, перехідні і рематичні. Темою виступає елемент, який має найменше комунікативного динамізму (КД); ремою — елемент з найбільшим КД. Проміжний елемент вважається перехідним.

У працях дослідників АЧ як двочленної структури є безсумнівна перевага в тому, що прийнятий ними сумарний розподіл висловлювання на дві частини (відоме — вихідне і нове — ядро) дозволяє охопити принципом актуального членування по суті весь склад речення, не залишаючи без визначення деякі його середні частини. Питання про інший вид членування речення, ніж синтаксичний, спеціально досліджувалося у Празькій школі структурної лінгвістики, звідки йде і сам термін “актуальне членування”. Початок розробки цієї програми в суто мовному плані поклав один із засновників Празького лінгвістичного осередка В. Матезіус (1967). Згідно з концепцією В. Матезіуса, основними елементами АЧ речення є вихідний пункт висловлювання, тобто те, що відомо в даній ситуації чи легко розуміється і із чого той, хто говорить, виходить (основа), і ядро висловлювання, тобто те, що той, хто говорить, повідомляє. В. Матезіус надає великого значення вивченню порядку слів і інтонаційних засобів мови, в яких актуальне членування речення знаходить своє відображення.

Досліджуючи процес утворення речень, К. Боост (1955) поділяє речення на “утримуючу питання тему” і на “утримуючу відповідь рему” — частину речення, котра містить власне висловлювання. Це змістове членування на тему і рему, на його думку, входить у протиріччя з прагматичним членуванням речення.

На думку В. Г. Адмоні (1975), різна змістовна вага членів речення пояснюється “вираженням пізнавальної установки того, хто говорить”, яка обумовлює різну побудову речення щодо інтонації і порядку слів. “Нормальна” будова речення має місце в тому випадку, коли підмет є вихідним у реченні; такі речення характеризуються прямим порядком слів. Випадки, коли вихідним виступає не підмет, а інший член речення, розглядаються як відхилення від норми, що виражається особливою інтонацією і зворотним порядком слів.

Незважаючи на те, що вивченню АЧ приділяється багато уваги вітчизняними і зарубіжними лінгвістами, питання про те, до якого рівня мовної системи слід віднести явище АЧ, залишається ще не вирішеним.

У відповідності до теорії ієрархії основних синтаксичних одиниць, АЧ речення вважається категорією висловлювання (Золотова Г. А., 1973; Ковтунова И. И., 1976). Явище актуального членування широко вивчається у зв’язку з установленням співвідношень основних категорій мови і мислення. Факт близькості членування судження на суб’єкт і предмет, а висловлювання на дане і нове спонукає деяких дослідників відносити АЧ безпосередньо до області думки, тобто виводить за межі мови, аби обрати спеціальне рішення вважати АЧ одиницею логіко-граматичною. Будучи зв’язаним з лінійно-часовим засобом здійснення мови, з утворенням функціональної перспективи висловлювання і являючи собою функціональну категорію, АЧ виникає при втіленні мовної структури в мові, віддзеркалює структуру категорій мислення і визначається безпосередньо комунікативним завданням того, хто говорить (Лаптева О. А., 1976). Реальне членування реалізується за допомогою різних мовних засобів, які певним чином сигналізують про порядок компонентів теми і реми, наприклад, про порядок слів, лексичні значення, інтонацію, афікси.

Досліджуючи відповідно-відтворюючий повтор (ВВП), ми пропонуємо в якості компонентів АЧ виділити “тему”, тобто те, з чого виходить той, що говорить, і “рему”, тобто ту частину повідомлення, на яку той, що говорить, хоче звернути увагу слухача. Тема являє собою предмет повідомлення. Рема містить у собі основний зміст повідомлення і є комунікативним центром висловлювання. Важливість АЧ в даному випадку полягає в тому, що воно сприяє визначенню комунікативної спрямованості мови, дозволяє дослідити рух думки від відомого до невідомого, від однієї думки до іншої у процесі організації мовлення.

Повтор стає самостійною синтаксичною одиницею, отримуючи самостійний логічний наголос, змістове навантаження і інтонаційне оформлення.

Передумова, що міститься в мовному стимулі, отримує свій розвиток, узагальнення, посилення у відповідно-відтворюючому повторі (ВВП). У ВВП експліцитно виражений носій логічного предиката (рема). Логічний суб’єкт суджень (тема), який передається реченнями з ВВП, як правило, виражений імпліцитно (нуль), однак легко може бути відновлений із вихідної репліки, що відкриває діалогічну єдність з ВВП.

Тема і рема можуть бути виражені у вихідній репліці як одним словом, так і кількома словами. В останньому випадку отримуємо групу теми і групу реми. Однак в обох групах не всі слова мають однакову комунікативну вагу. Так, у групі теми звичайно одне слово виділяється більше іншого; воно виражає основний компонент цієї групи — власне тему. Частіше за все власне тема знаходиться на початку фрази і є вихідним пунктом мовлення. Ще більш рельєфно виділяється одне слово в межах реми: це завжди те слово, на яке падає логічний наголос.

Ex.: — I should like to know the rent first.

— Ah! The rent! The exact figure is not settled. (A. Christie, 1970).

Рема як комунікативний центр висловлювання обов’язково повинна бути виражена у відповідно-відтворюючому повторі, оскільки речення без реми неможливе. Тема, що позначає дане, як правило, відсутня у відповідно-відтворюючому повторі.

Ex.: — As it is, including metal work, it’ll cost you eight thousand five hundred.

— Eight thousand five hundred? Why, I gave you an outside limit of eight. (J. Galsworthy, 1974).

Це так звані нерозчленовані висловлювання — висловлювання з “нулем теми”. Весь склад таких повторів утворює комплексну рему і розглядається як єдине ціле.

При аналізі актуального членування ВВП необхідно враховувати його синтаксичне членування. Відношення, які існують між одиницями АЧ — “темою” і “ремою” — близькі до відношень між деякими членами речення, а саме підметом і присудком (предмет мови і те, що про нього говориться); з іншого боку, різноманітні і складні випадки перетину одиниць цих двох планів.

У випадку, коли темою слугує підмет, а ремою — присудок, за характером відношень актуальне членування відповідає синтаксичному. Якщо темою слугує присудок, а ремою — підмет, то за характером відношень актуальне членування протиставлене синтаксичному. Аналіз відповідно-відтворюючих повторів у відповідності з синтаксичним і актуальним членуванням виявив такі закономірності:

1) Підмет вихідної репліки (або його частина), який відтворюється у ВВП, частіше слугує темою висловлювання (у 59,7% випадків).

Ex.: — And Mr. Zeland has only just driven away. He waited for some time.

— Mr. Zeland? For me? (R. M. Rinehart, 1975).

2) Випадки, при яких підмет вихідної репліки, який відтворюється в ВВП, входить до складу реми висловлювання, становлять 31,2%.

Ex.: — It's Peter? There's a riot going on in George Square and Daddy's in it.

— Daddy! — He remembered suddenly. — Where's Peter? (A. Mair, 1967).

3) Зустрічаються також випадки відтворювання у ВВП групи підмета (підмет + присудок + додаток), котрі з точки зору АЧ відповідають відтворюванню теми + (частини) реми висловлювання. Такі випадки становлять 9,1%.

Ex.: — But you did tamper with the beer.

— I? Tamper with the beer? (A. Christie, 1968).

4) Відтворювання присудка (частини присудка) чи групи присудка вихідної репліки у відповідно-відтворюючому повторі у 98,5% випадків становить рему висловлювання.

Ex.: — What a coward and cad you are!

— Coward and cad! Coward and cad! Thank God I've told him!

— That's better! (J. Galsworthy, 1960).

5) Присудок вихідної репліки, що відтворюється у ВВП і слугує темою висловлювання, складає 1,5%.

Ex.: — You don't sound so low this morning, Mac.

— Don't? Well, the guys aren't knocked out as much as I thought they would be. (J. Steinbeck, 1936).

6) Додатки вихідної репліки, що відтворені у ВВП, майже завжди — 98,2% — входять до складу реми.

Ex.: — Well, we've been waiting all day. Don't you think we ought to call the police about it?

— The police! If it's God's will, the police can't prevent it. (C. Brand, 1965).

7) Обставини (місця, часу, причини і т. п.) мовного стимулу, що відтворені у ВВП, завжди входять до складу реми висловлювання.

— He's gone! I left him here.

— Here! Then he must have climbed down ... (B. Shaw, 1935).

8) Відтворені у ВВП означення вихідної репліки, як правило, входять до складу реми висловлювання, що складає 99,1%.

— You were afraid of being distroyal to your husband.

— Distroyal! He thought it was high treason of me to write to you at all!

(Modern English Plaís, 1966).

Проаналізувавши певний обсяг відповідно-відтворюючих повторів, ми виявили, що у ВВП можуть відтворюватися як рема, так і тема, а також тема + рема вихідної репліки.

Найбільш частотним є відтворення у ВВП реми мовного стимулу, що становить 80% від усіх відповідно-відтворюючих повторів. Як правило, у ВВП відтворюється лише частина реми (якщо сама рема складається більш ніж з одного слова). Це пов'язано з загальною тенденцією до відтворення у ВВП одного елемента вихідної репліки або її частини.

Серед дослідників немає єдиної думки про чітку класифікацію функцій відповідно-відтворюючого повтору в сучасному англійському діалогічному мовленні. Розглянувши більше трьох тисяч реалізацій відповідно-відтворюючого повтору в діалогічному мовленні, ми пропонуємо таку класифікацію функцій ВВП: 1) функція синтаксичної організації діалогічного мовлення; 2) функція логіко-емфатичного виділення; 3) функція розвитку функціональної перспективи висловлювання; 4) експресивно-стилістична функція і функція емоціональної дії.

Дані функції ВВП взаємопов'язані та взаємозумовлені. Повтор на будь-якому мовному рівні є поліфункціональним і виконує декілька названих функцій у конкретній реалізації.

У процесі комунікації важко обійтися без повторення слів, їх форм і утворених від них інших слів, оскільки використання їх пов'язане зі структурою організації мови. Важливість відповідно-відтворюючого повтору полягає в тому, що він є виразником актуального (змістовного) членування мовлення.

О. І. Yeremenok

CLASSIFICATION OF RESPONSE-REPRODUCTIVE REPETITIONS

The article deals with the analysis of response — reproductive repetitions. General attention is focused on the classification of response-reproductive repetitions from the theory of actual dividing point of view.

Key words: response-reproductive repetitions, classification.

О. И. Еременок

КЛАССИФИКАЦИЯ ОТВЕТНО-ВОСПРОИЗВОДЯЩИХ ПОВТОРОВ

Статья посвящена анализу ответно-воспроизводящих повторов в английском языке. Основное внимание сконцентрировано на классификации ответно-воспроизводящих повторов с точки зрения теории актуального членения.

Ключевые слова: ответно-воспроизводящие повторы, классификация, синтаксис, английский язык.

УДК 811.111'342

Н. В. Ланчуковська

Рівнева репрезентація композиційно-мовленнєвої форми “опису” (на матеріалі твору Дж. Остін “Емма”)

Стаття присвячена аналізу інтонаційних характеристик описових фрагментів британської художньої літератури XIX ст. Проведене дослідження виявило чіткі відмінності в інтонаційній організації таких типів опису як портрет, пейзаж, інтер'єр.

Ключові слова: опис, портрет, пейзаж, інтер'єр, електроакустичний аналіз, частота основного тону, інтенсивність, тривалість.

В останній час помітно підсилилася увага лінгвістів усього світу до комунікативного аспекту мовної діяльності людини. З цим пов'язана *актуальність* функціонального підходу, що припускає вивчення мовної системи в дії, вивчення самого процесу комунікації, тому що “статус полноценного комунікативного акта получает лишь текст” [2: 174]. Так, функціональний підхід припускає в першу чергу вивчення тексту, який розглядається насамперед як результат вирішення деякої комунікативної задачі, поставленої автором що досягається за рахунок підпорядкування всіх елементів мовної системи визначеній установці.

Предметом цього дослідження є один з елементів композиційно-мовленнєвої структури тексту на прикладі відомого твору англійської письменниці XIX століття Джейн Остін “Емма”, а саме — композиційно-мовленнєва форма (КМФ) “опису”.

Метою цього дослідження є визначення інтонаційних характеристик описових фрагментів британської художньої літератури XIX ст.

До композиційно-мовленнєвої форми “опису” вчені традиційно відносять портрет, пейзаж та інтер’єр.

Слово “портрет” (від старофранцузького *portrait*) означає зображення оригіналу “риси до риси”, “риси за рису” (*trait pour trait*). Етимологія слова допомагає краще зрозуміти його суть: коріння його сходило до латинського дієслова (*protrahere* — “витягати назовні, виявляти”, пізніше — “зображувати, портретувати”). Саме в цьому широкому змісті термін представлений у багатьох сферах мистецтва.

Проблема портрету — відтворення зовнішності людини за допомогою сукупності образотворчих засобів — багатогранна, оскільки поєднує у собі багато чого: процеси сприйняття й відображення зображеної людини і її прототипу, свій особливий матеріал і засоби виразності у кожному з мистецтв. Літературний портрет персонажу художнього твору вносить свою лепту в дану складну проблему, зокрема, створення образу персонажу, його психологічного, соціального і інших видів характеру, на основі опису його зовнішнього вигляду й манери поведінки, одягу, психо-емоційної реакції на навколишній світ.

Особлива увага дослідників до проблеми портрета пояснюється тим, що портрет найбільш яскраво й сконцентровано втілює одне з провідних властивостей мистецтва — антропоцентричність. Абсолютна антропоцентричність літературного художнього твору відзначається як одна з його специфічних рис. Він створюється людиною й для людини. І крім того, увесь лад і мова літературного твору ґрунтується на описі людини: її діяльності, переживань, подій, пов’язаних з нею.

Структура портрету, яка в ньому укладена, не раз була предметом окремих досліджень.

Зосереджуючи увагу на тих або інших сторонах і властивостях портретних характеристик, передбачаються різні типологічні моделі, портретний малюнок; парний або здвоєний портрет; динамічний й статичний різновиди детально розробленого портрету; портретні характери глибокого типологічного значення; лаконічний портрет; монологічний і поліваріативний портрет; докладний портрет, що складається з окремих замальовок, і так далі.

Встановлено, що КМ фрагменти, що описують зовнішній вигляд персонажа, реалізуються у відрізках тексту всілякого обсягу: від словосполучення й простого речення до сполучення цілого ряду речень; цей фрагмент може бути меншим абзаца, збігатися з ним або, навпаки, перевищувати його розміри, займаючи значну частину або навіть цілий розділ.

Текст художнього твору є вербалізованою моделлю просторово — часової структури художнього світу. Будь-який текст, що описує явища й події, зображує їх існування у часі. Час протікання описуваних подій не тотожний реальному часу, минаючому при читанні тексту, — це уявний, або зображуваний, час. Сказане відноситься не тільки до викладу вигаданих подій, але й до відображення в тексті подій реальних, наприклад, у мемуарах, і в тому й іншому випадку описувані події відбуваються в уяві читача. У застосуванні до художнього тексту зображуваний час часто називають художнім часом.

Художній текст, будучи вимислом (хоча він і відбиває реальність), представляє авторові особливо широкі можливості для вільного зображення перебігу часу й створення таким шляхом різних значеннєвих і стилістичних ефектів.

Реальний час, як відомо, протікає рівномірно й у тому самому напрямку — від минулого до майбутнього, що створює незворотну послідовність подій, узгоджених між собою. У літературному творі хронологічна послідовність подій може бути порушена. Часто, щоб викликати інтерес читача, автор починає розповідь із середини, а потім дає експозицію. Іноді, особливо у творах, що містять елемент детективу, кінець ланцюга подій служить початком оповідання. Відзначимо, що перестановка подій може зустрітися й у фактографічних текстах (наприклад, в описах подорожей), але лише в тому випадку, якщо в цих текстах є елемент художнього зображення.

Рівномірність ходу часу теж порушується в художньому тексті. Звичайно це прискорення ходу часу, так що тривалі його проміжки вміщуються в текстах, які читаються від декількох хвилин до декількох годин. Про зупинку художнього часу можна говорити також у випадку описів, наприклад пейзажних або портретних, котрі відносяться до того самого моменту часу, хоча і являють собою послідовність висловлювань [3: 25].

У публікаціях багатьох вчених згадується проблема простору у зв’язку з вивченням композиційно-мовленнєвих форм, і, насамперед, опису, основною структурною ознакою якого є просторові відносини.

Художній простір може бути надзвичайно широким, охоплюючи всю земну кулю (навіть космос); і, з іншого боку, він може звужуватися до розмірів, скажімо, кімнати.

При аналізі художнього простору дуже корисною є класифікація

В. А. Кухаренко, яка розрізняє:

1) відкритий простір, представлений звичайно зображенням природи або природних явищ, а також так званим міським пейзажем — описом якогось урбанізованого об'єкта (міста, села, вулиці і т. д.);

2) замкнутий простір — опис житла, інтер'єру навколишніх предметів [2: 146].

Наприклад:

1) “Highbury, the large and populous village almost amounting to a town, to which Hartfield, in spite of its separate lawn and shrubberies and name, did really belong, afforded her no equals” [4: 38].

2) “The house was larger than Hartfield, and totally unlike it, covering a good deal of ground, rambling and irregular, with many comfortable and one or two handsome rooms. — It was just what it ought to be, and it looked what it was” [4: 96].

Розгляд категорії простору в літературному творі припускає і облік категорії часу. Художній час і простір створюються змістом тексту, узятим в цілому. Про них можна сказати, що вони відносяться до парадигматики тексту, як, скажемо, система граматичних часів стосується парадигматики мови. Виходячи з цього, ми бачимо, що загальним у всіх дефініціях пейзажу й інтер'єру в художньому творі виступає його віднесеність до простору, розгляд категорії якого є неможливим без урахування категорії часу. Об'єднання цих двох категорій пов'язане з такою змістовною категорією художнього тексту як хронотоп (від грецьк. “хронос — час і “топос — простір).

Згідно з концепцією М. М. Бахтіна, “художественный хронотоп определяется как творчески преломленная вербализованная проекция в сознании создающего субъекта в литературный текст пространственно-временных отношений, якобы имеющих место в изображаемом мире” [1: 302]. Особливості хронотопу проєктуються і на КМФ “опису”.

Можливий підхід до тексту — з погляду того, як він складається протягом свого існування, підхід, який можна назвати синтагматичним. Дотримуючись цього підходу, можна виділити насамперед два типи відрізків тексту — динамічні й статичні. Ці оповідальні типи пов'язані з художнім часом: динамічні відрізки містять у собі дію. Це може бути зовнішня, фізична дія: рух у просторі, переміщення, створення, знищення різних об'єктів і таке інше. Ми зустрічаємося в текстах також із дією внутрішньою, що відбувається у створенні персонажу: щось змінюється в знанні й розумінні навколишнього, у відношенні до нього, у самому складі особистості. Статичні відрізки містять різного роду описи — портрети діючих осіб, описи місць (тісно пов'язані з побудовою художнього простору), пори року й дня. Динаміка тексту веде сюжет, тоді як статика утворює тло. У справді художньому тексті описи дуже важливі. Вони необхідні для реалістичного зображення діючих осіб, для побудови художнього простору, іноді часу (повторення опису одного явища в різних видах показує зміну періодів часу в дії тексту). Пейзажні та інші описи можуть виступати як вираження емоцій, як сюжетна метафора.

Опис зовнішності людини, пейзажу та інтер'єру статичні в порівнянні з передачею зовнішньої або внутрішньої дії; час оповідання тут ніби зупиняється або вповільнюється, поки оповідач вдивляється в якесь явище й передає його риси читачам. Це не означає, що в описах немає свого руху: вони статичні тільки відносно. Можуть рухатися описувані предмети, переміщатися точка зору спостерігача, мінятися освітлення, виникати емоції, утворюючи певну динаміку.

Особливу роль у передачі опису грає інтонація, зокрема мелодія. Зміни в ЧОТ є не тільки головним інтонаційним засобом утворення фраз, синтагм і тексту в цілому, але і одночасно виступають носіями семантичної інформації.

Результати комп'ютерного аналізу акустичних параметрів експериментального матеріалу дозволили виявити певні закономірності в інтонаційній організації різних типів опису.

Показники пікової ЧОТ структурних елементів фраз грали важливу роль у розмежуванні типів опису. Найзначущішими для розрізнення досліджуваних типів були показники пікової ЧОТ перших наголошених і ядерних складів. Певну роль грали також показники пікової ЧОТ початкових ненаголошених і заядерних складів.

Було виявлено, що інтер'єрні описи відрізняються як від пейзажних, так і від портретних описів більш низькими показниками пікової ЧОТ перших наголошених, ядерних і заядерних складів.

Пейзажні описи відрізняються більш високими значеннями пікової ЧОТ початкових ненаголошених, перших наголошених, ядерних і заядерних складів від описів інтер'єру, а також більш низькими значеннями пікової ЧОТ всіх структурних елементів фраз від портретних описів.

Портретні описи характеризуються значно більш високими значеннями пікової ЧОТ усіх структурних елементів фраз від описів пейзажу та інтер'єру.

Результати обчислень значень пікової ЧОТ структурних елементів фраз у різних типах опису представлені в таблиці 1.

Таблиця 1

Середньоарифметичні значення пікової ЧОТ структурних елементів фраз у досліджуваних типах опису (Гц)

Типи опису	нач. ненагол.	1 наголош.	ядро	з/яд.
інтер'єр	217	268	326	207
пейзаж	248	304	345	231
портрет	272	339	370	261

Далі були розглянуті різновиди тональних контурів завершення у фразах, що становлять досліджувані види опису, а також їх частотність (див. табл. 2).

Аналіз досліджених типів опису виявив наступні закономірності: для описів інтер'єру найбільш частотним виявився низький низхідний (26,1%) тон. Якнайменше характерними для цієї групи опису з'явилися середній висхідний (3%) і високий висхідний тони (3,2%) (див. табл. 2).

Пейзажні описи відрізняються використанням переважно низького висхідного тону (24,3%). Якнайменше вжитими були визнані високий висхідний (3,3%) і висхідно-низхідний тони (4,6%).

Для портретних описів найбільш характерним виявився низхідно-висхідний тон (27,6%). При цьому менш за все використовувався низький низхідний (2,8%) тон.

Таблиця 2

Частотність тональних контурів завершення в досліджуваних типах опису (%)

Типи опису	Тональні контури завершення								Змішан.
	НН	СН	ВН	НВ	СВ	ВВ	Н-В	В-Н	
									
інтер'єр	26,1	14,5	6,3	18,7	3,2	3	12,5	6,3	9,4
пейзаж	22,3	16,7	6,7	24,3	6,8	3,3	10	4,6	5,3
портрет	2,8	10,3	17,2	3,5	3,5	24,1	27,6	6,9	4,1

Енергетична наповненість структурних елементів синтагми дозволяє провести чітку грань між досліджуваними типами опису. При цьому помітно, що найбільш суттєва різниця між різними типами опису існує у показниках першого наголошеного та ядерного складів в синтагмі (див. табл. 3).

Таблиця 3

Середньоарифметичні значення пікової інтенсивності (дБ) структурних елементів синтагм у досліджуваних типах опису

Типи опису	Пікова інтенсивність (дБ)			
	початкових ненаголош. складів	1-их наголош. складів	ядерних складів	заядерних складів
інтер'єр	57	56	62	43
пейзаж	55	61	66	43
портрет	61	72	78	46

Слід також відзначити, що середньоарифметичні значення пікової інтенсивності структурних елементів синтагм у інтер'єрних та пейзажних описах були набагато нижчими, ніж відповідні показники в синтагмах портретних описів (див. табл. 3), що свідчить про більшу емоційність даного типу опису.

Середньоарифметичні значення середньоскладової тривалості фраз і середньоскладової тривалості корпусу у фразах, використаних у досліджуваних типах опису, свідчать про те, що мовлення в описах інтер'єру є значно повільнішим, ніж у інших досліджуваних типах опису. Пейзажні описи характеризуються підвищеною швидкістю мовлення, в той час як в портретних описах середньоарифметичні значення середньої тривалості складів корпусу були дещо вищими, ніж у пейзажних описах, а середньоарифметичні значення середньої тривалості складів у фразах портретних описів були найвищими у порівнянні з іншими типами опису (див. табл. 4).

Таблиця 4

Середньоарифметичні значення середньої тривалості складів корпусу і складів у фразах, використаних у досліджуваних типах опису (мс)

Типи опису	Середня тривалість	
	складів корпусу	складів у фразах
інтер'єр	257	272
пейзаж	232	257
портрет	245	286

Таким чином, у результаті електроакустичного аналізу було з'ясовано, що:

1. Факт наявності змістовідмінних можливостей в інтонації не викликає сумніву.
2. Просодичне оформлення різних типів опису характеризується контрастним протиставленням всіх акустичних параметрів (мелодійного, темпорального та динамічного компонентів) в англійській мові.
3. Одним з основних інтонаційних параметрів, що відрізняють емоційно-забарвлені висловлювання, є крутизна висхідного завершення.
4. Поряд з акустичними параметрами така фізична характеристика як мелодійний контур всього висловлювання відіграє не менш важливу роль в емоційному оформленні фраз.
5. Результати статистичного аналізу просодичних характеристик різних типів опису свідчать про те, що описи інтер'єру характеризуються середньою інтенсивністю, середнім темпом та низьким спадним фінальним тоном. У пейзажних описах також у більшості випадків використовується середня інтенсивність, але вони відрізняються уповільненим темпом вимови та висхідним рухом фінального тону. Портретним описам притаманна максимальна інтенсивність, контрастний темп та складні тони, що свідчить про більшу емоційну насиченість цього типу опису.

Отже, результати інструментального аналізу підтверджують висунуту гіпотезу про існування певного набору частотних, динамічних і темпоральних параметрів, що беруть участь в організації і диференціації різних типів опису в англійській художній літературі.

1. Бахтин М. М. Проблемы текста в лингвистике, филологии и др. науках // Эстетика словесного творчества. — М., 1979. — С. 297–325.
2. Кухаренко В. А. Интерпретация текста. — Одесса: Латстар, 2002. — 292 с.
3. Пелевина Н. Н. Стилистический анализ художественного текста. — Просвещение, 1980. — 247 с.
4. Austen J. Emma. — 1994. — 367 p.

N. V. Lanchukovska

**LEVEL REPRESENTATION OF COMPOSITION-SPEECH FORM OF “DESCRIPTION”
(ON THE MATERIAL OF J. AUSTIN’S WORK CALLED “EMMA”)**

The article is devoted to the analysis of intonation characteristics of descriptive texts of the 19th century British fiction. As a result of the conducted research clear differences in intonation organization of such types of description as portrait, landscape and interior were revealed.

Key words: description, portrait, landscape, interior, electro-acoustic analysis, fundamental frequency, intensity, duration.

Н. В. Ланчуковская

**УРОВНЕВАЯ РЕПРЕЗЕНТАЦИЯ КОМПОЗИЦИОННО-РЕЧЕВОЙ ФОРМЫ
“ОПИСАНИЯ” (НА МАТЕРИАЛЕ ПРОИЗВЕДЕНИЯ ДЖ. ОСТИН “ЭММА”)**

Статья посвящена анализу интонационных характеристик отрывков текста из британской художественной литературы XIX в., содержащих описание. В результате проведённого исследования были выявлены чёткие отличия в интонационной организации таких типов описания как портрет, пейзаж, интерьер.

Ключевые слова: описание, портрет, пейзаж, интерьер, электроакустический анализ, частота основного тона, интенсивность, длительность.

ПИТАННЯ ГЛОТОДИДАКТИКИ І МЕТОДИКИ ВИКЛАДАННЯ МОВИ

УДК 378:372.46:811.162.1:81'27

О. А. Войцева

Значення соціокультурної компетенції як окремого компонента у вивченні польської мови

У статті розглядається проблема формування соціокультурної компетенції у вузівському навчанні студентів-філологів. Тематика лекційних і лабораторних занять з польської мови повинна містити країнознавчу, лінгвокраїнознавчу, соціолінгвістичну компетенції. Соціокультурна компетенція як форма соціальної пам'яті, "культурний код нації", є провідною у філологічній підготовці фахівців з польської мови як іноземної.

Ключові слова: компетенція, соціокультурна компетенція, країнознавча, лінгвокраїнознавча, соціолінгвістична компетенції, тематичний інвентар, польська мова.

Сучасна Україна перебуває в пошуках цінностей, пов'язаних із створенням полікультурної, полілінгвальної Європи та втіленням загальноєвропейських цінностей, інноваційних методів, способів навчання і виховання. Стратегічним спрямуванням мовної європейської політики є мультилінгвальність, оволодіння трьома і більше мовами.

Мова є певним стереотипом поведінки і способу життя народу, який формується з урахуванням особливостей історії, географії, звичаїв та традицій кожної країни. У кожній мові як особливому вербальному кодї зберігаються взірці для наслідування, які забезпечують розвиток наступних поколінь, надають можливість знаходити спільні моменти, вступати в контакти представникам різних культур. Видатні педагоги Я. А. Коменський, Д. М. Ушинський підкреслювали, що при вивченні мов слід враховувати культуру народу-носія мови. Процес навчання іноземної мови розуміється останнім часом як підготовка до "діалогу культур" (Ю. Ю. Дешерієв), як розвиток "вторинної мовної особистості" (Ю. М. Караулов), як акультурація, або процес пристосування до іншої культури (Є. М. Верещагін та В. Г. Костомаров). Це пояснюється багатьма причинами: пошуком форм оптимізації навчального процесу, орієнтацією на гуманізацію освіти, зверненням до спадщини видатних педагогів і гуманістів минулого, розвитком комунікативно-діяльнісного підходу в навчанні мов [6: 170].

Іноземна мова є провідним інструментом у діалозі культур і цивілізацій сучасного світу. Сучасна концепція мовної освіти передбачає вивчення іноземної мови не тільки як вербального коду, а й наголошує на формуванні у свідомості студентів "картини світу", притаманної носіям цієї мови як представникам власної культури і соціуму. Ця мета навчання привертає увагу до соціокультурного складника комунікативної компетенції, який являє собою "здатність людини спілкуватися в трудовій або навчальній діяльності, задовольняючи свої інтелектуальні потреби" [4: 80; 10: 15–16].

Формування комунікативної компетенції є провідною метою навчання польської мови як іноземної на "пороговому" рівні. Важливим компонентом комунікативної компетенції у навчанні є формування соціокультурної компетенції, необхідність якої обґрунтовували в своїх працях А. О. Брагіна, Є. М. Верещагін, В. В. Воробйов, Г. Д. Гачев, І. О. Зимня, Г. В. Колшанський, В. Г. Костомаров, О. М. Леонтєв, Л. Б. Нікольський, Ю. І. Пассов, В. В. Сафонова, Г. В. Онкович, О. О. Селіванова, В. Л. Скалкін, С. Г. Тер-Мінасова, А. Бужинська, Г. Зажичка, М. Єлонкевич, В. Мьодунка, Е. Ліпінська, А. Серетні та ін. [див.: 10: 33, 51, 119, 151; 2: 8; 10: 15: 139].

Соціокультурна компетенція розглядається як цілісна система компонентів (країнознавчого, лінгвокраїнознавчого, соціолінгвістичного), взаємопов'язаних через поняття культурного та соціального контекстів.

Соціокультурна компетенція — це “обізнаність із національно-культурною специфікою мовленнєвої поведінки і здатність користуватися тими елементами соціокультурного контексту, які є релевантними для створення та сприйняття мовлення з точки зору носіїв мови: звичаї, правила, норми, соціальні умовності” [1: 333]. За допомогою соціокультурної компетенції здійснюється вибір відповідних мовних форм, їх використання і перетворювання згідно з контекстом. Вона характеризує процес саморозвитку особистості людини, здатність індивіда до акумуляції знань, до аналізу соціокультурних явищ, проведення аналогій й асоціацій між різними сферами знання, для того, щоб почувати себе на рівних з представниками іншомовної культури [8: 5].

Сформована соціокультурна компетенція дозволяє учасникам міжкультурної комунікації проникнути в нову “модель світу”, в національно-мовний менталітет народу, духовно-культурний світ людини, а також ідентифікувати самого себе, самотність рідної культури. Для успішного оволодіння соціокультурною компетенцією необхідним є знання практичних умінь (процедурне знання), зокрема інтеркультурне — уміння знаходити різницю між своєю і іншомовною культурою, застосовувати відповідну стратегію спілкування, уміння бути посередником між рідною і іншомовною культурою, уміння перемагати стереотипи.

Викладач іноземної мови повинен слідкувати за поповненням *тезауруса студентів* (за Ю. М. Карауловим, лінгво-когнітивного рівня “вторинної мовної особистості”) шляхом збагачення лексикону. Важливим аспектом є створення загального фонду знань, так званих *фонових* (знання про країну та її культуру, відомі усім носіям мови).

У викладанні польської мови як іноземної соціокультурне (декларативне) знання має провідне значення, однак контрастивний опис, який враховував би порівняння польської та рідної культури, відсутній у традиційних вузівських навчальних програмах та підручниках. Соціокультурні і соціолінгвістичні питання залишаються ще мало вивченими і недостатньо представленими у підручниках з польської мови, напр., немає посібників і підручників, у яких би повно описувався мовленнєвий етикет поляків із зазначенням сфер використання [10: 51].

У зв'язку з цим науковці пропонують включити до сучасних програм з польської мови як іноземної наступні теми: 1) загальні поняття соціокультурної компетенції (розділи: вербальний і невербальний контакт, суспільні ритуали); 2) знання про Польщу і польське суспільство (розділи: географія Польщі, суспільно-політичне життя, роль релігії, значення родини, цінності поляків, народна і регіональна культура, поляки і Полонія в світі та ін.) [10: 112–114].

Продовжуючи славістичні традиції, у 2003 році на філологічному факультеті Одеського національного університету ім. І. І. Мечникова було відкрито спеціалізацію “Польська мова”. У процесі навчання польської мови значне місце відводиться випрацюванню соціокультурної компетенції студентів. Сформовано тематичний інвентар, який включає знання про Республіку Польща, польський соціум. До функціонально-поняттєвого лексикону включено такі теми, як етикетні стереотипні формули, невербальна поведінка, суспільні ролі, типи контактів тощо. Особливу увагу приділено питанням, необхідним для розуміння польської культури та менталітету поляків, зокрема польським звичаям і традиціям, системі цінностей.

Тематика лекційних і лабораторних занять формує соціокультурну компетенцію студентів за такими напрямками, як країнознавча, лінгвокраїнознавча і соціолінгвістична компетенції. Країнознавча компетенція комплексно об'єднує знання з різних галузей, зокрема, про народ-носія мови, національний характер, суспільно-державний устрій, здобутки в галузі освіти, культури (життя і творчість лауреатів Нобелівської премії в галузі літератури — Г. Сенкевича, В. С. Реймонта, Ч. Мілоша, В. Шимборської, в галузі науки — М. Складовської-Кюрі, в галузі суспільного життя — Л. Валенсі) (див.: 3).

Ознайомлення з лінгвокраїнознавчою компетенцією (аналіз мови з метою виявлення національної семантики — з філологічного боку, пошук викладацьких прийомів презентації, закріплення та активізації національно-специфічних мовних одиниць та культурознавчого прочитання текстів на заняттях з мови — з педагогічного) передбачає знання національно-культурних особливостей польської мови. Лінгвокраїнознавство як розділ мовознавчої науки, що через мову вивчає реалії країни, вважається перспективним напрямком викладання іноземних мов [5: 172]. У польській мовній системі як особливому вербальному кодi наявні мовні одиниці з

національно-культурним компонентом семантики, напр., безеквівалентна лексика, до якої належать реалії громадянського, учнівського і студентського життя (*studniówka, węgry, matura, otrzęsiny, spotkanie opłatkowe*), фразеологізми, усталені словосполучення.

Польські прислів'я та приказки дозволяють відтворити первинне сприйняття довкілля (*co kraj, to obyczaj; wszędzie dobrze, ale w domu najlepiej*), систематизують оточуючий світ, містять витоки народної філософії і моралі (*nie ma tego złego, co bym na dobre nie wyszło*), норми суспільної поведінки (*koniec języka za przewodnika; mądry Polak po szkodzie*). Вивчення фразеологічного фонду дає змогу знайти семантичні паралелі, подібні мотиви у рідній і іншомовній слов'янській системах (*na bezrybiu i rak ryba — на безвідді і рак риба, kto potału jedzie, ten dalej zajedzie — помалу їдь, а дальше заїдеш*).

Соціолінгвістична компетенція формує у студентів знання про національний мовленнєвий етикет, невербальну поведінку поляків, форми звертання у різних комунікативних ситуаціях, навички користування ними в реальних ситуаціях, здатність до організації спілкування відповідно до соціальних норм поведінки та соціального статусу співрозмовників.

Ознайомлення з найбільш уживаними формулами ввічливості та правилами їх вживання забезпечує правильне користування мовою. Напр., у польській мові існує загальновідома форма звертання *panie, pani*, а до кількох осіб — *państwo*, які вживаються навіть коли співрозмовці є добрими знайомими. У цьому випадку до етикетних формул додаються власна назва, науковий титул, назва посади, фаху (*panie Kowalski, pani Mario, panie profesorze*). Уникаючи прямих звертань до незнайомої людини, поляки використовують етикетні формули (*proszę pana, proszę pani, przepraszam pana, przepraszam panią*), тоді як в українській мові уникають прямих звертань до незнайомої людини, вдаючись до таких формул-звертань, як: *вибачте, дозвольте, можна вас запитати* та ін. [8: 94]. Звертання на *ty* у поляків є проявом неповаги до співрозмовника. На *ty* звичайно звертаються до дітей, одне до одного учні та студенти, до друзів, рідних чи добрих знайомих. На питання *Co słychać?* поляк не завжди відповідає коротко "*Świetnie, dobrze*". Почувши таке запитання, він може досить довго розповідати про всі новини свого життя, про свої справи. Тому із таким запитанням звертаються переважно до знайомих або родичів.

У формуванні соціолінгвістичної компетенції важливе місце займають також засоби масової інформації (ЗМІ), за допомогою яких відбувається соціалізація студентів у новому соціальному оточенні, формування їх культурної грамотності, прирощування нового культурознавчого простору знань [5: 172].

Таким чином, соціокультурна компетенція як окремий компонент комунікативної компетенції передбачає усвідомлення того, що кожна мова є не тільки засобом пізнання і спілкування, але й формою соціальної пам'яті, "культурним кодом нації", є провідною у філологічній підготовці фахівців з польської мови як іноземної. Вивчення польської мови має бути скероване на підготовку фахівців-славістів, які можуть подолати традиційність у процесі навчання в полікультурному світі, підготовлені до рефлексивного мислення, до пристосування набутого досвіду з урахуванням вимог сучасної педагогіки.

1. Азимов Э. Г., Шукин А. Н. Словарь методических терминов (теория и практика преподавания языков). — СПб.: Златоуст, 1999. — 472 с.
2. Верещагин Е. М., Костомаров В. Г. Лингвострановедческая теория слова. — М.: Русский язык, 1980. — 320 с.
3. Войцева О. Польська мова: Навч. посібник для студ. гуманітарних ф-тів. — Чернівці: ВД Букрек, 2007. — 384 с.
4. Вятютнев М. Н. Теория учебника русского языка как иностранного. — М.: Русский язык, 1984. — 144 с.
5. Онкович Г. В. Засоби масової інформації у формуванні "зони образно-емоційної культурної пам'яті" // Лінгводидактика слов'янських мов як феномен культури: Темат. зб. наук. праць / Ред. Н. Ф. Зайченко (відп. ред.) та ін. — К.: ІСДО, 1993. — С. 170–175.
6. Плющ Н. П. Формули ввічливості в системі українського мовного етикету // Українська мова і сучасність [Текст]: зб. наук. праць / Уклад.: О. І. Білодід, Л. О. Кадомцева, Г. А. Гончаренко та ін. — К.: НМК ВО, 1991. — С. 90–98.
7. Пучковский Ю. А. Польська мова. Практичний курс. Посібник для студентів гуманітарних спеціальностей. — К.: Чумацький шлях, 2007. — 265 с.
8. Сафонова В. В. Социокультурный подход к обучению иностранным языкам. — М.: Высшая школа Амскорт Интернешнл, 1991. — 311 с.
9. Тер-Минасова С. Г. Изучение иностранных языков и культур на университетском уровне // Вестник МГУ. Сер. 19. Лингвистика и межкультурная коммуникация. — 1998. — №2. — С. 7–19.
10. Kultura w nauczaniu języka polskiego jako obcego: stan obecny — programy nauczania — pomoce dydaktyczne / Pod red. W. T. Miodunki. — Kraków: Universitas, 2004. — 171 s.

11. Miodunka W. Nauczanie języka polskiego jako obcego na tle nauczania innych języków światowych i języków etnicznych w świecie // Лінгводидактика слов'янських мов як феномен культури: Темат. зб. наук. праць / Ред. Н. Ф. Зайченко та ін. — К.: ІСДО, 1993. — С. 139 — 145.
12. Seretny A., Lipińska E. ABC metodyki nauczania języka polskiego jako obcego. — Kraków: Universitas, 2005. — 329 s.

E. A. Voyceva

VALUE OF SOCIAL AND CULTURAL COMPETENCE AS A SEPARATE COMPONENT IN THE STUDY OF POLISH LANGUAGE

In the presented article the problem of forming of social and cultural competence is examined in the institute of higher teaching of students-philologists. The subject of lecture and laboratory employments in a polish language must contain regional, regional and linguistic, social and linguistic competence. The social and cultural competences as forms of social memory, “cultural code of nation”, are the leading in philological studying of specialists in Polish as foreign.

Key words: competence, social and cultural competence, regional, regional and linguistic, social and linguistic competences, thematic inventory, Polish language.

Е. А. Войцева

ЗНАЧЕНИЕ СОЦИОКУЛЬТУРНОЙ КОМПЕТЕНЦИИ КАК ОТДЕЛЬНОГО КОМПОНЕНТА В ИЗУЧЕНИИ ПОЛЬСКОГО ЯЗЫКА

В статье рассматривается проблема формирования социокультурной компетенции в вузовском обучении студентов-филологов. Тематика лекционных и лабораторных занятий по польскому языку должна содержать краеведческую, лингвокраеведческую, социолингвистическую компетенции. Социокультурная компетенция как форма социальной памяти, “культурный код нации”, является ведущей в филологической подготовке специалистов по польскому языку как иностранному.

Ключевые слова: компетенция, социокультурная компетенция, краеведческая, лингвокраеведческая, социолингвистическая компетенции, тематический инвентарь, польский язык.

УДК 811.161.1'37

Е. Ю. Крюченкова

Этимологический анализ как средство усвоения школьниками лексики русского языка в условиях близкородственного двуязычия

В статье рассматриваются возможности применения этимологического анализа как приёма усвоения лексики русского языка в сопоставлении с украинской в условиях близкородственного билингвизма.

Ключевые слова: обогащение словаря, речь, двуязычие, сопоставление, этимологический анализ.

Преподавание русского языка в школах Украины направлено на речевое и поликультурное развитие школьников, в котором значительное место отводится обогащению словарного запаса. В условиях близкородственного двуязычия прочное усвоение русской лексики возможно в том случае, когда учащиеся осознают причины сходства и различия в звучании, значении, строении, написании и употреблении слов русского и украинского языков.

Обеспечить глубокое осознание особенностей лексики русского языка и, как следствие, высокий уровень её усвоения может применение методов и приёмов словарной работы на со-

поставительной основе, которые способствуют формированию устойчивой мотивации учения школьников, активизации их речемыслительной деятельности. Один из таких приёмов, на наш взгляд, — обращение к этимологии слов.

Возможности применения этимологического анализа слов на уроках русского языка рассматривались многими исследователями (А. И. Власенков, Т. К. Донская, Т. Ф. Ефремова, Л. П. Иванова, Т. Ф. Новикова, Е. В. Малыгина, Л. П. Покровский, И. В. Пронина, М. М. Разумовская, С. В. Тандит, Г. П. Цыганенко, Н. М. Шанский, Ю. А. Шепель и др.). Изучались проблемы повышения интереса школьников к русскому языку средствами этимологического анализа (С. В. Тандит, Н. М. Шанский, Ю. А. Шепель и др.), развития их лингвистического мышления (Т. К. Донская, Т. Ф. Ефремова и др.) и культурологической компетенции (Л. П. Иванова, Т. Ф. Новикова и др.). Разработаны упражнения на основе этимологии с целью усвоения орфографии слов (Е. В. Малыгина, Л. П. Покровский, И. В. Пронина, М. М. Разумовская, Г. П. Цыганенко и др.), их морфемного строения (А. И. Власенков, Т. К. Донская и др.). Обращение к этимологии рассматривалось также в качестве приёма семантизации слов во время словарной работы на уроках русского языка (М. Т. Баранов, В. Е. Мамушин и др.). Однако применение этимологического анализа как средства прочного усвоения школьниками лексики русского языка на сопоставительной основе в условиях близкородственного двуязычия изучено недостаточно.

Цель данной статьи — рассмотреть роль этимологического анализа в обогащении словарного запаса школьников в условиях близкородственного двуязычия и предложить некоторые подходы к использованию этимологии слов как средства усвоения лексики русского языка в сопоставлении с украинским.

Речевое развитие, формирование культуры, мировосприятия и мировоззрения личности в ходе обучения русскому языку невозможно без осознания учащимися значений слов, их связей и отношений, наличия у них богатого словаря. Это обусловлено тем, что словесные значения, как и все языковые значения, являются “важнейшими элементами речемыслительного процесса” [1:146]. Согласно психолингвистическим исследованиям, процесс понимания речи говорящим и слушающим состоит в замещении образов словами или слов образами, “так как наглядные образы субъективны и нуждаются в переводе” [2:48]. Поэтому “важную роль играет то, какие слова мы подбираем для выражения своих мыслей, насколько сложные фразы выстраиваем, как их произносим и насколько точно хотим донести смысл до собеседника” [3:9]. Следует также отметить, что “значение как явление, порожденное человеком, обществом, включает в себя ... культурный компонент” [4:4]. Как писал Ф. П. Филин, “... слово всегда представляет собой неповторимую единицу: за каждым словом и его историей стоит целый мир” [5:53]. На усвоение школьниками значений слов в единстве их связей и отношений, совершенствование умения осуществлять “хороший отбор” (Н. И. Жинкин) слов в процессе речевого общения и направлена работа по обогащению словаря школьников на уроках русского языка. Особенно важной её организация нам представляется в условиях взаимодействия двух близкородственных языков.

Как известно, словарный состав русского и украинского языков отличает преобладание общих и сходных слов, среди которых выделяют несколько типов лексических соответствий: 1) слова, совпадающие или сходные по звучанию, имеющие один и тот же объём семантики и сходную лексическую сочетаемость; 2) слова, одинаковые или сходные по звучанию, но не совпадающие по значению; 3) многозначные слова, совпадающие в обоих языках в одном или нескольких значениях и различающиеся другими значениями [6:22–23].

Наличие общей лексики может способствовать более прочному усвоению слов, а также глубокому осознанию школьниками связей русской и украинской культур. Однако вместе с этим “близкое родство русского и украинского языков создаёт ... часто иллюзию того, что почти любое украинское слово может быть использовано в русской речи” [6:24]. Следствием такого восприятия лексического состава двух языков становятся ошибки в произношении, написании и употреблении школьниками слов в процессе речевой деятельности как на одном, так и на другом языках. Исследователями выявлено, что избежать ошибок такого рода возможно при условии, что учащиеся осознают связи между языковыми единицами русского и украинского языков, выявляя их общие и специфические черты. Этому способствует применение “приёма сопоставления взаимосмешиваемых языковых фактов” [7:75].

Разновидностью такого методического приёма может быть этимологический анализ слов русского и украинского языков, принадлежащих к указанным выше типам лексических соответствий. Он предполагает “выяснение ранее существовавшего морфологического строения слова, его прошлых словообразовательных связей, определение источника и времени появления слова...” [8:388]. Этимологический анализ как методический приём активизирует речемыслительную деятельность школьников, обеспечивает выявление и осознание связей слова с другими словами, причины их современного написания, значения и употребления как в русском, так и в украинском языках. Это особенно важно, поскольку для слова как единицы языка свойственно “единство акустического образа и семантики в трёх её ипостасях: грамматического, категориального и лексического значений” [1:60]. Под лексическим же значением слова понимают исторически и социально закреплённую связь между акустическим образом слова и мыслительной копией отражённого в сознании предмета номинации. При этом “замыкание связей между комплексным физиологическим образом действительных свойств внешней вещи и акустическим образом” слова обеспечивается взаимодействием “корковых представительств всех анализаторных аппаратов, участвующих в целостном отражательном процессе” [9:59]. Поэтому усвоение слова должно осуществляться в единстве его акустического образа со всеми вышеперечисленными значениями при участии слуховых, зрительных и речедвигательных анализаторов. Обращение к этимологии слова: 1) повышает у учащегося интерес к нему; 2) способствует участию речедвигательных, звуковых и слуховых анализаторов в усвоении слова; 3) предотвращает опасность установления ошибочных ассоциативных связей слов и, как следствие, искажения их смысла и написания; 4) помогает глубже осознать как смысл обозначаемых словом понятий, так и причины его современной орфографии; 5) обеспечивает установление учащимися исторических связей русской и украинской культур, формируя тем самым поликультурное восприятие школьниками окружающего мира.

Таким образом, обращение к этимологии слов как приём обогащения словарного запаса школьников на сопоставительной основе позволяет обеспечить прочное усвоение слов русского языка, а, следовательно, и высокий уровень речевого развития школьников. При этом “в выигрыше” оказываются оба языка — русский и украинский.

Применение этимологического анализа в условиях близкородственного двуязычия наиболее уместно для усвоения учащимися:

1) слов, характеризующихся общностью значения и сходной со словами украинского языка лексической сочетаемостью, однако при этом некоторым различием в звучании, строении и написании;

2) сходных по звучанию и написанию многозначных слов, совпадающих в обоих языках в одном или нескольких значениях.

Так, например, сопоставление этимологии русского слова “исчезать” и украинского “щезати” (ст.-слав., от “чезати” — “потухать, пропадать”) позволит учащимся осознать причины сходства и различия в написании данных слов, что обеспечит преодоление интерференции в употреблении их школьниками в письменной речи. Обращение к этимологии слова рус. “малёр” — укр. “мáлёр” (заимствовано из польского языка: польск. “malarz” — “художник, живописец”; в русском языке данное заимствование относят к XVIII веку; оно осуществилось через украинско-белорусское посредничество; слово приобретает собственно русские значения: 1) “рабочий, занимающийся окраской здания или помещения” и 2) “плохой, неискусный художник”) способствует более глубокому пониманию сходства и различия в значении, а также особенностей употребления данных слов в современном русском и украинском языках.

Работа по обогащению словарного запаса учащихся на основе этимологического анализа слов русского и украинского языков может осуществляться, во-первых, в процессе изучения лексики, морфемного состава, образования слов русского языка; во-вторых, при работе с текстом, для осмысления которого требуется обращение к истории появления того или иного слова; в-третьих, при работе над орфографией, когда этимология слова проясняет причины сходства и различия в его написании в обоих языках; в-четвёртых, для сопутствующего толкования значения слова с помощью этимологической справки, что активизирует внимание к нему.

Важным условием применения этимологического анализа как приёма обогащения словарного запаса школьников является осуществление взаимосвязи работы над словом и речевым

высказыванием: усвоение слова возможно лишь при условии, что оно будет использовано в максимальном количестве речевых ситуаций. В таком случае наблюдение над словом проводится “в рамках речевой деятельности, как один из этапов этой деятельности, потому что только в этом случае проблема выбора языкового средства ... перестаёт быть искусственной, наполняется практическим смыслом...” [10:62].

На первоначальном этапе упражнения, в основе которых лежит этимологический анализ слов, могут содержать задания на установление сходства и различия слов русского и украинского языков с помощью этимологической справки. Например:

Сопоставить ряды слов русского и украинского языков, выявить общие закономерности в различии их написания, образования; с помощью данной в упражнении справки установить причины этого.

В дальнейшем целесообразно применять задания, предполагающие обращение учащихся к этимологическому словарю, словарю иностранных слов:

Подобрать к словам русского языка соответствующие слова украинского языка; посредством обращения к этимологическому словарю установить причины сходства и различия в значении и/или написании слов в обоих языках.

Применение этимологического анализа должно вызывать у учащихся интерес и внимательное отношение к слову, употреблению его в речи. Прибегая к использованию этимологического анализа слов на уроках русского языка, учителю важно помнить, что это не является самоцелью, а направлено на развитие коммуникативных умений и навыков детей, формирование у них способности осознавать взаимосвязь двух близкородственных славянских культур — русского и украинского народов.

Применение приёма этимологического сопоставления слов русского и украинского языков в процессе работы по обогащению словарного запаса школьников обеспечивает решение актуальных проблем обучения русскому языку в современной школе. Именно поэтому разработку упражнений на основе сопоставительного этимологического анализа слов мы полагаем актуальным направлением методики преподавания русского языка.

1. Алефиренко Н. Ф. Современные проблемы науки о языке. — М., 2005. — 207 с.
2. Жинкин Н. И. Психологические основы развития мышления и речи // Русский язык в школе. — № 1, 1985. — С. 47–55.
3. Морозов А. В. Психология влияния. — СПб., 2001. — 512 с.
4. Степанова Г. В., Шрам А. Н. Введение в семасиологию русского языка. — Калининград, 1980. — 359 с.
5. Филин Ф. П. Очерки по истории языкознания. — М., 1982. — 336 с.
6. Пашковская Н. А., Иваницкая Г. М., Симоненкова Л. М. Развитие речи учащихся: Пособие для учителя. — К., 1983. — 199 с.
7. Пашковская Н. А. Лингводидактические основы обучения русскому языку: Пособие для учителя. — К., 1990. — 190 с.
8. Шукин А. Н. Лингводидактический энциклопедический словарь. — М., 2007. — 747 с.
9. Теория речевой деятельности (проблемы психолингвистики). — М., 1968. — 272 с.
10. Капинос В. И. Работа по развитию речи учащихся в свете теории речевой деятельности // Русский язык в школе. — № 4, 1978. — С. 58–67.
11. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. — К., 2001.
12. Ожегов С. И. Словарь русского языка / Под ред. чл. — корр. АН СССР Н. Ю. Шведовой. — М., 1986.
13. Шанский Н. М. и др. Краткий этимологический словарь русского языка. Пособие для учителей / Под. ред. чл.-корр. АН СССР С. Г. Бархударова. — М., 1975. — 542 с.

Ye. Yu. Kryuchenkova

THE ETYMOLOGICAL ANALYSIS AS MEANS OF MASTERING BY STUDENTS OF RUSSIAN LIXICON IN THE CONDITIONS OF CLOSELY RELATED BILINGUALISM

The article examines the possibilities of applying etymological analysis as the technique of acquiring Russian vocabulary in comparison to Ukrainian one under the conditions of relatively close bilinguals.

Key words: vocabulary enrichment, spelling, bilinguals, comparison, etymological analysis.

О. Ю. Крюченкова

**ЕТИМОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ ЯК ЗАСІБ ЗАСВОЄННЯ УЧНЯМИ ЛЕКСИКИ
РОСІЙСЬКОЇ МОВИ ЗА УМОВ БЛИЗЬКОСПОРІДНЕНОГО БІЛІНГВІЗМУ**

У статті розглядається можливість використання етимологічного аналізу як прийому засвоєння лексики російської мови у зіставленні з українською в умовах близькоспорідненого білінгвізму.

Ключові слова: збагачення словника, мовлення, двомовність, зіставлення, етимологічний аналіз.

УДК 811.161.1'243:37.014.14:376.7

R. Grenarová

**The current situation in the teaching Russian language in common
classes with pupils with specific learning disorders in the region
of South Moravia in the Czech Republic at senior primary
grades and in the lower grades of multi-annual grammar schools
(research results)**

In this paper, the results of the empiric research focused on teaching Russian at primary schools in the South Moravian region in the Czech Republic are described. The goal was to analyze the current situation at Russian lessons with specific learning difficulties pupils; the number of pupils with specific learning difficulties, teachers' competencies and knowledge about linguistics, didactics and special needs education.

Key words: pupil with specific learning difficulties, teaching Russian language, individual integration, school psychologist, special teacher at school, parents, Russian language teachers' qualification.

The average teacher talks.
A good teacher explains.
An excellent teacher shows.
The best teacher inspires.

W. A. Ward

The project Language and Communication mapping the teaching of Russian as foreign language to pupils with specific learning disorders in the Czech Republic

Characteristic of our present time is a fact that the concept of upbringing and education is changing in the era of European integration, effective technologies and teaching strategies are used in lessons, and the aspect of pupil individuality is emphasized together with differentiated approach on the part of the teacher.

The contemporary school system of education pays increased attention also to the teaching of foreign languages since the capability of communicating in foreign language becomes a must in the today's globalized world. The teaching of foreign languages passed through intensive development in the last hundred years, from the translation and grammatic concepts of teaching foreign languages the didactics have arrived at a method of communication the basis of which is formed by the content and context of a communication situation. Lessons are gaining drive, flexibility, plurality, their effectiveness is increasing, principles of adequateness and visualization are applied.

Specific learning disorders and the teaching of Russian language

Current statistics speak of 5 to 20 percent of pupils in a today's typical class of primary school declaring certain special requirements and needs in the educational process at different stages, i. e. apart from other handicaps the children exhibit also some light or more serious signs of specific learning disorders (hereinafter SLD) such as dyslexia, dysgraphia, dysorthographia, dyscalculia, dyspinxia, dysmusia or dyspraxia. These individuals have to be unconditionally given the same standard of instruction and tend-

ing as the normal population and their right for equal access to education is also guaranteed by a number of legislative documents such as the *Charter of Fundamental Human Rights and Freedoms*, adopted by the Czech Republic in 1993, ratified documents such as the *Childrens' Charter, Framework Educational Programme for Primary Education* of 2005, and other.

Disorders to be encountered with in the school practice of teaching foreign languages are dyslexia, dysgraphia, dysorthographia and partly also dyspraxia.

Teaching Russian language to pupils with SLD

Russian language is one of five basic foreign languages included in the Framework educational programmes of the Czech system of education. After the period of absolute recession in the first half of the 19th century, the interest in the Russian language has been gradually revived. That it is not a coincidence can be demonstrated by increasing numbers of pupils studying Russian recorded in the statistics on teaching foreign languages, published by the Ministry of Education of the Czech Republic, Research Institute of Pedagogic, Centre for the reform of school-leaving examination, pedagogic facilities and institutes.

The present trend of introducing the teaching of a so called second foreign language also in senior primary grades returns Russian back in the play along with French and Spanish. Moreover, under certain circumstances Russian is not entirely without a chance to become even the first foreign language.

Partial project Language and Communication of the research programme Special needs of pupils in the context of Framework Educational Programme for Primary Education

Now we come up to the presentation of early results from a descriptive research of the partial project in the field of education ***Language and language communication***, resolved in 2007–2013 by the team of experts under the leadership of Prof. PhDr. Marie Vĕtkovĕ, CSc. within the research programme of the Faculty of Pedagogic, Masaryk University Brno — ***Special needs of pupils in the context of Framework educational programme for primary education***.

The main objective of the aforementioned research programme for year 2007 is to map the current situation in the teaching of foreign languages, i. e. English, German, French and Russian to pupils with specific learning disorders in the region of South Moravia at senior primary grades and in the lower grades of multi-annual grammar schools. In the below text the issue will be discussed from the Russian language teacher's viewpoint of the implemented Russian language teaching process.

Concrete results from the research Problems of teaching Russian language to pupils with specific learning disorders as viewed by the teacher in 2007

1. Methods of research, questionnaire survey, basic data on the sample of respondents explored

The collection of data reflecting the current initial situation in teaching Russian to pupils with specific learning disorders was carried out by means of anonymous questionnaire sent as an e-mail to electronic addresses of all primary schools and multi-annual grammar schools in the City of Brno and in the region of South Moravia (Jihomoravskĕ kraj). The objective of research implemented at a general level was to enhance effectiveness and quality of lessons taught to pupils with specific learning disorders. The questionnaire survey was to find out concrete data and basic information concerning:

- teachers of Russian language — their skills in subjects taught,
- age, sex, pedagogic experience and grade of teachers,
- we were also interested in the types of classes in which our respondents teach,
- in the number of pupils with specific learning disorders in the classes, etc.

The questionnaire was prepared as a system of closed inquiries, in which a group of questions required a closed answer *yes / no*, and a group of questions with optional scale of answers with the character of some questions also considering free answers of the respondents.

Questionnaires used for our purposes had to be completely filled; precisely we received answers from 21 teachers from primary schools and from the lower grades of multi-annual grammar schools in the City of Brno and region of South Moravia, teaching Russian language as a compulsory subject, optional compulsory subject or in a not-compulsory language course.

The collected data were processed into a tabular form in Microsoft Excel PC programme and subsequently graphs and diagrams were prepared in Microsoft Word, which provide a visualization of the initial state, current situation, data and other partial findings, and research results.

The questionnaire survey, i. e. the proper collection of data was carried out in the spring months of the 2nd half of school year 2006/2007.

2. Basic information on Russian language teachers and schools

Item: Number of respondents and their sex

As mentioned above in the preceding sub-chapter, the questionnaire survey was attended by 21 teachers from primary schools and lower grades of multi-annual grammar schools in the City of Brno and in the region of South Moravia, who provide for the teaching of Russian language as a compulsory subject, optional compulsory subject or in a not-compulsory language course. The studied sample of teachers included 18 females and 3 males. The proportional representation of females and males can be expressed as 6: 1, i. e. the share of males representing 18 percent in the studied sample of respondents. The fact generally corresponds with the proportion of female and male teachers presented in yearbooks of the Ministry of Education of the Czech Republic for recent years.

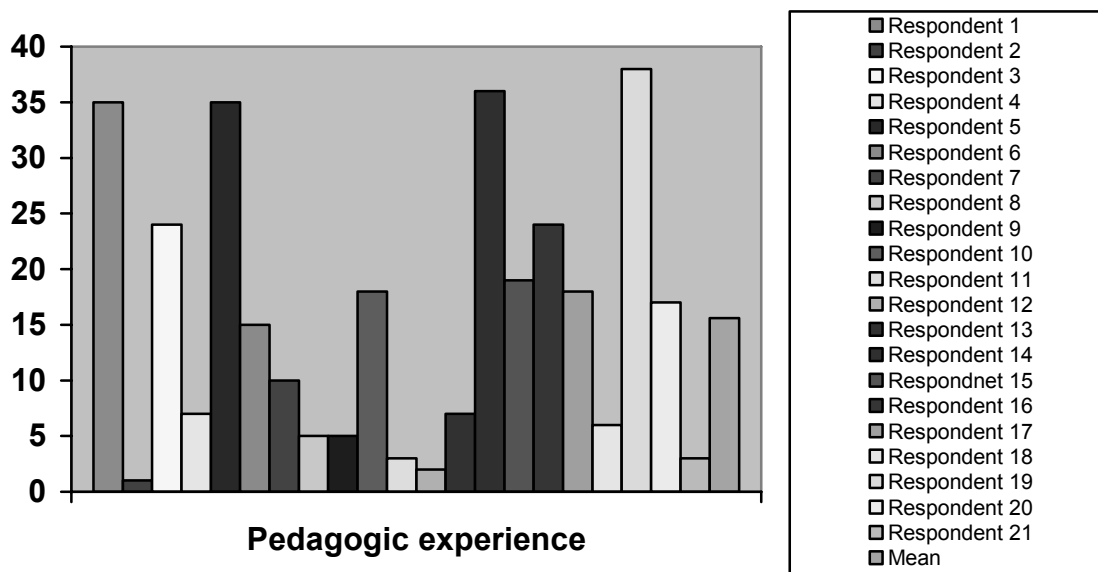
Item: Pedagogic experience of respondents

The average pedagogic experience of teachers at primary schools or at lower grades of multi-annual grammar schools is 15. 61 years — see Graph 1.

Less than 5 years of experience was claimed by 3 respondents, 15 years of experience was declared by 11 teachers, 1 respondent was teaching the first year of his career, on the other hand, the longest mentioned teaching experience was 38 years.

Item: Highest accomplished education of respondents

We were interested to know what was highest accomplished education of the respondents and participants in the questionnaire survey could make a choice from the following scale of answers: *primary, secondary, higher technical, academic, doctoral*. Nearly 81 percent (precisely 80. 95 percent) of teachers claimed to have reached academic degree and were fully qualified for the concerned type of Russian language lessons. Two respondents were currently studying at the Faculty of Pedagogy completing the required degree and qualification.

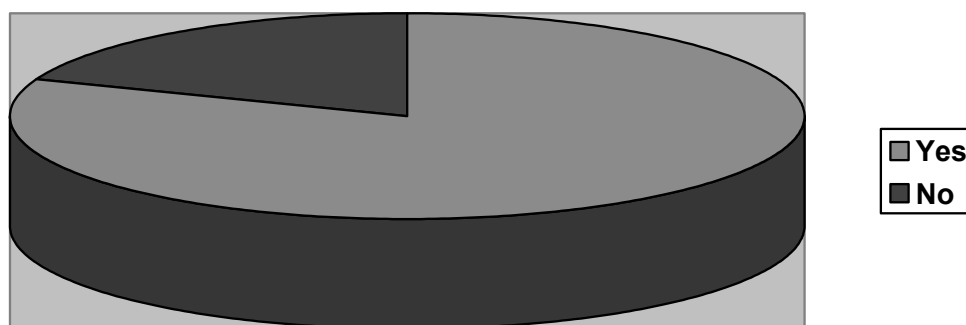

Graph 1: Pedagogic experience in individual respondents

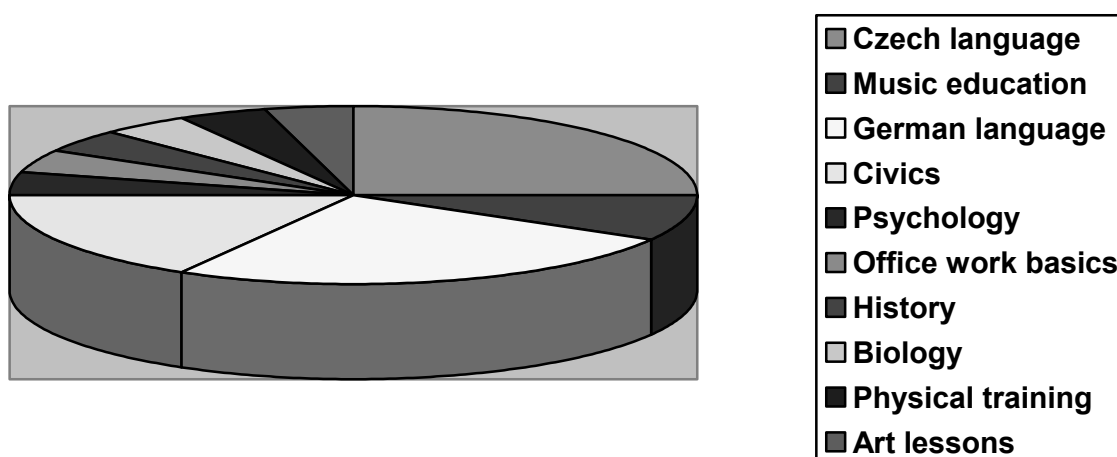
Item: Competence. Item: Other degrees and qualifications

Regarding the fact that teachers of Russian language experienced a dramatic loss of interest in their qualifications due to the recession of Russian language teaching and hence subsistence problems with an immediate threat to their personal career in teacher's profession, many of respondents tried to extend their competence after the Velvet revolution by further study. We were interested not only in the second, but also in the third (possibly even fourth) accomplished line of study within pedagogic university education. The specialization most frequently mentioned by the teachers as other subjects that they are competent to teach in addition to Russian was Czech language, German language, civics (now rudiments of social sciences), music education, biology, history, psychology, office work basics, art lessons and physical training.

A delightful finding is the information about the competence of Russian language teachers, which amounts to 80.95 percent — see Graph 2 and Graph 3.

Graph 2: Respondents' competence Specialized class for pupils with diagnosed SLD

Graph 3: Second and third subjects in competent respondents

3. Types of classes with the pupils with specific learning disorders

Item: Types of classes

In this part of the questionnaire survey — see Graph 5 and Graph 6 — we investigated school grades and class types in which the teachers of Russian language teach. The respondents were offered the following scale of answers:

- in common classes with no pupils in whom the specific learning disorders were diagnosed — concretely in grades (please specify)
- in common classes with no pupils in whom the specific learning disorders were diagnosed but with some pupils suffering from problems resembling the learning disorders — concretely in grades (please specify) + state the number of such pupils in the individual classes
- in common classes with pupils in whom the specific learning disorders were diagnosed, but the level of their problems does not require integration — only taking their problem into account — concretely in grades (please specify) + state the number of such pupils in the individual classes
- in common classes with integrated pupils with the specific learning disorders — concretely in grades (please specify) + state the number of such pupils in the individual classes
- in classes specialized for pupils with the diagnosed learning disorders — concretely in grades (please specify) + state the number of such pupils in the individual classes.

Our comments to the obtained data and results follow:

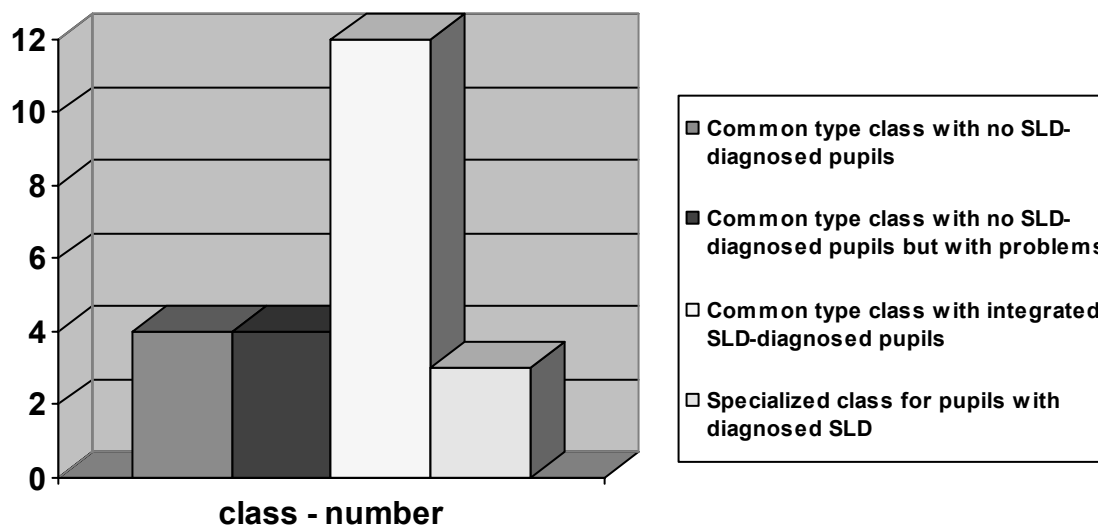
Question a) was answered positively by four teachers (all from the lower grades of multi-annual grammar schools, with 1 respondent teaching only the first year and therefore might not have discerned the latent form of specific learning disorders with his pedagogic experience being still short).

Question b) was answered positively by four teachers, too (2 respondents from primary schools and 2 respondents from the lower grades of multi-annual grammar schools). The fact that pupils from the lower grades of multi-annual grammar schools appeared in the answers may have several explanations: * the pupils are actually suffering from specific learning disorders but can compensate SLD thanks to their high intelligence; * the pupils suffer from learning “pseudo-disorders” the reason or the triggering factor of which may be the transition of these pupils from the primary school to the secondary level, exactness and different style of lessons, insufficiently acquired appropriate teaching strategies and pupil’s styles of learning, long-term stress from the new environment and the like.

Question c) was answered positively by 12 teachers (all from primary schools).

Question d) was answered positively by 3 teachers (all from primary schools).

Question e) was answered negatively by all respondents. The fact may have been affected also by the relatively low number of respondents in the sample of questionnaire survey.

Graph 4: Types of classes in which the respondent teaches Russian language

As to the school grades, most often mentioned in the questionnaires we were greatly surprised by the fact that the pupils were from the 8th and 9th grades of primary schools with the quantitative increase as compared with the lower grades being quite evident. Therefore a question offers itself for asking whether the increase does not result from the threat of written applicant qualification tests for the secondary school in the 9th grade. Through a targeted visit to pedagogic and psychology advice clinic or at school psychologist’s the parent apparently try to gain purposefully advantage for their offspring in the form of testimony upon the diagnosed specific learning disorders. Otherwise we would have anticipated a rather opposite development in the number of pupils with SLD on the basis of theoretical findings assuming that fourteen and fifteen years old pupils have sufficiently adopted compensation strategies, skills and aids already during the reeducation activity. The expressed hypothesis can be confirmed or disconfirmed by further investigations in the near future.

Conclusion

The realized questionnaire survey has met our expectations, providing a realistic picture of the situation and condition in the school practice. We have gained a basic overview about the issue of Russian language teaching to pupils with specific learning disorders as viewed by teachers at the 2nd level of primary schools and in the lower grades of multi-annual grammar schools in the region of South Moravia and in its natural centre — the City of Brno. The first analysis shows that the today’s teacher is imposed upon high professional and human demands while the role of the teacher in the process of upbringing and education is irreplaceable (despite a whole range of technical possibilities for self-learning and effective teaching strategy).

Concluding we would like to remind several generally valid rules for working with the pupils suffering from specific learning disorders and with specific education requirements, which are binding for

teachers, parents of the child and experts in pedagogy and psychology as they were formulated in works published by Z. Matějček, Z. Michalová, O. Zelinková, M. Selikowicz, S. Kerr and a number of other specialists in the issue of special educational needs and specific learning disorders:

- Let us approach the process of education in a creative and positive manner.
- Let us always try to get the children involved and to motivate them for activity.
- Let us adhere to Komensky rule of schooling by playing.
- Let us work every day.
- Let us set up realistic goals by stages.
- Let us evaluate not the process result itself but rather the effort exerted by the child.
- Let us be uncompromising and fair.
- Let us not scrape for praise even for (in our eyes) a negligible improvement and progress.
- Let us support and develop the sense of reality in children.
- Let us teach them self-assessment, independence and objectiveness.
- Let us strive for creation of a system and order in the taught lessons.
- Let us minimize disturbing elements, let us support peacefulness and concentration of both parties.
- Let us not underestimate the permanent repetition of the already adopted skills, knowledge and capabilities.
- Let us praise directly for a concrete activity, for mastering an exactly defined assignment.
- Let us diversify the activities, let us interlace them with minute rests, let us change working positions, visual aids and work methods.
- Let us deny boredom in children.
- Let us arm ourselves with a sufficient measure of own quietude, composure and kindness, patience, understanding and optimism.
- Let us maintain as tight contact as possible with all participating parties, let us exchange mutual information about the pupil.

Our paper has no ambition to present a complex professional view of the issue of specific learning disorders as they are viewed by the teacher of Russian language. We attempted at a research into the issue of specific learning disorders, trying to describe the lived current reality and to outline some regularities as well as possible suggestions for our future professional work. Partial results of our research will be definitely an inspiration for the further work of the whole expert team engaged in the research programme.

1. *Bartoňová M.* Současné trendy v edukaci dětí a žáků se speciálními vzdělávacími potřebami v České republice. — Brno, 2005.
2. *Grenarová R.* Reeducace dyslexie při výuce ruštiny na základních školách a v nižších ročnících víceletých gymnázií // Edukace žáků se speciálními vzdělávacími potřebami. Zaměření na edukaci žáků se specifickými poruchami učení. — Brno, 2005. — C. 134–144.
3. *Grenarová, R.* Etiologie, diagnostika a reeducace specifických vývojových poruch učení ve školní praxi // Aktualnyje problemy obučeniya russkomu jazyku V. — Brno, 2001. — C. 57–64.
4. *Janíková, V., Bartoňová, M.* Výuka německého jazyka u žáků se speciálními vzdělávacími potřebami. — Brno, 2003.
5. *Hanušová S.* Lingvodidaktický pohled na problematiku výuky cizích jazyků u dětí s SPU a dyslexií // Edukace žáků se specifickými vzdělávacími potřebami. — Brno, 2005. — C. 125–133.
6. *Kerr S.* Dítě se speciálními potřebami. — Praha, 1997.
7. *Kaprová Z.* O problémech žáků s poruchami učení a cestách k jejich řešení. — Praha, 2000.
8. *Matějček Z.* Dyslexie. Specifické poruchy čtení. — Jinočany, 1995.
9. *Matějček Z.* K definici dyslexie. In Specifické poruchy učení a chování. — Praha, 1997.
10. *Michalová Z.* Specifické poruchy učení na druhém stupni ZŠ a na školách středních. — Havlíčkův Brod, 2001.
11. *Selikowicz M.* Dyslexie a jiné poruchy učení. — Praha, 2000.
12. *Vítková M.* Integrativní speciální pedagogika. Integrace školní a speciální. — Brno, 2004.
13. *Zelinková O.* Poruchy učení. Specifické poruchy učení, psaní a dalších školních dovedností. — Praha, 2003.

R. Grenarová

SOUČASNÝ STAV VE VÝUCE RUŠTINY V BĚŽNÝCH TŘÍDÁCH U ŽÁKŮ SE SPECIFICKÝMI PORUCHAMI UČENÍ NA ZÁKLADNÍCH ŠKOLÁCH A V NIŽŠÍCH ROČNÍCÍCH GYMNÁZIÍ NA JIŽNÍ MORAVĚ V ČESKÉ REPUBLICE (VÝSLEDKY VÝZKUMU)

Ve stati jsou prezentovány výsledky empirického výzkumu ohledně současného stavu výuky ruského jazyka v běžných třídách u žáků se specifickými poruchami učení na základních školách a v nižších ročnících víceletých gymnázií v Jihomoravském kraji v České republice. Abychom získali základní poznatky o dané problematice, sestavili jsme anketu s otázkami na témata: výuka cizích jazyků — ruštiny, vzdělání a příprava učitelů ruského jazyka na práci se žáky se specifickými poruchami učení, integrace žáků se specifickými poruchami učení, počet žáků v typech tříd. Podrobněji se věnujeme komentáři zvláštností a příčin speciálních potřeb ve vzdělávání dítěte, vymezujeme zkušenosti učitelů, jejich věk, vzdělání a kvalifikovanost. Zvláštní pozornost je věnována pedagogické praxi, typu a statusu třídy. V závěru jsou předloženy rady k organizaci a obsahu práce ve třídě, v mimoškolní a v reedukační činnosti.

Klíčová slova: žáci se specifickými poruchami učení, výuka ruského jazyka, individuální integrace, pedagogicko-psychologická poradna, školní psycholog, školní speciální pedagog, rodiče, kvalifikace učitelů ruského jazyka.

Р. Гренарова

СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ ОБУЧЕНИЯ РУССКОМУ ЯЗЫКУ В ОБЫЧНЫХ КЛАССАХ У ШКОЛЬНИКОВ СО СПЕЦИФИЧЕСКИМИ НАРУШЕНИЯМИ УЧЕНИЯ В ОСНОВНЫХ ШКОЛАХ И В МЛАДШИХ КЛАССАХ ГИМНАЗИЙ ЮЖНОМОРАВСКОЙ ОБЛАСТИ ЧЕШСКОЙ РЕСПУБЛИКИ (РЕЗУЛЬТАТЫ ИССЛЕДОВАНИЯ)

Задача статьи — рассмотреть результаты научного исследования современного состояния обучения русскому языку у школьников со специфическими нарушениями учения в обычных классах основных школ и младших классов гимназий Южноморавской области Чехии. С целью получения базовой информации по данной проблематике нами была составлена анкета с вопросами по темам: обучение иностранным языкам — русскому языку; образование и подготовка учителей русского языка к работе с учениками со специфическими нарушениями учения, интегрирование учеников со специфическими нарушениями учения — типы классов, число учащихся в классах. Подробнее дано описание состояния, особенностей и причин особых потребностей в образовании ребёнка, определяется опыт учителей, их возраст, образование и специальность. Особый интерес связан с педпрактикой, типом и статусом класса. Предложены рекомендации по организации и содержанию классной, внеклассной и коррекционной работы.

Ключевые слова: ученики со специфическими нарушениями учения, обучение русскому языку, интегрирование учеников, педагогическая и психологическая консультация, школьный психолог, школьный спецпедагог, родители, профессиональная подготовка учителей.

УДК 811.161.1'342:37.041:376.68

О. В. Филиппова

Учёт психологических аспектов при обучении иностранных учащихся подготовительных факультетов аудированию

В статье рассматриваются условия обучения иностранных студентов аудированию в зависимости от индивидуальностей восприятия учебного материала.

Ключевые слова: психологические особенности; обучение аудированию; индивидуальность восприятия; тип памяти.

Подготовка иностранных учащихся подготовительных факультетов к конспектированию лекций начинается уже в первом семестре. Система заданий на аудирование представляет собой серию аудиотекстов, усложняющихся от урока к уроку, и специальных упражнений, сопровож-

дающих эти тексты, в том числе тексты, предназначенные для пересказа в устной или письменной форме.

Система заданий по обучению аудированию прежде всего направлена на развитие механизмов памяти (так называемая мнемическая направленность).

Психологи утверждают, что слушать гораздо труднее, чем говорить. Скорость говорения в 4 раза меньше скорости мышления. Поэтому 80% возможностей мозга не задействованы в слушании и ищут себе применения. И обычно находят его в посторонних мыслях.

Умение слушать предполагает обладание волевыми усилиями.

К вредным привычкам, мешающим слушать, относятся:

- расслабленная поза;
- попытка делать несколько дел сразу, например, рисовать, чертить, штриховать во время слушания, что отвлекает от процесса; человек быстро устаёт, теряет нить рассуждения и начинает думать о чём-то другом.

Огромную роль играют записи, т. к. они “привязывают” к процессу слушания. Мы забываем 90% из того, что слышим, 50% из того, что видим, и только 10% из того, что делаем. Записывая услышанное, человек и слышит, и видит, и делает, следовательно, лучше запоминает.

У большинства людей есть свой предпочитаемый канал воспоминания, определяющий особенности восприятия и переработки информации. По этому параметру большинство студентов можно разделить на 3 типа: визуалов, аудиалов и кинестетиков.

Люди с хорошо развитой визуальной системой мыслят зрительными образами (их около 30%). Визуальный (зрительный) тип отличается тем, что, беседуя, человек жестикулирует, как бы изображая то, о чём говорит. При этом он часто заглядывает в глаза собеседнику.

Иностранцы студенты с ведущей аудиальной системой умеют выделять более тонкие отличия в звуках, чем в картинах или ощущениях (таких около 20%). Аудиалы скорее запоминают характеристики голоса и звуковой фон. При воспоминании аудиал обращает взгляд влево. При разговоре часто поворачивается к собеседнику боком (ухом), в глаза смотрит редко.

Когда люди мыслят кинестетически, они извлекают из памяти информацию об ощущениях. Около 45% студентов имеют кинестетическую ведущую систему, т. е. они извлекают из памяти информацию об ощущениях. Кинестетики предпочитают “почувствовать” что-то, а не слушать о нём или смотреть на это. К примеру, увидев расписание экзаменов, они больше склонны ориентироваться на “чувствование” того, сколько у них остаётся времени. Напрягая память, кинестетик смотрит прямо перед собой или вниз.

Движения глаз являются не единственными признаками, хотя их легче всего заметить, т. к. тело и мозг неразделимы и способ мышления внешне всегда проявляется, например, в ритме дыхания, изменении цвета лица либо позы, в жестах.

Преподаватель с помощью собственных наблюдений легко может различить, к какому типу принадлежит иностранный студент.

Так, визуал обычно говорит быстрее и более высоким тоном, чем аудиал или кинестетик. Образы в его голове возникают быстро, и ему приходится говорить так, чтобы поспевать за ними. Поэтому визуал часто не заканчивает фраз, речь его сбивчива, дыхание поверхностно. Часто наблюдается повышенное напряжение мускулатуры, в частности в плечах, голова поднята высоко, лицо бледнее обычного. Когда люди мыслят визуально, они делают движения по направлению вверх головой и руками.

Аудиалы обычно дышат всей грудью. У них часто возникают мелкие ритмические движения тела, а тон голоса чистый, выразительный и резонирующий. Голова обычно в хорошо уравновешенном положении или иногда наклонена в сторону, как будто они прислушиваются к чему-то. Иногда они прикасаются к ушам или ритмично покачивают ногой. Руки у них обычно на уровне груди.

Кинестетический тип характеризуется глубоким дыханием, низким положением головы, с наклоном вперёд. Он часто “смотрит вглубь себя”, как бы вспоминая свои прошлые ощущения, улыбается невпопад, но если ему удалось “попасть на нужную волну”, то материал запоминается им прочно и надолго.

В процессе обучения иностранных студентов, особенно при обучении аудированию, преподавателю необходимо учитывать все перечисленные выше индивидуальные особенности обу-

чаемых. Если, к примеру, преподаватель излагает материал в аудиальном ключе и требует его воспроизведения в том же виде, то студентам — визуалам и кинестетикам трудно быстро воспринять этот материал, а затем воспроизвести его в аудиальных терминах. Так нередко появляются “неспособные” и “тупые” студенты.

Хорошо зная психологические типы своих студентов (а в группе обычно бывают представители всех типов), преподаватель может, используя все каналы их восприятия, добиться максимальных результатов при обучении аудированию. Так, для визуалов рекомендуется употреблять в речи фразы: “Представьте себе”, “Посмотрите...”, “Обратите внимание, это выглядит так...”. Для аудиалов предпочтительны выражения: “Это звучит так”, “Послушайте”. Кинестетики лучше воспринимают голос низкой тональности, медленный темп речи с длинными паузами, дающими возможность прочувствовать каждую мысль. Поэтому преподавателю рекомендуется периодически использовать на занятиях аудиозаписи, сделанные голосом с указанными характеристиками.

Преподавателям также следует учитывать в процессе обучения и такой фактор, как расстояние, отделяющее говорящего от слушающих.

В национальных культурах существуют определённые рамки дистанции, которая считается уместной для взаимоотношений. Например, носители арабских культур в целом приучены общаться на близкой дистанции. Студенты латиноамериканского происхождения также склонны общаться с людьми на близком расстоянии. Студенты из Китая и юго-восточной Азии предпочитают дистанцию не менее 1,5м.

Замечено также, что лучше всех аудируют студенты из стран, в которых доминирующей религией является ислам. Это объясняется тем, что в мусульманских странах ученикам школ при изучении Корана приходится на слух повторять большие фрагменты текста. Таким образом, у них с детства хорошо развивается способность запоминания и воспроизведения на слух. Студенты из Китая при аудировании не могут обходиться без зрительной опоры. Им больше, чем другим студентам, нужно иметь перед глазами план, опорную лексику и другие визуальные подсказки.

Поскольку аудирование является самым сложным видом речевой деятельности, преподавателю необходимо учитывать не только методические, но и психологические тонкости, применительно к индивидуальным и национальным особенностям студентов, не торопясь с выводами. Ведь именно из-за подобного несовпадения модальностей “тупицами” в начальной школе были признаны великие учёные Эйнштейн и Дарвин.

1. *Василенко Е. И., Добровольская В. В.* Методические задачи по русскому языку. — СПб.: Златоуст, 2003.
2. *Капитонова Т. И., Московкин Л. В.* Методика обучения русскому языку как иностранному на этапе предвузовской подготовки. — СПб.: Златоуст, 2006. — 272с.
3. *Мацумото Д.* Психология и культура. — СПб.: Прайм — Еврознак, 2002.
4. *Смирнов А. А.* Избранные психологические труды: В 2-х т. — Т. II. — М.: Педагогика, 1987.
5. *Шейнов В. П.* Психотехнологии влияния. — М.: АСТ; Мн.: Харвест, 2005.

O. V. Filippova

THE PSYCHOLOGICAL ASPEKTS IN AUDITION OF TEACHING FOREIGN STUDENTS OF THE PREPARATORY FACULTY

The article investigates the conditions of teaching foreign students audition depending on individual perception of teaching material.

Key words: psychological peculiarities; teaching audition; individual perception; type of memory.

О. В. Філіпова

УРАХУВАННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ АСПЕКТІВ ПРИ НАВЧАННІ ІНОЗЕМНИХ СТУДЕНТІВ ПІДГОТОВЧОГО ФАКУЛЬТЕТУ АУДІЮВАННЮ

У статті розглядаються умови навчання іноземних студентів аудіюванню в залежності від індивідуального сприйняття навчального матеріалу.

Ключові слова: психологічні особливості; навчання аудіюванню; індивідуальність сприйняття, тип пам'яті.

УДК 811.161.1'243'271:37.041:376.68

Е. Д. Гуськова, Л. С. Маричереда

Особенности контроля при обучении иностранных студентов подготовительного факультета научному стилю речи по учебным материалам нового поколения (из опыта работы)

В статье рассматриваются проблемы обучения иностранных студентов научному стилю речи на базе нового учебного пособия (Рабочих тетрадей) и предлагаются типы заданий для контроля: текущего, промежуточного и самоконтроля.

Ключевые слова: рабочая тетрадь, научный стиль речи, самоконтроль, текущий контроль, промежуточный контроль.

Разработка новых форм и методов обучения научному стилю речи (НСР) постоянно остаётся актуальной проблемой, поскольку неизменными остаются следующие обстоятельства, связанные с учётом базового образования обучаемых, с учётом времени, выделяемого на обучение, с учётом контингента.

Следует ориентироваться также на изменения в технологии учебного процесса уже на 1-ом курсе, когда резко возрастает объём программного материала, предназначенного для самостоятельной работы студента (СРС). Последнее весьма существенно влияет на обучающие действия преподавателя как по языку, так и по общеобразовательным дисциплинам.

Задача обучения НСР состоит не только в презентации определённой суммы знаний, но и в не меньшей степени в том, чтобы учить студента адекватно включаться в новую для него систему образования в вузах Украины [1].

Эти обстоятельства заставляют искать такие формы учебных пособий, которые позволили бы оптимизировать процесс усвоения научного стиля речи. Под оптимизацией понимается научно обоснованный выбор и осуществление наилучшего для данных условий варианта содержания и методов обучения с точки зрения его задач и рациональности затрат времени обучающегося и преподавателя [2]. Такой формой пособия, по нашему мнению, является комплект Рабочих тетрадей (РТ) по НСР, разработанный преподавателями кафедры лингводидактики Одесского национального политехнического университета, который включает тетрадь по обучению грамматике научной речи, тетрадь по обучению чтению (изучающему и ознакомительному), компьютерные лабораторные работы по НСР, аудиокурс обучающихся лекций, учебные словари.

Рабочие тетради по грамматике и изучающему чтению объединены общими темами, которые изучаются параллельно. Отобранный учебный материал ориентирован на формирование у иностранных студентов общенаучного терминологического минимума, формирование навыков и умений письменной и устной учебно-научной речи и облегчение усвоения общеобразовательных предметов.

Структура данного учебного пособия позволяет также осуществлять постоянный контроль уровня владения обучаемыми коммуникативной компетенцией в учебно-профессиональной сфере. Об уровне коммуникативной компетенции (низком, среднем, высоком) свидетельствует

умение адекватно выражать мысли в заданной речевой ситуации, соблюдая *относительную* правильность пользования средствами языка при построении высказывания.

Контролирующие задания рассматриваются в пособии как совместная деятельность преподавателя и обучаемых, что позволяет преподавателю, во-первых, получить информацию о результатах работы группы в целом и каждого студента в отдельности; во-вторых, получить информацию о результатах *своей* работы (определить, насколько эффективны приёмы обучения, и внести коррективы в программу). Студентам контроль позволяет повысить мотивацию в обучении, так как свидетельствует об успехах и неудачах в работе и даёт возможность также внести коррективы в процесс изучения языка.

Именно поэтому пособие включает задания под рубрикой “Проверь себя”, которые дифференцированы по степени сложности выполнения, а также по месту выполнения (в аудитории или дома), с помощью преподавателя или самостоятельно. Задания частично имеют тестовый характер. Однако основная их часть направлена на формирование речемыслительной деятельности, что отражается в коммуникации на заданную тему.

В соответствии с методикой А. Н. Щукина в пособии предусмотрены *предварительный, текущий и промежуточный* виды контроля.

Цель *предварительного* контроля заключается в установлении исходного уровня владения языком и присущих обучаемому индивидуально-психологических качеств, которые способствуют успешности обучения (память, внимание, интересы, общее развитие).

Основными видами контроля при обучении НСР, по нашему мнению, являются контроль *текущий и промежуточный*.

Текущий контроль позволяет судить об успешности овладения коммуникативной функцией языка при изучении научного стиля речи, процессе развития речевых навыков и умений. Такой контроль носит регулярный характер, он органически вплетён в канву занятия и направлен также на проверку усвоения обучаемыми учебного материала. Большая часть заданий составлена таким образом, что студент даже не замечает, что его работа контролируется.

Контрольные задания нового пособия по научному стилю речи вызывают интерес у иностранных студентов, поскольку содержат задания со зрительной опорой в виде таблиц, схем, рисунков, картинок, которые способствуют развитию коммуникативных навыков, а также умений самоконтроля.

Предтекстовые задания Рабочей тетради по изучающему чтению предусматривают контроль понимания и усвоения терминов и терминосочетаний в заданиях типа:

- напишите самостоятельно (числа, формулы, обозначение физической величины...);
- дайте характеристику по образцу (числа, вещества, геометрической фигуры...);
- составьте и запишите словосочетания из данных слов и т. п.

Текстовый материал каждой темы предваряется заданиями, акцентирующими внимание студентов при чтении: найдите в тексте ответы на вопросы; найдите в тексте определение понятия...; дайте название тексту; объясните, почему вы дали такое название, и т. п.

На занятии текущий контроль выступает как опосредованный способ проверки знаний. Он может осуществляться при заполнении таблиц, схем, данных после изучения определённой темы. Такую работу студенты могут выполнять в аудитории под руководством преподавателя, что даёт возможность фиксировать допущенные ошибки, тут же исправлять их и продолжать дальнейшее выполнение действия. Работая самостоятельно, студенты могут восстанавливать схемы (составлять аналогичные), используя компьютерные программы, что является, в свою очередь, эффективной формой самоконтроля.

Позволяют контролировать учебную деятельность иностранных студентов и послетекстовые задания типа:

- прочитайте вопросы и дайте краткие ответы;
- восстановите вопросы, поставив вместо точек подходящие по смыслу вопросительные слова.

Выполняя эти задания, студенты проверяют своё знание текста и, по существу, составляют план-вопросник.

Для текущего контроля предлагаются следующие задания:

найдите в тексте и прочитайте предложения, составленные по лексико-грамматическим конструкциям;

используя информацию текста, составьте и напишите предложения по образцам; восстановите предложения, используя информацию текста или слова для справки; проверьте, как вы знаете глаголы урока (студентам предлагается вставить пропущенные глаголы);

трансформируйте предложения, используя близкие (противоположные) по значению слова, словосочетания, глаголы и т. п.

Так как лексико-терминологический материал темы значителен по объёму и, как правило, содержит 4–5 текстов, возникает органическая потребность в контроле его усвоения. На кафедре разработаны контрольные работы для *промежуточного* контроля. Промежуточный контроль выполняется в любое удобное время и занимает не более 20–25 минут. Каждому студенту предлагается лист с заданиями, которые он выполняет на этом же листе (подчёркивает правильный вариант, вычёркивает неправильный, вписывает глаголы, вопросительные слова, заполняет схему и т. п.). Переписывать эти задания в тетрадь не рекомендуется, так как в этом случае теряется время. Количество заданий варьируется от четырёх до шести (не более).

Своевременность промежуточного контроля имеет большое значение для успешности обучения. Студента интересует немедленный результат, когда его мыслительный аппарат еще настроен на определённую “волну”. Осуществляя такой не отложенный во времени контроль, преподаватель может побудить студента самостоятельно исправить ошибку, оперативно указав на неё при проверке непосредственно на занятии.

Чаще всего при промежуточном контроле используются тесты закрытого типа. Студентам предлагается выбрать и подчеркнуть или выписать правильный ответ (вариант) из определённого количества вариантов. Наиболее результативны тестовые задания типа:

множественного выбора (предлагается выбрать правильный ответ из четырёх предложенных или зачеркнуть неправильный).

Например. 1. F — это а) энергия; б) сила; в) время; г) скорость.

2. Число 5 а) положительное; б) натуральное; в) дробное; г) нечётное.

перекрёстного выбора (подбор пар из двух блоков: 1... А...
2... Б...
3... В...
4... Г...

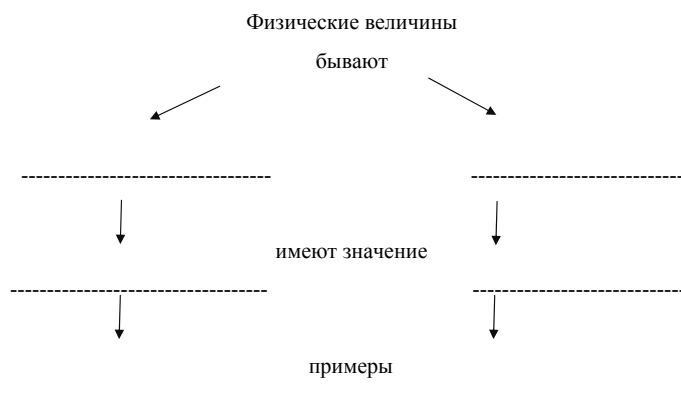
альтернативного выбора (выбор правильной формы из 2-х вариантов).

Во II семестре возможно использование тестовых заданий на:

упорядочение (проверяется умение составлять предложение из группы слов или логически связанный текст из разрозненных предложений);

тест-завершение (проверяется умение самостоятельно закончить предложение или текст) и т. п.

Кроме тестовых, студентам предлагается выполнение заданий, аналогичных тем, которые являлись обучающими при изучении темы. Среди них вышеупомянутые задания-схемы. Задания выполняются после изучения темы вначале под руководством преподавателя в аудитории, затем в качестве домашнего задания студентам предлагается самостоятельно составить аналогичные схемы с другими примерами. Например, при изучении подтемы “Физические величины” студенту предлагается заполнить схему

Быстрое и правильное заполнение этой схемы демонстрирует, что студент практически полностью понял внутреннюю структуру текста и усвоил достаточно объёмный лексико-терминологический материал.

Опыт работы с новым учебным пособием по научному стилю речи показывает, что форма этого пособия, тетрадь, во-первых, позволяет более эффективно использовать учебное время; во-вторых, даёт студенту возможность самому постоянно контролировать свою работу и степень усвоения учебного материала. Увеличение удельного веса контролируемых заданий, формирующих умения СРС, вызывает у иностранных студентов интерес, поскольку позволяет проверить знания и умения “по горячим следам”, вернуться к обучающему материалу, если знаний оказалось недостаточно, самостоятельно оценить свою коммуникативную компетенцию в диалогах.

В-третьих, при постоянном контроле со стороны преподавателя в процессе занятия и самоконтроле студентов практически отпадает необходимость в итоговом контроле. На итоговый контроль может быть вынесена та или иная тема (дифференцированно для каждого студента), если преподаватель сомневается в степени её усвоения.

1. Гуськова Е. Д. Рабочая тетрадь в системе обучения научному стилю речи // Учебный процесс как основа комплексной адаптации иностранных студентов. — Одесса, 2005. — С. 148–150.
2. Азимов Э. Г., Щукин А. С. Словарь методических терминов. — СПб.: Златоуст, 1999.

E. D. Guskova, L. S. Marichereda

**PECULIARITIES OF CONTROL IN TEACHING FOREIGN STUDENTS
OF THE PREPARATORY COURSE THE SCIENTIFIC STYLE OF SPEECH ON THE BASE
OF NEW TEACHING MATERIALS (FROM EXPERIENCE OF WORK)**

This article investigates some problems of teaching foreign students the scientific style of speech on the base of new studying materials (Working Copybook). The authors suggest the types of exercises for control current, intermediate and self control.

Key words: Working copybooks, the scientific style of speech, the current control, the intermediate control, self-control, types of exercises.

О. Д. Гуськова, Л. С. Марічереда

**ОСОБЛИВОСТІ КОНТРОЛЮ ПРИ НАВЧАННІ ІНОЗЕМНИХ СТУДЕНТІВ
ПІДГОТОВЧОГО ФАКУЛЬТЕТУ НАУКОВОМУ СТИЛЮ МОВЛЕННЯ
ПО НАВЧАЛЬНИМ МАТЕРІАЛАМ НОВОГО ПОКОЛІННЯ (З ДОСВІДУ РОБОТИ)**

В статті розглядаються проблеми навчання іноземних студентів науковому стилю мовлення на базі нового навчального посібника (Робочих зошитів) і пропонуються типи завдань для контролю поточного, проміжного й самоконтролю.

Ключові слова: робочий зошит, науковий стиль мовлення, самоконтроль, контроль поточний та проміжний, типи завдань.

О. О. Нужна

Шляхи підвищення ефективності самостійної роботи з іноземної мови студентів втузів

Статтю присвячено актуальній проблемі методики підвищення ефективності самостійної роботи з іноземної мови студентів вищих технічних навчальних закладів в умовах кредитно-модульної системи організації навчального процесу. Розглянуто можливості застосування мовного портфеля студента (МПС) з іноземної мови, Інтернету та навчального DVD-відеофільму для самостійного навчання аудіювання та мовлення.

Ключові слова: самостійна робота студентів, мовний портфель, автентичний відеофільм, аудіювання, комунікативні навички.

В умовах кредитно-модульної системи організації навчального процесу підвищення ефективності самостійної роботи студентів з іноземної мови набуває особливого значення.

Підготовка кваліфікованих фахівців, конкурентноспроможних на ринку праці, здатних до компетентної, відповідальної діяльності за своєю спеціальністю на рівні світових стандартів, потребує суттєвого покращення і самостійної роботи. Пріоритетом програм з англійської мови стає вільне володіння професійною іноземною мовою. В кінці курсу студенти повинні досягти рівня мовної компетенції, що відповідає міжнародним загальноєвропейським стандартам рівня В 2 — “Просунутий незалежний користувач” (vantage) [3: 6].

Самостійна робота студентів відповідно до нових державних стандартів повинна становити не менш як 60% часу щодо кількості годин аудиторних занять на тиждень. У методичній літературі детально розкрито головні ознаки компонентів навчальної діяльності студентів, де самостійна робота включає діагностування своєї потреби в поглибленні, удосконаленні знань, навичок та умінь; визначення студентами своїх інтелектуальних та фізичних можливостей; визначення мети самостійної роботи — найближчої і віддаленої; розробки конкретного плану довготривалої та найближчої програми самостійної роботи; визначення часу самоконтролю [1: 384]. Відомо, що самостійна робота студентів сприяє більш ефективному оволодінню учбовим матеріалом, стимулює пізнавальні та професійні інтереси, розвиває творчу активність та ініціативу, підвищує зростання мотивації навчання.

Завдання і зміст самостійної роботи з іноземної мови обумовлені, перш за все, вимогами застосування іноземної мови у майбутньому, тобто професійно спрямованому володінні мовою. Ці завдання вирішуються продуктивною самостійною діяльністю щодо поповнення своїх мовних навичок, корекцією помилкових знань. Якби знання та в якому обсязі не одержували студенти в процесі навчання в аудиторії, ці знання можна доповнити під час самостійної роботи з різними джерелами інформації: всесвітнім павутинням Інтернету, комп'ютером, підручниками нового покоління — мультимедійними дистанційними навчальними курсами, CD-ROM, DVD-відео та іншими.

Труднощі організації самостійної роботи студентів зумовлені також станом та якістю багатьох навчальних посібників, які не сприяють у повній мірі розвитку пізнавальної навчальної активності студентів. Узагалі, в більшості посібників, підручників є всі потрібні розділи, теоретичне наповнення змістом, проте немає достатньої кількості вправ та завдань на відтренування іншомовних лексико-граматичних явищ, вправ комунікативного характеру.

Головною відмінністю самостійної роботи від іншого виду учбової діяльності є те, що вона відбувається з ініціативи самого студента у зручний для нього час добової активності, в необхідному, важливому для нього напрямі. Види самостійної роботи з іноземної мови можуть бути найрізноманітнішими: аудіювання англійського автентичного тексту, розширення лексичного матеріалу за вивченою темою, систематизація граматичних знань до окремого модуля, самостійне читання технічного тексту, робота з двомовним словником, прослуховування радіопередачі, перегляд DVD-відео та інші.

Такому виду навчальної роботи студента притаманні всі ознаки навчальної діяльності: присутність цілі, самостійна постановка учбового завдання, наявність самоконтролю і корекції одержаних результатів. Працюючи самостійно, студент спирається на навчальний досвід, отриманий під час навчання в аудиторії під керівництвом викладача іноземної мови. А викладач іноземної мови виступає при цьому помічником, консультантом учбової діяльності, стимулює самооцінку діяльності студента. Ніякі знання, якщо вони не підкріплені самостійною діяльністю, не можуть стати справжнім надбанням людини. Це особливо стосується вивчення іноземної мови у вузі.

Слід зазначити, що все більш широку популярність у лінгвопедагогічній практиці набуває такий засіб самостійної іншомовної підготовки студентів, як створення “мовного портфеля студента” (МПС) з іноземної мови. МПС пов’язаний з накопиченням та самоаналізом студентом відповідних навчальних матеріалів, власних робіт, використанням іншомовних текстів з метою самооцінки їх ступеня вивченості, динаміки розвитку іншомовних знань, навичок та умінь.

Наприклад, до МПС може входити розмовна тема “*My Future Profession*”, яка повинна розвинути у студента вміння мислити на англійській мові шляхом вивчення функцій своєї майбутньої професії — інженера-холодильщика. Перед студентом постає завдання набути більш повних знань про майбутню професію, навчитися формулювати свою думку на англійській мові, граматично вірно оформити її мовними засобами та розвивати вміння вжитку термінів за фаховим спрямуванням. До інформаційно-технічного забезпечення, що використовується студентом, належать підручник, двомовний словник, комп’ютер, матеріали про майбутню професійну орієнтацію та інше.

Мовний портфель студента можна розглядати як своєрідне “дзеркало”, в якому за рахунок рефлексивної самооцінки учня відображаються основні аспекти його навчальної діяльності по оволодінню іноземною мовою. Так створюються умови для формування навчальної компетенції та розвитку здібності учня до автономії у процесі оволодіння іноземною мовою [2: 105]. Отже, МПС — це інструмент самооцінки та власної пізнавальної, творчої праці студента, рефлексії його навчальної діяльності. Студент постійно працює над собою у напрямку досягнення високого рівня іншомовної компетенції.

Як ми вже згадували, важко переоцінити значення Інтернету для ефективної і плідної самостійної роботи студентів вищих технічних навчальних закладів. Інтернет представляє унікальну можливість працювати з автентичними іншомовними текстами. Автентичний текст відтворює реальні обставини, характерні для життя носіїв мови. Такий текст часто містить слова, які належать до розмовного реєстру живої мови або до сучасних реалій.

Самостійна робота з застосуванням Інтернету стимулює прагнення студентів до вільного володіння іноземною мовою. Як засіб ефективного постачання інформації Інтернет стає важливим в позааудиторний час навчання, оскільки витратити час в аудиторії стає менш доцільним. Виключні можливості надає Інтернет для оволодіння навичками та вміннями письма, забезпечуючи можливості реалізації комунікативного підходу до навчання писемним видам мовленнєвої діяльності. Студенти можуть здійснювати як вільне спілкування у мережі, так і спілкування у режимі електронної пошти (*e-mail*). Електронні листи потребують необхідності дбайливого обміркування змісту електронного послання, а якщо це потрібно, то і його корекції.

Далі слід зупинитися на ролі цифрових носіїв інформації та цифрових пристроїв відтворення мультимедія у самостійній роботі студентів. На сьогодні одним із найсучасніших засобів цифрового відео є DVD-відео. Його технічні характеристики мають значний дидактичний потенціал, який дозволяє його використовувати як ефективний засіб навчання іноземній мові.

Використання навчальних програм на DVD-відео не потребує серйозної підготовки викладачів та студентів і є ефективним засобом інтенсифікації процесу навчання, при якому оптимальний синтез аудитивного та візуального автентичного матеріалу містить невичерпне джерело пізнавальної та соціокультурної інформації. Наприклад, відеокурс “*Opportunities in Britain*” надає можливостей подивитися звичаї та традиції британців і є прекрасним засобом самостійного навчання аудіювання та мовлення, порівнює спосіб життя людей у Великобританії та в нашій країні. До аналогічних курсів слід віднести “*Cutting Edge*” (*Elementary, Pre-Intermediate*), “*Headway Video*” та інші.

Добре відомо, що найбільш складним видом аудіювання є сприйняття на слух автентичної мови, тобто мови, не призначеної для навчальних цілей. В умовах реальної комунікації аудитор повинен сприймати живу мову, яка включає риси неформального розмовного стилю та індивідуальну манеру мовлення людини. Отже, слід враховувати, що на продуктивному та рецептивному рівнях необхідно досконало володіти аудитивними навичками та вміннями.

Як свідчить практика, більшість студентів у технічному вузі не отримують навичок аудіювання, передбачених навчальними програмами. Це негативно впливає на якість іншомовного мовлення у майбутньому професійному спілкуванні та обмежує використання іноземної мови у діалозі культур. Тому саме обґрунтована методика навчання студентів самостійній роботі з аудіювання може ефективно підвищити підготовку кваліфікованих фахівців-холодильщиків. Після самостійної проробки DVD-відео студентів можна залучати до виконання вправ, спрямованих на опрацювання реальних життєвих ситуацій, у тому числі:

студент — майбутній технічний фахівець — є учасником конференції чи симпозиуму;
 студент Академії холоду перебуває у Лондоні і гостює у свого британського друга;
 майбутній технічний спеціаліст-холодильщик перебуває у закордонному відрядженні;
 український технічний спеціаліст зустрів у Великобританії представників-спеціалістів, що приїхали зі Сполучених Штатів Америки або Європи, та інші ситуації.

Відеофільм *“Opportunities in Britain”* включає шість розділів: *Introduction to Britain, Multicultural Britain, Food, Festivals, Education, Leisure and Entertainment*.

Доцільним вважаємо двоетапний розподіл навчальних дій.

Перший етап (розуміння) передбачає знайомство зі словником, дворазовий огляд відеофільму та виконання вправ на розуміння дій та подій. Другий етап (комунікативна практика) стимулює активну мовленнєву діяльність студентів як в усній, так і в письмовій формі з використанням відеоматеріалу. Студентам також пропонуються завдання на формування соціокультурної поведінки в іншомовному середовищі. Завершувати другий етап роботи рекомендовано написанням коротких *“Summary”*, складанням електронних листів (e-mail), написанням переказів та невеликих творів. Кожного разу перегляд відеофільму має бути стимулом подальшої мовленнєво-творчої реакції. Зокрема, подивившись самостійно відео з товаришем у позааудиторний час, студенти можуть обговорити порушені у фільмі проблеми. Ступінь розкриття проблеми та обсяг уживаних мовних засобів буде свідчити про рівень розуміння фільму.

Перейдемо до більш детального розгляду етапів самостійного перегляду відео, його першого фрагменту *“Introduction to Britain”*. Для студентів передбачено знайомство зі словником. Знімаються лексичні труднощі тих слів та словосполучень, які належать до сучасних реалій життя, наприклад: *multicultural, the Gaelic language, high street* та інші.

Після першого перегляду відеофрагменту студентам пропонуються завдання альтернативного вибору, відповіді на запитання, переклад окремих слів та словосполучень, визначення логічної послідовності подій, виявлення правильності чи помилковості тверджень. На даному етапі мова не йде про повне розуміння всіх невідомих слів. Студенти вчаться виявленню відомої лексичної бази, вмінню реконструювати зміст, скласти план подій. Приклади завдань:

— *Watch the first episode of the video and explain the title “Introduction to Britain”;*

— *Choose the correct answer. e. g. The official languages in Britain are:*

a. English. b. English and Gaelic. c. English and Welsh.

— *Complete the sentences using the following words...;*

— *Decide if the sentences are true (T) or false (F);*

— *Use some facts from the video and start your answers with:*

Personally, I believe...

In my opinion...

I think that...

As far as I understood..., etc.

На другому етапі відеоматеріал використовується для активізації комунікативних навичок студентів, виконання творчих завдань, вправ, що містять завдання з соціокультурним компонентом, написанням переказів тощо. Відео стимулює студентів визначати поведінку дійових осіб та порівнювати їх міжкультурні особливості. Приклади завдань:

— *Do you remember the facts from the video about...?*

- *Discuss the episode with your friend, parent...*
- *Write a short Summary about the episode "Introduction to Britain".*
- *Write an e-mail to your English pen friend. Describe your trip to... Say what you like about it.*
- *Write a brochure about a place to visit in your native city..., etc.*

Отже, слід зазначити, що всі розглянуті вище способи підвищення ефективності самостійної роботи студентів втузів відіграють свою важливу роль у процесі навчання іноземній мові. При цьому мовний портфель студента (МПС) є важливим знаряддям самооцінки та пізнавальної, творчої праці студента по оволодінню іноземною мовою. Засобом ефективного самонавчання в позааудиторний час і набуття важливої інформації залишається Інтернет, а використання навчальних програм на DVD-відео є прекрасною можливістю самостійного навчання аудіювання та мовлення.

1. *Зимняя И. А.* Педагогическая психология. — М., 1999.
2. *Коряковцева Н. Ф.* Современная методика организации самостоятельной работы изучающих иностранный язык. — М., 2002.
3. *Робоча* навчальна програма дисципліни "Англійська мова" за професійним спрямуванням. — Одеса, 2008.

О. О. Nuzhna

WAYS OF EFFICIENCY INCREASING OF FOREIGN LANGUAGE INDEPENDENT STUDENTS' WORK IN HIGHER TECHNICAL EDUCATIONAL ESTABLISHMENTS

The article is devoted to the actual problem of methods of efficiency increasing of foreign language independent students' work in higher technical educational establishments under credit-module system of organization of the scholastic process. Possibilities of use of the student's language portfolio, the Internet and DVD-video for independent listening and speaking are considered.

Key words: independent students' work, language portfolio, authentic video film, listening, communicative proficiency.

Е. А. Нужная

ПУТИ ПОВЫШЕНИЯ ЭФФЕКТИВНОСТИ САМОСТОЯТЕЛЬНОЙ РАБОТЫ ПО ИНОСТРАННОМУ ЯЗЫКУ СТУДЕНТОВ ВТУЗОВ

Статья посвящена актуальной проблеме методики повышения эффективности самостоятельной работы по иностранному языку студентов высших технических учебных заведений в условиях кредитно-модульной системы организации учебного процесса. Рассмотрены возможности использования языкового портфеля студента (ЯПС) по иностранному языку, Интернета и обучающего DVD- видефильма для самостоятельного обучения аудированию и говорению.

Ключевые слова: самостоятельная работа студентов, языковой портфель, аутентичный видеofilm, аудирование, коммуникативные навыки.

Самостоятельная работа иностранных студентов подготовительного факультета по овладению навыками и умениями чтения

Умение самостоятельно работать с текстом на начальном этапе обучения является обязательным компонентом коммуникативной компетенции в чтении. Эффективность самостоятельной работы с текстом зависит от того, насколько сформированы у студентов умения работать со “словом”, умения анализировать текст и самоконтроль. Система заданий, разработанная авторским коллективом учебного комплекса по русскому языку “Ключи”, нацелена на формирование именно таких умений.

Ключевые слова: самостоятельная работа, самостоятельное чтение, самоконтроль, самокоррекция, система заданий.

Умение самостоятельно работать на начальном этапе обучения является обязательным компонентом содержания коммуникативной компетенции иностранных студентов в чтении. Эффективность самостоятельной работы (СР) с текстом зависит во многом от того, насколько сформированы у учащегося умения работать со словом, умения анализировать текст, самоконтроль и самокоррекция.

Под умением работать со словом мы понимаем: во-первых, умение работать со словарем, то есть быстро определить начальную форму нового слова и найти в словаре значение, адекватное контексту, правильно произнести и правильно употребить новое слово в речи; во-вторых, сформированность смысловой (языковой) догадки, то есть умение определить значение слова на основе словообразовательного анализа, контекста и т. п.; умение подбирать к данному слову синонимы и антонимы и использовать их в речи.

Система заданий, разработанная авторским коллективом учебного комплекса по русскому языку (УК) “Ключи” [1], направлена на формирование именно таких умений. Принцип “от простого к сложному” в лексической работе был и остаётся основным.

Во II-ой части УК (это I-ый семестр) упор делается на развитие умений работать со словом по словарю. Основное предтекстовое задание: “Выпишите выделенные слова, найдите в словаре их значение и выучите их”.

В III-ей части УК (это II-ой семестр) осуществляется выход на качественно иной уровень работы со словом, требующий включения более сложных механизмов мышления.

- Вы можете понять значение этих слов без словаря.
- Определите значение однокоренных слов.
- Прочитайте интернациональные слова. Постарайтесь понять их значение.
- Обратите внимание на разные значения глагола. Прочитайте предложения.
- Постарайтесь понять эти слова из контекста.
- Скажите, из каких слов состоят следующие сложные слова.
- Прочитайте объяснение слов, постарайтесь понять их значение.
- Продолжите ряд слов, характеризующих... как учёного и как человека.
- Крайне важным в самостоятельном чтении является умение анализировать текст. В общую систему упражнений по обучению чтению входит серия заданий, развивающих это умение.
- Выберите название текста (из предложенных вариантов).
- Напишите план в логической последовательности.
- Вы обратили внимание на то, что текст можно разделить на две части? Дайте им название.
- Дополните предложение информацией из текста.
- Вы прочитали два текста. Скажите, какие проблемы рассматриваются в них?
- Прочитайте предложения и расположите в соответствии с последовательностью в тексте.
- Этот план написал Саид. Вы согласны с ним? Дайте свой вариант плана.

Напишите свой вариант плана текста.

Придумайте своё окончание текста и т. д.

Такая система заданий вырабатывает у студентов умение оперировать мыслями на трёх стадиях: поиск, принятие смысловых решений и реализация их в речи.

На начальной стадии обучения работа по формированию навыков и умений самостоятельного чтения ведётся преподавателем в аудитории [2].

Во втором семестре, когда навык самостоятельной работы с текстом сформирован, алгоритм действий усвоен, этот вид учебной деятельности осуществляется во внеаудиторное время.

Особое значение при обучении самостоятельному чтению приобретает самоконтроль. Мы рассматриваем самоконтроль как интеллектуальные умения сравнивать результаты своей деятельности по выполнению учебного задания с определённым эталоном и при этом находить и исправлять свои ошибки. Основная функция обучения самоконтролю заключается в том, чтобы научить студента самостоятельно управлять своей работой. Считаем, что на начальном этапе обучения важно заложить основу данного умения, поскольку практика показывает, что большинство иностранных студентов продвинутого этапа этим умением не обладает.

Самостоятельную работу студентов планирует, организует и контролирует преподаватель [3]. Система заданий, направленных на контроль понимания содержания текста помогает преподавателю сформировать у студентов навык самоконтроля.

Проверьте себя, как вы поняли текст. Ответьте на вопросы.

Найдите в тексте ответы на вопросы.

Дайте название рисункам.

Согласитесь с высказыванием...

Опровергните информацию...

Выберите правильный вариант ответа.

Выполняя подобные задания, студенты могут проконтролировать не только свои результаты выполнения задания, но и работу своего товарища.

Удовлетворить познавательную активность студенты могут, самостоятельно ознакомившись с дополнительным материалом по теме урока под рубрикой “Хочу знать больше”. Предложенные в этой части УК тексты расширяют лингвокультурологический кругозор студентов, но, что при этом не менее важно, самостоятельная работа с этими текстами не вызывает особых трудностей, так как алгоритм учебных действий в основе своей такой же, как и при изучающем чтении текста урока.

Дополнительные материалы позволяют на деле осуществить принцип индивидуализации обучения, а также значительно расширить педагогические приёмы организации самостоятельной работы иностранных учащихся, поскольку работать с текстами можно не только индивидуально, но и в малых (2–3 человека) группах, что, в свою очередь, способствует формированию кооперативных умений, умений межкультурного общения.

1. Ключи: Русский язык как иностранный: Учеб. часть 2, 3. Элементарный курс. Т. Н. Баранова, Ф. К. Гутиева, Л. И. Минина, И. Г. Миракьян, ОНПУ. — Одесса: Друк, 2003.
2. Методика обучения русскому языку на этапе предвузовской подготовки. — СПб.: Златоуст, 2006.
3. Журавлёва Л. С., Исаева Э. А., Кандеева И. А. Организация самостоятельной работы студентов: Практическая методика преподавания русского языка на начальном этапе / Н. С. Власова, Н. Н. Алексеева, Н. Р. Барабанова и др. — М: Рус. яз., 1990.

L. I. Minina

FOREIGN STUDENT'S UNAIDED WORK IN OBTAINING THE ABILITIES AND HABITS IN READING

The ability of the unaided work with a text is a required component of the foreign student's communicative competence in reading. The effective unaided work with a text depends on the student's abilities to work with “the word”, to analyse text and self-control. The system of exercises designed by the authors of the teaching complex “Klutchy” aims to promote just these abilities.

Key words: unaided work; unaided reading; self-control; self-correction; a system of exercises.

Л. І. Мініна

САМОСТІЙНА РОБОТА ІНОЗЕМНИХ СТУДЕНТІВ ПІДГОТОВЧОГО ФАКУЛЬТЕТУ З ОВОЛОДІННЯ НАВИЧКАМИ ТА ВМІННЯМИ ЧИТАННЯ

Вміння самостійно працювати з текстом на початковому етапі навчання є обов'язковим компонентом комунікативної компетенції в читанні. Ефективність самостійної роботи з текстом залежить від того, наскільки сформовані у студентів вміння працювати зі “словом”, вміння аналізувати текст і навички самоконтролю. Система завдань, що розроблена авторським колективом навчального комплексу з російської мови “Ключи”, націлена на формування саме таких умінь.

Ключові слова: самостійна робота, самостійне читання, самоконтроль, самокорекція, система завдань.

УДК 811.161.1'243'271:37.041:376.68

Н. П. Змиевская, О. Г. Мирошникова

Контроль и самоконтроль в системе упражнений по обучению научному стилю речи иностранных студентов на начальном этапе

В статье показаны пути реализации системы упражнений в процессе обучения научному стилю речи, выделены этапы обучения, определены цели и задачи, показана важность учёта специфики языка специальности.

Ключевые слова: система упражнений, научный стиль речи, единый языковой режим, виды контроля и самоконтроля, активизация языкового материала.

Обучение иностранных студентов неродному языку на начальном этапе обучения преследует важнейшие цели:

- практическое овладение учащимися базовым изучаемым языком, без чего невозможно речевое общение;
- овладение основами языка будущей специальности, что обеспечивает возможности учебно-профессиональной коммуникации;
- формирование коммуникативных способностей учащихся.

Наряду с формированием навыков и умений в слушании, говорении, чтении и письме студенты получают определённые знания. Изучаемый язык является не только предметом изучения, но и средством обучения всем другим дисциплинам. Исходным материалом при обучении языку специальности на начальном этапе может выступать лексический и грамматический минимум общеобразовательных дисциплин. Это создаёт единый языковой режим, готовит студентов к первым занятиям по биологии, анатомии.

Рассматривая вопрос о системе упражнений в работе с текстами по научному стилю речи, мы ориентируемся на “Пособие по научному стилю речи для студентов-медиков ПФ на материале курса “Анатомия” (авторы Н. П. Змиевская, О. Г. Мирошникова). В данном пособии представлены речевые упражнения, используемые на занятии в режиме контроля и самоконтроля.

Пособие предназначено для работы с иностранными учащимися начального этапа обучения во втором семестре, что представляется методически целесообразным, т. к. иностранный студент уже овладел основами изучаемого языка, изучил вводные курсы по общеобразовательным дисциплинам. Это позволяет решать на занятиях по научному стилю ряд лингвистических задач:

- изучать специфику грамматики в научном стиле речи;
- работать над структурой учебно-научного текста;
- активизировать в речи общенаучную лексику;
- развивать умение чтения, говорения и письма на материале, стилистически ориентированном на профиль обучения будущего студента.

Данное пособие включает 9 тем, имеет чёткую структуру. Каждая тема представлена в виде текстов, лексико-грамматических упражнений и заданий к ним. Они содержат определённое количество специальной лексики и терминологии, словообразовательных и лексико-грамматических конструкций научного стиля речи. Новые лексические единицы в пособии представлены в алфавитном порядке, что существенно облегчает их поиск. Каждая лексема сопровождается ударением. Отдельно представлены видовые отглагольные пары и отглагольные существительные.

Вначале изложение теоретического материала представлено в виде микротекстов, предложения которых имеют простую структуру. Усложнение структуры фраз и текстов происходит последовательно и сопровождается введением новых анатомических понятий и терминов на базе основ научного стиля. Тексты ориентированы на активизацию языкового материала и формирование умений и навыков конспектирования и построения логического высказывания по теме текста.

Материал построен по законам учебного процесса: от простого к сложному, от известного к новому. В текстах представлена терминология общенаучная (орган, биосфера, плазма, регуляция) и узкоспециальная (гомеостаз, миология, антиология, органы внутренней секреции). В них также содержатся термины, которые вышли за пределы специального языка науки и стали общеупотребительными (тело, организм, круг, контакт), и устойчивые терминологические сочетания.

В процессе работы с пособием обучаемый может ознакомиться с характерными для научного стиля речи существительными, обозначающими понятия признака, движения, состояния, процесса (дыхание, происхождение, выделение, реакция) с отглагольными существительными, обозначающими вещество, инструмент (определитель, восстановитель), со сложными существительными и прилагательными (глазодвигательный).

Предтекстовые задания направлены на снятие трудностей фонетического, лексического и грамматического планов и имеют своей целью подготовить учащихся к чтению и восприятию текстов. Это задание для запоминания новых слов, словосочетаний. Имеется задание, в котором студенты должны образовать отглагольные существительные. Большое внимание уделяется лексической работе: подобрать синонимы, антонимы; приводятся новые глагольные конструкции с примерами.

К притекстовым заданиям относятся микротексты, которые знакомят с отдельными частями текста. “Смысловый кусок” может содержать важную информацию или определение научного понятия.

Послетекстовые задания — это упражнения на проверку понимания содержания текста. Требования, предъявляемые к научному тексту, не предполагают пересказа текста. Основная задача — понять текст, поэтому задания нацелены на проверку того, что студент понял и как он может репродуцировать то, что усвоил.

Авторы пособия учитывали тот факт, что при работе с текстом понятие системности распространяется на виды упражнений, обеспечивающих формирование механизмов рецепции во всех видах речевой деятельности.

Данное пособие направлено на то, чтобы иностранные студенты овладели следующими умениями:

- понимать смысл читаемого (основную идею текста);
- выделять его основную мысль;
- предвосхищать вероятное смысловое продолжение;
- уметь давать оценку полученной информации;
- развивать навыки работы со словарём.

Приёмами, обучающими пониманию читаемого, можно считать:

постановку вопроса, поиск и нахождение ответа, который, в свою очередь, имеет такие разновидности:

- а) ответы на вопросы преподавателя после чтения всего текста;
- б) ответы на предтекстовые вопросы в процессе чтения;
- в) самостоятельное составление вопросного плана в ходе чтения, что можно считать основным приёмом самостоятельной работы по осмыслению текста;

составление плана в форме назывных предложений как результата деления материала на смысловые части;

соотнесение содержания частей текста между собой.

Упражнения, носящие вопросно-ответный характер, весьма эффективны. Они требуют самостоятельного осмысления материала, осознания причинных связей, заставляют студентов обращать внимание на основные положения текста, сравнивать данный материал с ранее усвоенным, способствуют решению различных проблемных текстовых ситуаций. Предтекстовые вопросы позволяют учащимся использовать для ответа содержание всего текста и формировать вывод уже при чтении. Составление плана в форме вопросов приучает студентов отмечать невысказанные, но важные мысли, дополняющие те, которые выражены в тексте.

В работе над текстами по научному стилю речи на начальном этапе выполняются специальные типы упражнений, которые можно использовать при обучении изучающему виду чтения. Они помогают достижению главной цели обучения — научить учащихся извлекать информацию с максимальной степенью полноты, понимать и осмыслять её. В этих упражнениях реализуются различные приёмы, являющиеся составными элементами осмысления текста.

Учебная деятельность студентов не может быть в достаточной мере эффективной, если она не организуется и не контролируется преподавателем, поэтому пособие содержит образцы вариантов текущих и промежуточных контролей, комплекты речевых заданий для самоконтроля. Для проверки изученной лексики урока подобраны такие типы упражнений:

составьте словосочетания с данными словами;

образуйте синонимические (антонимические) конструкции;

образуйте отглагольные существительные;

восстановите текст, используя слова для справок или восстановите информацию о ... по опорным словам.

Типы упражнений на проверку понимания содержания текста следующие:

выделите в прочитанном абзаце предложения, которые несут основную нагрузку;

в данных предложениях найдите слова, несущие основную смысловую нагрузку;

прочитайте текст, определите, на сколько частей можно разделить его и чему посвящена каждая часть (введение, постановка проблемы, пути её решения, выводы и предложения и т. д.);

прочитайте текст ещё раз, разделите его на смысловые части, раскрывающие содержание отдельных подтем, озаглавьте его;

укажите предложения, в которых наиболее чётко выражена основная мысль;

прочитайте абзац, сформулируйте его основную мысль одним предложением;

в ходе чтения составьте план в форме вопросов;

в ходе чтения определите новые для вас сведения, факты, мысли и знакомые для вас факты, мысли, запишите их отдельно;

в ходе чтения найдите ответы на предложенные вопросы;

расскажите о строении ..., опираясь на схему, таблицу;

перескажите текст, опираясь на план, опорные слова, опорные словосочетания, конструкции (или без опоры).

Для проверки навыков устной речи (диалогической и монологической) мы предлагаем следующие задания:

сформулируйте и задайте несколько вопросов своему другу по прочитанному тексту;

ваш друг плохо понял абзац, в котором говорится о ..., объясните ему;

расскажите другу, как происходит процесс ...;

проверьте, как ваш друг понял ..., для этого задания задайте ему вопрос;

ваш друг плохо понял текст. Объясните ему, что такое ... и что происходит в

Таким образом, контроль служит для получения преподавателем информации об усвоении студентами учебного материала и состоит в организации корректирующих мероприятий для оказания им помощи в самостоятельной работе.

1. *Е. И. Пассов*. Основы коммуникативной методики иноязычному общению. — М.: Русский язык, 1989.

2. *В. Г. Костомаров, О. Д. Митрофанова*. Методическое руководство для преподавателей русского языка иностранцам. — М.: Русский язык, 1988.

3. *Е. И. Мотина*. Язык и специальность: лингвометодические основы обучения русскому языку студентов-нефилологов. — М: Русский язык, 1988.
4. Материалы международной научно-практической конференции “Мотинские чтения”. — М., 2005.
5. Тезисы международной научной конференции “Теория и практика русистики в мировом контексте”, посвящённой 30-летию МАПРЯЛ. — М.: РУДН, 1997.
6. Научно-технические ведомости СПбГТУ №2 (40). — Изд-во СПб Политехнич. ун-та, 2005.
7. Материалы международной научно-методической конференции, посвящённой 75-летию ХНАДУ. — Харьков, 2005.
8. Пособие по научному стилю речи для студентов-медиков ПФ на материале курса “Анатомия” / Сост. Змиевская Н. П., Мирошникова О. Г. — Одесса, ОНПУ, 2006.
9. Пособие по научному стилю речи для студентов-медиков ПФ / Сост. Заславская Н. В., Миракьян И. Г. — Одесса, ОНПУ, 2004.
10. Учебное пособие по биологии для иностранных студентов ПФ / Сост. Зеркалова Е. А. — Одесса: Друк, 2007.

N. M. Zmievskaia, O. G. Miroshnikova

CONTROL AND SELF-CONTROL IN THE SYSTEM OF EXERCISES IN TEACHING FOREIGN STUDENTS THE SCIENTIFIC STYLE OF SPEECH AT THE INITIAL STAGE

The article deals with the possibilities of realization of the system of exercises in the process of teaching foreign students the scientific style of speech, the stages of teaching, their aims, the importance of the language of the profession are also described.

Key words: a system of exercises; a scientific style of speech; a common regime of speech; types of the control self-control; the stirring up the activity of speech material.

Н. П. Змієвська, О. Г. Мірошникова

КОНТРОЛЬ ТА САМОКОНТРОЛЬ У СИСТЕМІ ЗАВДАНЬ ПРИ НАВЧАННІ НАУКОВОМУ СТИЛЮ МОВИ ІНОЗЕМНИХ СТУДЕНТІВ НА ПОЧАТКОВОМУ ЕТАПІ

У статті показано шляхи реалізації системи завдань у процесі навчання іноземних студентів науковому стилю мови, виділено етапи навчання, визначено цілі, важливість урахування специфіки мови спеціальності.

Ключові слова: система завдань, науковий стиль мови, єдиний мовний режим, види контролю і самоконтролю, активізація мовного матеріалу.

Наші автори

- БИГУНОВА Наталя Олександрівна**, к. ф. н., доцент каф. теоретичної та прикладної фонетики Одеського національного ун-ту ім. І. І. Мечникова (Україна, Одеса)
- ВОЙЦЕВА Олена Андріївна**, к. ф. н., доцент каф. загального та слов'янського мовознавства Одеського національного ун-ту ім. І. І. Мечникова (Україна, Одеса)
- ГОЛОВІНА Мілена Едуардівна**, заст. директора гімназії №1 ім. А. П. Бистріної (Україна, Одеса)
- ГРЕНАРОВА Ренеє (Renée GRENAROVÁ)**, д. пед. н. (PeadDr.) зав. каф. російської мови і літератури педагогічного ф-ту Університету ім. Т. Масарика (Чехія, Брно)
- ГУСЬКОВА Олена Дмитрівна**, ст. викладач каф. лінгводидактики Одеського національного політехнічного ун-ту (Україна, Одеса)
- ЄМЕЛЬЯНОВА Людмила Леонідівна**, к. ф. н., доцент каф. лексикології та стилістики англійської мови Одеського національного ун-ту ім. І. І. Мечникова (Україна, Одеса)
- ЄРЕМЕНОК Оксана Ігорівна**, доцент каф. іноземних мов гуманітарних факультетів Одеського національного ун-ту ім. І. І. Мечникова (Україна, Одеса)
- ЗМІЄВСЬКА Наталя Павлівна**, ст. викладач каф. лінгводидактики Одеського національного політехнічного ун-ту (Україна, Одеса)
- ІВАНОВА Наталя Георгіївна**, к. ф. н., доцент каф. російської мови Одеського національного ун-ту ім. І. І. Мечникова (Україна, Одеса)
- КРЮЧЕНКОВА Олена Юріївна**, зав. науково-методичної лабораторії мов і літератур національних меншин каф. методики викладання іноземних мов і мов і літератур національних меншин Одеського обласного інституту удосконалення вчителів (Україна, Одеса)
- ЛАНЧУКОВСЬКА Надія Володимирівна**, к. ф. н., доцент каф. теоретичної та прикладної фонетики англійської мови Одеського національного ун-ту ім. І. І. Мечникова (Україна, Одеса)
- ЛИМАРЕНКО Олена Анатоліївна**, викладач кафедри граматики англійської мови Одеського національного ун-ту ім. І. І. Мечникова (Україна, Одеса)
- МАРІЧЕРЕДА Людмила Семенівна**, ст. викладач каф. лінгводидактики Одеського національного політехнічного ун-ту (Україна, Одеса)
- МАР'ЯНКО Яніна Григорівна**, викладач Одеської академії будівництва і архітектури (Україна, Одеса)
- МІНІНА Людмила Іванівна**, ст. викладач каф. лінгводидактики Одеського національного політехнічного ун-ту (Україна, Одеса)
- МИРОШНИКОВА Ольга Георгіївна**, ст. викладач каф. лінгводидактики Одеського національного політехнічного ун-ту (Україна, Одеса)
- МУРАДЯН Ірина Володимирівна**, к. ф. н., доцент каф. російської мови Одеського національного ун-ту ім. І. І. Мечникова (Україна, Одеса)
- НЕМИРОВСЬКА Олександра Федорівна**, к. ф. н., доцент каф. української філології Південно-українського держпедуніверситету ім. К. Д. Ушинського (Україна, Одеса)
- НУЖНА Олена Олександрівна**, к. пед. н., ст. викладач англійської мови Одеської держакадемії холоду (Україна, Одеса)
- ОЛІНЧУК Вікторія Володимирівна**, к. ф. н., доцент каф. теоретичної та прикладної фонетики англійської мови Одеського національного ун-ту ім. І. І. Мечникова (Україна, Одеса)
- ПЕТЛЮЧЕНКО Наталя Володимирівна**, к. ф. н., доцент каф. німецької філології Одеського національного ун-ту ім. І. І. Мечникова (Україна, Одеса)
- ПЛОТНИЦЬКА Світлана Валеріївна**, к. пед. н., доцент каф. іноземних мов гуманітарних факультетів Одеського національного ун-ту ім. І. І. Мечникова (Україна, Одеса)
- ПРОХОРОВА Ольга Миколаївна**, д. ф. н., професор, декан ф-ту романо-германської філології Білгородського держуніверситету (Росія, Білгород)
- СКЛЯРЕНКО Ольга Миколаївна**, к. ф. н., ст. викладач каф. іноземних мов гуманітарних факультетів Одеського національного ун-ту ім. І. І. Мечникова (Україна, Одеса)
- СТЕПАНОВ Євгеній Миколайович**, к. ф. н., доцент каф. російської мови Одеського національного ун-ту ім. І. І. Мечникова (Україна, Одеса)

- СТОЯНОВА Дарина Федорівна**, аспірант каф. болгарської філології Одеського національного ун-ту ім. І. І. Мечникова (Україна, Одеса)
- СЮЕ Жуй**, аспірант каф. російської мови Одеського національного ун-ту ім. І. І. Мечникова (Китай — Україна, Одеса)
- ТКАЧЕНКО Лариса Сергіївна**, викладач каф. граматики англійської мови Одеського національного ун-ту ім. І. І. Мечникова (Україна, Одеса)
- ТОПЧІЙ Юлія Миколаївна**, аспірант Інституту мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України (Україна, Київ)
- ФІЛППОВА Ольга Веніамінівна**, викладач каф. лінгводидактики Одеського національного політехнічного ун-ту (Україна, Одеса)
- ФІЛЮК Лілія Миколаївна**, к. ф. н., викладач кафедри іноземних мов гуманітарних факультетів Одеського національного ун-ту ім. І. І. Мечникова (Одеса, Україна)
- ЧЕКУЛАЙ Ігор Володимирович**, д. ф. н., професор каф. англійської мови ф-ту романо-германської філології Білгородського держуніверситету (Росія, Білгород)
- ШАЛЬОВ Андрій Станіславович**, ст. викладач каф. української та іноземних мов Одеського регіонального ін-ту держуправління при Президентові України (Україна, Одеса)
- ШУМАРІНА Тетяна Федорівна**, к. ф. н., доцент каф. російської мови Одеського національного ун-ту ім. І. І. Мечникова (Україна, Одеса)
- ЯКОВЛЕВА Ольга Василівна**, к. ф. н., доцент каф. загального та слов'янського мовознавства Одеського національного ун-ту ім. І. І. Мечникова (Україна, Одеса)

Наши авторы

- БИГУНОВА Наталья Александровна**, к. ф. н., доцент каф. теоретической и прикладной фонетики Одесского национального ун-та им. И. И. Мечникова (Украина, Одесса)
- ВОЙЦЕВА Елена Андреевна**, к. ф. н., доцент каф. общего и славянского языкознания Одесского национального ун-та им. И. И. Мечникова (Украина, Одесса)
- ГОЛОВИНА Милена Эдуардовна**, зам. директора гимназии №1 им. А. П. Быстриной (Украина, Одесса)
- ГРЕНАРОВА Ренее (Renée GRENAROVÁ)**, д. пед. н. (ReadDr.) зав. каф. русского языка и литературы педагогического ф-та Университета им. Т. Масарика (Чехия, Брно)
- ГУСЬКОВА Елена Дмитриевна**, ст. преподаватель каф. лингводидактики Одесского национального политехнического ун-та (Украина, Одесса)
- ЕМЕЛЬЯНОВА Людмила Леонидовна**, к. ф. н., доцент каф. лексикологии и стилистики английского языка Одесского национального ун-та им. И. И. Мечникова (Украина, Одесса)
- ЕРЕМЕНОК Оксана Игоревна**, к. ф. н., доцент каф. иностранных языков гуманитарных факультетов Одесского национального ун-та им. И. И. Мечникова (Украина, Одесса)
- ЗМИЕВСКАЯ Наталья Павловна**, ст. преподаватель каф. лингводидактики Одесского национального политехнического ун-та (Украина, Одесса)
- ИВАНОВА Наталия Георгиевна**, к. ф. н., доцент каф. русского языка Одесского национального ун-та им. И. И. Мечникова (Украина, Одесса)
- КРЮЧЕНКОВА Елена Юрьевна**, зав. научно-методической лабораторией языков и литератур национальных меньшинств каф. методики преподавания иностранных языков и языков и литератур национальных меньшинств Одесского областного института усовершенствования учителей (Украина, Одесса)
- ЛАНЧУКОВСКАЯ Надежда Владимировна**, к. ф. н., доцент кафедры теоретической и прикладной фонетики Одесского национального ун-та им. И. И. Мечникова (Украина, Одесса)
- ЛЫМАРЕНКО Елена Анатольевна**, преподаватель кафедры грамматики английского языка Одесского национального ун-та им. И. И. Мечникова (Украина, Одесса)
- МАРИЧЕРЕДА Людмила Семёновна**, ст. преподаватель каф. лингводидактики Одесского национального политехнического ун-та (Украина, Одесса)

- МАРЬЯНКО Янина Григорьевна**, преподаватель Одесской академии строительства и архитектуры (Украина, Одесса)
- МИНИНА Людмила Ивановна**, старший преподаватель каф. лингводидактики Одесского национального политехнического ун-та (Украина, Одесса)
- МИРОШНИКОВА Ольга Георгиевна**, ст. преподаватель каф. лингводидактики Одесского национального политехнического ун-та (Украина, Одесса)
- МУРАДЯН Ирина Владимировна**, к. ф. н., доцент каф. русского языка Одесского национального ун-та им. И. И. Мечникова (Украина, Одесса)
- НЕМИРОВСКАЯ Александра Фёдоровна**, к. ф. н., доцент каф. украинской филологии Южноукраинского госпедуниверситета им. К. Д. Ушинского (Украина, Одесса)
- НУЖНАЯ Елена Александровна**, к. пед. н., ст. преподаватель английского языка Одесской госакадемии холода (Украина, Одесса)
- ОЛИНЧУК Виктория Владимировна**, к. ф. н., доцент каф. теоретической и прикладной фонетики английского языка Одесского национального ун-та им. И. И. Мечникова (Украина, Одесса)
- ПЕТЛЮЧЕНКО Наталья Владимировна**, к. ф. н., доцент каф. немецкой филологии Одесского национального ун-та им. И. И. Мечникова (Украина, Одесса)
- ПЛОТНИЦКАЯ Светлана Валерьевна**, к. пед. н., доцент каф. иностранных языков гуманитарных факультетов Одесского национального ун-та им. И. И. Мечникова (Украина, Одесса)
- ПРОХОРОВА Ольга Николаевна**, д. ф. н., профессор, декан ф-та романо-германской филологии Белгородского госуниверситета (Россия, Белгород)
- СКЛЯРЕНКО Ольга Николаевна**, к. ф. н., ст. преподаватель каф. иностранных языков гуманитарных факультетов Одесского национального ун-та им. И. И. Мечникова (Украина, Одесса)
- СТЕПАНОВ Евгений Николаевич**, к. ф. н., доцент каф. русского языка Одесского национального ун-та им. И. И. Мечникова (Украина, Одесса)
- СТОЯНОВА Дарина Фёдоровна**, аспирант каф. болгарской филологии Одесского национального ун-та им. И. И. Мечникова (Украина, Одесса)
- СЮЕ Жуй**, аспирант каф. русского языка Одесского национального ун-та им. И. И. Мечникова (Китай — Украина, Одесса)
- ТКАЧЕНКО Лариса Сергеевна**, преподаватель каф. грамматики английского языка Одесского национального ун-та им. И. И. Мечникова (Украина, Одесса)
- ТОПЧИЙ Юлия Николаевна**, аспирант Института языкознания им. А. А. Потебни НАН Украины (Украина, Киев)
- ФИЛИППОВА Ольга Вениаминовна**, преподаватель каф. лингводидактики Одесского национального политехнического ун-та (Украина, Одесса)
- ФИЛЮК Лилия Николаевна**, к. ф. н., преподаватель каф. иностранных языков гуманитарных факультетов Одесского национального ун-та им. И. И. Мечникова (Одесса, Украина)
- ЧЕКУЛАЙ Игорь Владимирович**, д. ф. н., профессор каф. английского языка ф-та романо-германской филологии Белгородского госуниверситета (Россия, Белгород)
- ШАЛЁВ Андрей Станиславович**, ст. преподаватель каф. украинского и иностранных языков Одесского регионального ин-та госуправления при Президенте Украины (Украина, Одесса)
- ШУМАРИНА Татьяна Фёдоровна**, к. ф. н., доцент каф. русского языка Одесского национального ун-та им. И. И. Мечникова (Украина, Одесса)
- ЯКОВЛЕВА Ольга Васильевна**, к. ф. н., доцент каф. общего и славянского языкознания Одесского национального ун-та им. И. И. Мечникова (Украина, Одесса)

Мова : Науково-теоретичний часопис : № 13 / М-во освіти і науки України : Одес.
нац. ун-т ім. І. І. Мечникова ; гол. ред. Д. С. Іщенко. — Одеса: Астропринт, 2008. —
152 с.

Наукове видання

МОВА

**Науково-теоретичний часопис
з мовознавства**

№ 13

Українською, російською та англійською мовами

Завідувачка редакції *Т. М. Забанова*
Технічний редактор *М. М. Бушин*

Підписано до друку 19.12.2008. Формат 60x84/16. Папір офсетний.
Гарнітура «Newton». Друк офсетний. Ум. друк. арк. 17,67.
Тираж 300 прим. Зам. № 13.

Видавництво і друкарня «Астропринт»
65091, м. Одеса, вул. Разумовська, 21
Тел.: (0482) 37-07-95, 37-24-26, 33-07-17, 37-14-25
www.astroprint.odessa.ua; www.fotoalbom-odessa.com
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 1373 від 28.05.2003 р.